

REDNINGSSOPERASJONEN PÅ SØRØYA

Bakgrunn og strategisk kontekst

HIS-3900

Kristian Husvik Skancke

Mastergradsoppgave i historie
Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning
Universitetet i Tromsø
Våren 2010

Takk til Hammerfest Historielag for utlån av fotografiet på forsiden.

Forkortelser brukt i oppgavens fotnoter:

NA: National Archives i London

RA: Riksarkivet i Oslo

Forord

Denne masteroppgaven ble utført ved Institutt for historie og religionsvitenskap ved Universitetet i Tromsø.

Først og fremst vil jeg takke min veileder, Hallvard Tjelmeland, for utrettelig oppfølging. Takk går også til familie og venner for hjelp med gjennomlesning.

Kristian Husvik Skancke, mai 2010

1. INNLEDNING	7
1.1 INTRODUKSJON	7
1.2 PROBLEMSTILLING	8
1.3 HISTORIOGRAFI	9
1.4 METODE	20
1.5 KILDER	21
1.6 PROGRESJON	27
2. SØRØYA-OPERASJONEN – BAKGRUNN OG OPPTAKT	28
2.1 INNLEDNING	28
2.2 BAKGRUNN	28
2.2.1 Finnmark i starten av den andre verdenskrig.....	28
2.2.2 Etter den tyske invasjonen av Sovjetunionen.....	31
2.2.3 Den sovjetiske motoffensiven på Murmansk-fronten.....	33
2.2.4 Ødeleggelsen av Finnmark og Nord-Troms	34
2.2.4.1 Sørøya og tvangsevakueringen	36
2.2.5 Norske militære styrker og nødhjelp til Finnmark.....	38
2.2.6 Norske militæroperasjoner i Finnmark	41
2.3 OPPTAKTEN TIL SØRØYA-OPERASJONEN	42
2.3.1 Skøyteevakueringen av Sørøya	42
2.3.2 Oberstløytnant Gunnar Johnsons reise til Storbritannia.....	46
2.3.3 Johnson flyr til Sørøya og hjelper til med å organisere evakueringen.....	47
2.3.4 Evakuering.....	48
2.4 KONKLUSJON	50
3. SØRØYA-OPERASJONEN – EN RISIKOVURDERING	51
3.1 INNLEDNING	51
3.2 TYSK STYRKENIVÅ I NORD-NORGE	52
3.2.1 Luftwaffe i Nord-Norge	53
3.2.2 Ubåtfaren.....	57
3.2.2.1 Ubåtangrep på konvoi JW 64/RA 64.....	61
3.3 BRITENES ANTAGELSER OM DE TYSKE STYRKENE	64
3.4 SKIPENE SOM BLE SENDT TIL SØRØYA	67
3.5 KONKLUSJON	68
4. SØRØYA-OPERASJONEN SETT I LYS AV DE BRITISKE PLANENE FOR NORD-NORGE	70
4.1 INNLEDNING	70
4.2 TANKEN OM Å GRIPE INN MOT DEN TYSKE ØDELEGGELSEN	70
4.3 BRITISKE OPERASJONSPLANER FOR NORD-NORGE	71
4.4 UNNSETNINGSEKSPEDISJONEN TIL SØRØYA SAMMENLIGNET MED ANDRE ALLIERTE OPERASJONER PÅ NORSKEKYSTEN	77
4.5 EN IMPROVISERT OPERASJON?	82
4.6 PROPAGANDA	86
4.7 KONKLUSJON	90
5. NORSKE NASJONALE SIKKERHETSASPEKTER	92
5.1 INNLEDNING	92
5.2 FORHOLDET TIL SOVJETUNIONEN.....	92
5.3 SYNET PÅ SAMENE.....	98
5.4 DE NORSKE MYNDIGHETENES HOLDNING TIL EVAKUERINGEN.....	100
5.5 DE MILITÆRE MOTIVENE	102
5.6 KONKLUSJON	105
6. AVSLUTNING	107
6.1 INNLEDNING	107
6.2 PROBLEMSTILLINGER	109
6.3 DE ALTERNATIVE TOLKNINGENE PÅ EVAKUERINGEN	109
6.4 BESLUTNINGSLINJER OG GJENNOMFØRING	112

6.5 MILITÆRE ASPEKTER.....	114
6.6 STRATEGISK KONTEKST.....	115
6.7 PROPAGANDAENS ROLLE.....	116
6.8 RISIKOELEMENTET	116
6.9 DET POLITISKE ELEMENTET	118
6.10 BEGRENSINGER VED OPPGAVEN	119
6.11 SAMMENDRAG AV MULIGE MOTIVER.....	119
7. LITTERATUR OG KILDER	121
7.1 ARKIVER	121
7.1.1 Riksarkivet i Oslo.....	121
7.1.1.1 Forsvarets Krigshistoriske avdeling.....	121
7.1.1.2 Militært person- og organisasjonsarkiv.....	121
7.1.1.3 Sjøforsvaret 1940–1945.....	122
7.1.1.4 Handelsdepartementet.....	123
7.1.1.5 Sosialdepartementet.....	123
7.1.1.6 Utenriksdepartementet.....	123
7.1.2 National Archives I London.....	124
7.1.2.1 Records of the Navy Board and the Board of Admiralty	124
7.1.2.2 Records of the Royal Air Force	124
7.1.2.3 Records of the Cabinet Office.....	124
7.1.2.4 Records created and inherited by the Foreign Office.....	125
7.1.2.5 Records of Special Operations Executive	125
7.1.2.6 Records of the War Office.....	125
7.1.3 Marinemuseet i Horten.....	126
7.2 AVISER.....	127
7.2.1 Fra nettbaserte avisarkiver.....	127
7.2.2 Fra Mitchell Library i Glasgow	128
7.2.3 Fra Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms i Hammerfest	129
7.3 MUNTLEGE KILDER	129
7.4 RADIO	129
7.5 WEBOGRAFI	130
7.6 LITTERATUR:.....	131

1. Innledning

1.1 Introduksjon

Redningsoperasjonen på Sørøya var en britisk marineoperasjon for å evakuere flyktninger fra Sørøya i Vest-Finnmark mot slutten av den andre verdenskrig. Den 15. februar 1945 gikk fire britiske jagere inn Galtefjorden på vestsiden av øya og inn i to av fjordene på utsiden av øya. Tre av krigsskipene hentet ut i alt 502 sivile nordmenn fra Galtefjordens sidefjorder Børfjord og Nordfjord, og fra Storelv i Sandøyfjorden litt lengre nord. Den fjerde jageren gikk i ventemønster i området rett utenfor innløpene til fjordene. Flyktningene ble brakt først til havnebyen Murmansk i nordvest-Russland, så videre til Skottland, der de ble til etter krigsslutt. De sivile sørøyværingene hadde havnet i en uholdbar matsituasjon og ble jaget av tyske patruljer etter at de hadde unngått den tyske tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms senhøstes 1944. Operasjonen skulle egentlig ha blitt gjennomført den 14. februar 1945, men på grunn av en misforståelse ble den avlyst i siste liten. Etter at misforståelsen hadde blitt oppklart fant evakueringen sted den 15. februar 1945.¹

To måneder før britene gjennomførte evakueringen hadde norske militære reist fra det frigjorte Øst-Finnmark til Sørøya i det ødelagte ingenmannslandet mellom de befrie områdene og den nye tyske frontlinjen i Lyngen i Nord-Troms for å evaluere situasjonen der. De norske militære evaluerte den humanitære situasjonen som svært alvorlig, og evakuerte på egen hånd nærmere 200 eldre, kvinner og barn med fiskeskøyter til Øst-Finnmark.² Det var derimot langt flere som behøvde å evakueres fra Sørøya, og kapasiteten i det sterkt krigsskadde Øst-Finnmark til å ta imot folk var ikke stor nok. Rundt 1.000 mennesker på øya hadde unngått den tyske tvangsevakueringen i november 1944, og søkt tilflukt i huler og primitive skjul.³ På bakgrunn av den vanskelige humanitære situasjonen konkluderte de norske militære myndighetene i Finnmark med at en evakuering av sivile fra Sørøya til Storbritannia var nødvendig. Sjefen for de norske landmilitære styrkene i Finnmark, oberst Arne Dagfin Dahl, godkjente en plan for forsøke å få evakuert de sivile på Sørøya vestover med britiske fartøyer. Dahl sendte oberstløytnant i den norske saniteten, Gunnar Johnson, med fly til London via Sverige. I både Sverige og London var Johnson i kontakt med norske og britiske myndigheter. Som følge av Johnsons reise til Storbritannia, og telegram sendt av

---

¹ Backer, Danielsen og Waage 1946: 58–63, 67–68; Foxvog og Alotta 2001: 80–82; Sandvik 1975: 140.

² Backer, Danielsen og Waage 1946: 36.

³ Nielsen 1976: 30.

oberst Dahl til Forsvarets Overkommando i London, ble evakueringsplanen godkjent og gjennomført.⁴ Evakueringen av Sørøya den 15. februar 1945 er uten sidestykke i norsk krigshistorie. Dette både på grunn av omfanget og på bakgrunn av at britene hadde motsatt seg praktisk talt enhver annen vestalliert innsats i Finnmark.

På Sørøya hadde de norske militære på forhånd gjort klar til evakuering ved å samle de som ønsket å reise i nærheten av hentestedene. I tillegg til å klargjøre for evakuering mobiliserte de norske offiserene mange av de gjenværende mennene som soldater i Kystartilleriet. Flere kvinner ble likeledes tatt i tjeneste som lotter.⁵

1.2 Problemstilling

Den britiske redningsaksjonen på Sørøya har blitt omtalt i flere bøker, og kampene mellom de norske og tyske styrkene på Sørøya måneden etter aksjonen har også blitt behandlet i forskjellige verk. Bakgrunnen for beslutningen om å sette i verk operasjonen er derimot noe som ikke har fått en like gjennomgående behandling. Enten har ikke bøkene nevnt bakgrunnen, utover det humanitære aspektet, eller så har de sagt at operasjonen fant sted til tross for motstand fra den norske eksilregjeringen. Noen særlig argumentasjon for disse oppfatningene synes ikke å ha blitt ført i de tidligere verkene, og forskjellige forfattere har brukt hverandre som kilder for sine syn, uten at primærkilder noen gang har blitt nevnt. Der sporbare kilder for påstandene har blitt nevnt av forfatterne, mener jeg kildene faktisk ikke støtter de forannevnte påstandene.

Min overordnede problemstilling er hva som motiverte de britiske myndighetene og admiralitetet til å gjennomføre evakueringen av Sørøya. Hvorfor ble beslutningen om å satse ressurser i Finnmark tatt denne gangen, mens Den norske militærmisjonen ellers slet konstant med å få løslatt norske skip fra konvoitjeneste i Atlanteren for å frakte soldater og forsyninger

---

⁴ RA: Forsvarets Krigshistoriske avdeling, serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya». Brev fra general Wilhelm Hansteen til forsvarsministeren «Unnsetningsekspedisjon til Vest-Finnmark», datert 29. januar 1945; Sjøforsvaret 1940-1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944-1945 (nr. 1-3), eske 2. «MAK – Marineavsnitt Kirkenes 1945». Hyllenr. 2B08657. «Rapport til oberst Dahl fra oberstløytnant Johnson.» Datert 13. februar 1945.

⁵ Backer, Danielsen og Waage 1946: 34, 44, 69-77.

over til de frigjorte delene av Finnmark?⁶ Hvilke motiver kan ha ligget bak beslutningen om å gjennomføre operasjonen?

For å svare på denne problemstillingen har jeg forsøkt å finne ut mer om oberstløytnant Johnsons reise til London. Nøyaktig hvem snakket Johnson med i London? Hvilken mottagelse fikk han hos de britiske myndighetene, og hvem ga det positive svaret på hans forespørsel om evakuering av sørøyværingene?

Som en annen side av denne saken har jeg også som problemstilling hva som var den norske regjeringens syn på evakueringsforslaget. Var den norske eksilregjeringen enig i den Distriktskommando Finnmarks plan for å berge de sivile på Sørøya? Det har blitt framsatt i flere bøker på temaet at den norske eksilregjeringen satte seg imot å evakuere Sørøy-folket, og slik tvang Johnson til å omgå regjeringen ved å ta direkte kontakt med det britiske admiraltetet. Dette har gjerne kommet i forbindelse med en mer generell kritikk av regjeringens innsats for Finnmark den siste krigsvinteren. Dersom det virkelig var tilfellet at regjeringen motsatte seg evakueringen av Sørøya, hvorfor har ikke dette kommet fram i norske standardverk? I den grad eksilregjeringens holdning til planene om evakuering av Sørøya er beskrevet i standardverkene er det som en positiv og tilretteleggende mottakelse. Heller ikke bøkene skrevet av de militære som tok direkte del i operasjonene den siste krigsvinteren nevner motstand mot evakueringen fra regjeringens side. Dette er stikk i strid med en serie bøker som har kommet ut i de senere år med operasjonen som et hovedtema. Har det funnet sted en tradering av myter i litteraturen? Hva sier primærkildene om disse spørsmålene? Jeg har undersøkt påstandene basert på et bredere kildegrunnlag enn det som er gjort tidligere for å forsøke å klargjøre disse spørsmålene.

1.3 Historiografi

Det som finnes av norskspråklig litteratur på Sørøya-operasjonen er begrenset til det norske synet på hendelsene, og da så og si kun hendelsene tilknyttet selve evakueringen. Bakgrunnen for britenes godkjenning av operasjonen får svært avgrenset omtale og refererer til at norske militære tok opp saken med de britiske myndighetene og etter noe tid fikk positiv respons,

---

⁶ Den norske militærmisjon til Russland var den overordnede ledelsen for de norske styrkene i Finnmark på slutten av den andre verdenskrig. I misjonen inngikk landsstyrker under Distriktskommando Finnmark og marinestyrker under Marineavsnittskommando Kirkenes. Sjef for både militærmisjon og Distriktskommando Finnmark var oberst Arne Dagfin Dahl. Dahl 1948: 115–16.

men ikke noe spesifikt om hva som motiverte avgjørelsen. Det eneste som har blitt nevnt av mulige årsaker til at operasjonen kom i gang er humanitære hensyn i forhold til den lidende befolkningen, samt Alf R. Jacobsens teori om at aksjonen skal ha vært et risikofritt propagandaframstøt fra britisk side.

Kort etter krigen kom tre av de norske offiserene som tok del i en vaktstyrke satt opp på Sørøya i 1945 ut med en bok som beskriver deres deltakelse i Finnmark 1944/45. I boken *Øya i ingenmannsland* fra 1946 skriver de tidligere løytnantene O. F. Backer, Per E. Danielsen og Per Waage om sin tjeneste i Finnmark den siste krigsvinteren. Boken legger størst vekt på deres opphold på Sørøya og bestrebelsene med å først organisere sivilbefolkningen for evakuering og deretter sikre øya som et framtidig alliert styrkepunkt i Vest-Finnmark. Backer, Danielsen og Waage beskriver i detalj møtet med lokalbefolkningen og de praktiske gjøremål med å få dem klare for evakuering. Selve redningen og sørøyværingenes opphold i Skottland dekkes også sammen med beretningen om de kamphandlingene den improviserte kystvern avdelingen som forfatterne ledet gikk gjennom i mars 1945. Om opptakten til operasjonen nevnes kun at oberstløytnant Johnson hadde fått godkjent planen hos oberst Dahl etter en del diskusjon. Oberstløytnant Johnson skal på personlig initiativ og for å spare tid på formaliteter ha sneket seg med som mannskap på et norsk fly til Sverige, så reist videre til London og anmodet om hjelp til de utsatte huleboerne på Sørøya. «Alt er gått etter planen. I London har admiralitetet støttet planen. Royal Navy skal sende tre-fire destroyere til Sørøya for å evakuere resten av sivilfolket», er alt som sies om det som måtte ha foregått i London før operasjonen ble godkjent.⁷

I 1948 utga Arne Dagfin Dahl, den tidligere lederen for Den norske militærmisjon til Russland i 1944–45, boken *Nord-Norges forsvar fra Vikingtiden til i dag*. I boken finnes et underkapittel kalt *Evakueringen av sivile fra områder truet av fienden*, der han tar for seg evakueringsoperasjonene som oberstløytnant Johnson ledet i Finnmark fra november 1944 til freden.⁸ Om Sørøya skriver Dahl at Distriktskommando Finnmark hadde gitt Johnson tillatelse til å iverksette en skøyteekspedisjon for å berge de ikke-stridsdyktige sivile som var der, sette opp en militærbase med innkalte lokale menn, etablere sivil administrasjon og fordele forsyninger blant de trengende. Dahl skriver videre at hovedoppgaven var å sette opp en sterkest mulig base på Sørøya, og at da Johnson reiste til fra Høybuktnoen til London via

---

⁷ Backer, Danielsen og Waage 1946: 23, 48.

⁸ Dahl 1948: 144–51.

Stockholm var det på ordre fra Distriktskommando Finnmark for å skaffe maritim hjelp til Sørøya. Denne hjelpen var i følge Dahl ment å ikke bare redde sivilbefolkningen, men også i like stor grad ramme fienden. Dahl skriver avslutningsvis om forberedelsene at Johnson fikk godkjent evakueringsplanene «etter forhandlinger med Forsvarets Overkommando og det britiske Admiralitetet».⁹

I bind 3 av verket *Norges krig 1940–1945* fra 1950 hadde Arne Dagfin Dahl et eget kapittel kalt «Frigjøringen av Finnmark». I dette kapittelet går Dahl inngående inn på de forskjellige aspekter av den tidlige frigjøringsfasen, med et eget underkapittel om evakueringen av Sørøya. Som en sentral figur i omstendighetene omkring operasjonen på Sørøya kunne det forventes at Dahl ville berette om det som foregikk bak kulissene før de britiske fartøyene ble disponert til redningsoperasjonen på Sørøya, men dette er ikke et tema han tar opp. I stedet holdt han seg til de rent praktiske beskrivelsene av operasjonen og etterspillet av denne.¹⁰ Dahl brakte altså ikke fram noe som han ikke hadde behandlet i sin egen bok fra 1948.

Harald Sandviks bok *Frigjøringen av Finnmark 1944–45* kom ut i 1975 og gjentar praktisk talt ordrett Dahls beskrivelse av Sørøyaevakueringen, om enkelte steder noe omformulert, men inkluderer mye mer informasjon om de militære aktivitetene som fant sted etter evakueringen. Blant annet skriver Sandvik at Sørøya ble overført til marinens ansvarsområde den 6. mars 1945 og at det også etter kamphandlingene fant sted, ble gjort fortsatte forsøk på å opprettholde militære styrker på Sørøya, men at dette aldri kom lengre enn en framskutt observasjonspost før krigen tok slutt.¹¹ Boken ble utgitt av Forsvarets Krigshistoriske Avdeling, og detaljrikdommen på det militære feltet bærer preg av at forfatteren har hatt god tilgang til Forsvarets arkiver.

Boken som brakte fram min interesse for Sørøya-operasjonen var journalisten Reidar Nielsens *Folket i hulene* fra 1976. Boken var den første som hadde Sørøya under den andre verdenskrig som hovedfokus siden *Øya i Ingenmannsland* kom ut i 1946, rett etter krigsslutt.¹² Boken var den første i en ny rekke av bøker som omhandlet evakueringsvinteren 1944-1945, og da særlig situasjonen til de sivile som unndro seg den tyske tvangsevakueringen og søkte tilflukt i forskjellige improviserte skjulesteder. Nielsens bok var også den første i en rekke av bøker

---

⁹ Dahl 1948: 149.

¹⁰ Dahl 1950: 569-612.

¹¹ Sandvik 1975: 137-44.

¹² Backer, Danielsen og Waage 1946: 4.

som framstilte skjebnen til finnmarksbefolkningen som i hvert fall delvis den norske eksilregjeringen i London sitt ansvar. I boken presenteres folks opplevelse av evakueringshøsten, og det fortelles om hvordan de stolte på at eksilregjeringen i London skulle gripe inn og hjelpe befolkningen i situasjonen som oppsto under den tyske retretten. Flyktingtilværelsen på Sørøya, og hvordan de norske soldatene som var kommet til Finnmark fra Storbritannia begynte arbeidet med å få berget befolkningen unna øya, behandles også.¹³ Sørøya dras fram i boken på bakgrunn av øyas særstilling som et område i nærheten av de tyske basene etter fullføringen av tvangsevakueringen, samt på grunn av at hele opp mot 1.000 sivile hadde stukket seg unna i fjellene på øya. Når det kommer til min oppgaves fokus, evakueringen av Sørøya, sier Nielsens første Sørøy-bok kun at oberstløytnant Johnson dro til Storbritannia, hadde møter med de norske myndighetene der, og at saken ordnet seg.¹⁴ Gjennomføringen av operasjonen i seg selv ble relativt grundig beskrevet.

Kjell Fjørtoft ga i 1984 ut boken *Vi fikk vår frihet*. Her beskrev han både de politiske og stormilitære hendelsene som fant sted i 1944–45 i forhold til Finnmark, samt de forskjellige hendelsene på Sørøya. Boken beskriver hvordan oberstløytnant Johnson hadde et kort møte med general Wilhelm von Tangen Hansteen og kommandørkaptein Gunnar Hovdenak før han ble introdusert i det britiske admiralitetet for å drøfte mulighetene for en redningsoperasjon og etter kun to korte møter får evakueringsplanen sin godkjent. General Hansteen var i perioden nestkommanderende i det norske Forsvaret mens marineoffiseren Hovdenak var sjef for operasjons- og plankontoret ved Forsvarets Overkommando.¹⁵ Ifølge Fjørtoft skrev Gunnar Johnson i en hemmelig rapport om evakueringen av Sørøya: «Min ordre var å evakuere Sørøyas kampdyktige befolkning, og etterpå melde meg igjen ved Forsvarets Overkommando i London.» Fjørtoft skriver at det ikke finnes dokumentasjon på hvordan Johnsons melding til de norske myndighetene ble mottatt i London.¹⁶

Til befolkningen! Brannhøsten 1944 – gjenreisningen etterpå er et større verk av Anders Ole Hauglid, Knut Erik Jensen og Harry Westrheim. Boken ble utgitt av i 1985 til 40-årsjubileumet for slutten på den andre verdenskrig, og omhandler hele historien om breningen og evakueringen av Finnmark og det som deretter fulgte av hendelser. Boken sier mye om det som ble gjort av norske eksilmyndigheter fram til mai 1945 for å avhjelpe

---

¹³ Nielsen 1976: 30, 104–10, 115.

¹⁴ Nielsen 1976: 117.

¹⁵ Steenstrup 1973: 212, 260.

¹⁶ Fjørtoft 1984: 204.

situasjonen for de som var blitt igjen. Arbeidet for å gjenopprette norske myndigheter i de frigjorte områdene behandles også nokså inngående, men Sørøya-aksjonen er viet kun én side og alt unntatt én linje dreier som den praktiske gjennomføringen av redningsaksjonen. Den ene linjen om bakgrunnen nevner bare at oberstløytnant Johnsen har vært i England og «utvirket at britiske destroyere på veg til Murmansk skulle gå innom øya og ta med seg de sivile».¹⁷

Storverket over flere bind *Norge i Krig* nevner heller ikke noe spesifikt om bestemmelsen om å sette i gang operasjonen og også heller lite om dens gjennomføring. Bind 3 – *Verdenskrig* omtaler kort ødeleggelsene i Nord-Finland, Finnmark og Nord-Troms. De tyske og britiske ambisjonene på Nordkalotten nevnes også i korte trekk.¹⁸ Bind 7 – *Utefront* inneholder en del om det politiske spillet omkring Finnmark etter den tyske brenningen og tvangsevakueringen, samt den russiske og påfølgende norske militære aktiviteten i Finnmark fra høsten 1944 av.¹⁹ Bind 8 – *Frigjøring* har et eget kapittel på frigjøringen av Finnmark, den tyske brent jordstrategien, de første norske myndighetene i Finnmark og et kort sammendrag av hendelsene på Sørøya, før og etter redningsoperasjonen.²⁰ Om bakgrunnen for operasjonen nevnes bare at «Johnson bidro også med å få fire britiske krigsskip dirigert til Sørøya i februar 1945.»²¹

Paul Kemps bok *Convoy! Drama in Arctic Waters* om konvoiene fra de vestallierte til Sovjetunionen kom ut første gang i 1993. Boken beskriver evakueringsoperasjonen over en halv side, og melder at ordren om å «rescue the inhabitants of Sorøy» først nådde de britiske jagerne etter ankomsten av konvoi JA 64 til Murmansk. Bakgrunnen for operasjonen skulle ifølge Kemp være at «[i]n their search for slave labour, the Germans had raided the island, burned the inhabitants' dwellings and forced the people to take shelter in caves in the hills. The islanders' plight was reported to the Admiralty by the Norwegian Military Mission on the island...».²² Ordlyden minner sterkt om avisoverskriftene som ble publisert i britiske aviser etter avslutningen av operasjonen og vitner ikke om noen inngående forskning

---

¹⁷ Hauglid, Jensen og Westrheim 1985: 76.

¹⁸ Greve 1985: 92-94, 197, 216, 225-26, 231.

¹⁹ Riste 1987: 163, 179, 212-33.

²⁰ Eriksen og Halvorsen 1987: 9-12, 20-23, 26-64, 77-104.

²¹ Eriksen og Halvorsen 1987: 101.

²² Kemp 2004: 220.

I *Krigens dagbok – Norge 1940–1945*, red. Per Voksø, fra 1994 nevnes også kun kort selve evakueringen, men ingenting om avgjørelsen om å sette den i gang.²³

Kontreadmiral Ole F. Berg ga i 1995 ut boken *I skjærgården og på havet – Marinens krig 8. april 1940 – 8. mai 1945*. Under overskriften «Folket fra Sørøya og konvoi RA 64» beskriver Berg kort selve evakueringen av sivilbefolkningen på Sørøya. Det gis ingen opplysninger om opptakten til evakueringen, bare at fire jagere fra konvoieskorten ble sendt inn til Sørøya for å hente nordmenn som var forfulgt av tyske soldater.²⁴

Reidar Nielsen fulgte i 1998 opp *Folket i hulene* med en ny bok på samme tema. Boken *Brennende Vinter* har et fotografi av ilandføringen av flyktningene fra Sørøya på forsiden, og har evakueringen, og omstendighetene rundt evakueringen som et av hovedtemaene. Beslutningsprosessen fram til evakueringen ofres rundt en kvart side. Her skriver Nielsen at planen ble negativt mottatt i London av de norske eksilmyndighetene. Johnson skulle i følge Nielsen ikke ha fått noen støtte fra de norske myndighetene, han antyder her at risikomomentet kunne ha ligget bak den negative holdningen. Kun da Johnson tok saken videre til det britiske admiraltetet skal han ha funnet støtte for sin plan.²⁵ Dette er særlig interessant da de andre forfatterne som har fremmet synet om en negativ mottakelse i London støtter seg på Nielsen bok fra 1998. I forbindelse med oppgaven kontaktet jeg Nielsen 12. januar 2009 og snakket med han om opplysningene i boken. Jeg ville forsøke å få greie på hva Nielsen baserte påstandene om at eksilregjeringen i London skal ha respondert negativt på Johnsons forespørsel angående evakueringen av befolkningen på Sørøya. Boken i seg selv har en kildeliste, men ingen fotnoter til hjelp i identifisering av kilder for spesifikke deler av teksten. Nielsen hadde da vanskelig for å huske hvilke kilder han hadde basert seg på. Han mente først å ha funnet informasjonen i *Øya i ingenmannsland*, men dette kan ikke være tilfellet da ingen slik informasjon finnes i den boken. Den endelige konklusjonen ble da at han måtte ha fått informasjonen fra et av to intervjuer han gjorde med løytnant Per Danielsen på 1970- og 1990-tallet. Disse intervjuene er i dag ikke tilgjengelige for forskning fordi Nielsen ikke er sikker på hvor de befinner seg. Dette er et punkt som jeg har noen problemer med rent kildekritisk. Danielsen var ikke med Johnson til Storbritannia, og hadde heller ingen ledende rolle i planleggingen av evakueringen, hans rolle var i forberedelsene som fant sted på Sørøya

---

²³ Voksø 1994: 489-90, 495, 500, 505-506, 510.

²⁴ Berg 1995: 149.

²⁵ Nielsen 1998: 136.

fram til evakueringen. Danielsens uttalelser blir i beste fall å ansees som andrehåndsinformasjon, all den tid han oppholdt seg på Sørøya fram til evakueringen fant sted, og først da dro over til Storbritannia.

Danielsen ble for øvrig intervjuet om operasjonen i sammenheng med et radioprogram på NRK Finnmark i 1995. På programmet, produsert av Reidar Nielsen og Einar Korneliussen, utalte Danielsen seg slik i forhold til Johnsons reise til London og evakueringsplanene:²⁶

«Og det var vel den engelske Admiralty som godkjente dette og gikk med på det. De hadde nok visse betenkeligheter med å gå inn med fire destroyere og på en måte forlate konvoien, men de gikk med på det.»

Altså kom Danielsen i intervjuet ikke med noen opplysninger om at den norske eksilregjeringen skulle ha hatt noe imot planene til Johnson, bare en tanke om at operasjonen var et risikofylt foretak.

I forbindelse med produksjonen av dokumentarfilmen *Klart skip: Marinen i krig 1939–1945*, utgitt i 1999, ble Danielsen igjen intervjuet, denne gang om alt han opplevde under den andre verdenskrig. Avskrift av intervjuet med Danielsen, og også selve råopptakene fra intervjuet finnes på Marinemuseet i Horten. Danielsen uttalte på intervjuet at Gunnar Johnson sammen med den militære sjefen i Finnmark, oberst Arne Dagfin Dahl, hadde vært de som hadde planlagt operasjonen. Johnson hadde reist til London «med det siktepunkt å få engelskmennene til å få inn fire destroyere ifra en Murmansk-konvoi for å evakuere sivilbefolkningen fra Sørøya.»²⁷ Noe videre enn det sa ikke Danielsen ved den anledningen om Johnsons Londonreise.

Kystartilleriets Offisersforening gav i 1999 ut boken *Klar til strid – Kystartilleriet gjennom århundrene*. Boken omtaler hendelsene på Sørøya i 1945 over fem sider, med hovedvekt på de militære operasjonene. Evakueringen omtales kun forbigående, og det nevnes at den ble gjennomført på initiativ av oberstløytnant Johnson.²⁸

---

²⁶ Nielsen, Reidar og Einar Korneliussen: «Finnmark 1944–1945 (del 2): Evakuering og frigjøring» En programserie for radio, produsert av NRK Finnmark 1995.

²⁷ Marinemuseet i Horten: Avskrift og råopptak av intervju med Per Danielsen i forbindelse med produksjon av filmen *Klart skip: Marinen i krig 1939–1945*.

²⁸ Fjeld 1999: 223-27.

I 1999 ga det Sjømilitære Samfund ved Norsk Tidsskrift for Sjøvesen ut boken *Jageren "Sleipner" i Romsdalsfjord sjøforsvarsdistrikt april 1940* om krigsinnsatsen til den norske jageren «Sleipner» under den andre verdenskrig. Kapittel 5 i boken er skrevet av kontreadmiral Ole F. Berg og omhandler Ernst Ullring – den første skipssjefen på «Sleipner» i krigsårene. I «Ernst Gustav Adolf Ullring» omtaler Berg Ullrings rolle fra 1943 av som konvoikommandør i Atlanterhavet og til Nord-Russland. En konvoi som Ullring ledet var den som bragte Sørøy-folkene fra Murmansk til Skottland – RA 64. I forbindelse med omtalen av denne konvoien skriver Berg at evakueringen av Sørøya kom i orden på bakgrunn av Gunnar Johnson hadde anmodet Forsvarets Overkommando per radiomelding den 14. februar 1945 om hjelp til å få evakuert befolkningen på Sørøya. Dette skulle så ledet til at det britiske admiralitetet godkjente operasjonen og sendte inn jagerne til Sørøya dagen etter.²⁹ Her er det helt tydelig at Berg har blandet sammen forskjellige fakta. Det virker klart at det har skjedd en sammenblanding av nødmeldingene fra Sørøya etter at evakueringen hadde blitt avlyst ved en misforståelse med den første kommunikasjonen i forhold til saken.

Året etter ga Sjømilitære Samfund ved Norsk Tidsskrift for Sjøvesen ut en ny bok – *Med Kongen til fornyet kamp – Oppbyggingen av Marinen under Den andre verdenskrig*. I kapittel 1 av boken – «Kurs vest til fornyet kamp» – nevner Ole F. Berg igjen evakueringen av Sørøya. Denne gang nevnes ingenting av beslutningsprosessen fram til operasjonen, bare at de sivile ble hentet ut av fire britiske jagere. I forbindelse med beskrivelsen av flyktingenes overfart til Skottland tar Berg feil både av datoen reisen vestover startet og hvilken konvoi som brakte de evakuerte vestover. I stedet for det korrekte 17. februar med RA 64 skriver Berg at de reiste med RA 65 den 23. mars 1945.³⁰

Boken *The Last Voyage of the SS Henry Bacon* av Donald R. Foxvog og Robert I. Alotta, ble utgitt i 2001 av forlaget Paragon House in Minnesota. *The Last Voyage of the SS Henry Bacon*, har fokus på selve overfarten fra Murmansk til Skottland og da særlig på skjebnen til Liberty-skipet «Henry Bacon» som ble senket mens det førte flyktninger fra Sørøya. Boken skiller seg fra de andre kildene jeg har funnet i måten den beskriver opptakten til evakueringsoperasjonen på Sørøya. I denne boken beskrives situasjonen som ledet opp til aksjonen som at ordren om å evakuere Sørøya var betinget av at det ikke fant sted betydelig

---

²⁹ Berg 1999: 222–235, 242.

³⁰ Berg 2000: 90.

tyisk motstand under konvoiens overfart til Nordvest-Russland. Da operasjonen ble avlyst på vei inn til Murmansk antok den ledende marineoffiseren i konvoien, kommandør Allison, at dette var på bakgrunn av luftangrepene konvoien var kommer under. Først etter at jagerne hadde eskortert konvoien fram til Murmansk ble ordren endelig. At avlysningen dreide seg om en misforståelse kom først senere fram.³¹ Ifølge rapportene som jeg har funnet fram til stemmer det at aksjonen ble avlyst. Jagerne skulle egentlig ha forlatt konvoien og hentet flyktingene fra Sørøya den 14. februar, på tur inn til Murmansk, men evakueringen ble avlyst i siste liten. Bakgrunnen for denne avlysningen var en misforståelse hos Marineavsnitt Kirkenes der kommandørkaptein Erling Hostvedt, avblåste evakueringen. Dette ble gjort fordi Hostvedt trodde at tilstrekkelig mange sivile allerede hadde blitt evakuert med fiskekøyter til Øst-Finnmark og at det dermed ikke var behov for å risikere de britiske krigsfartøyene.³² Et punkt der *The Last Voyage of the SS Henry Bacon* skiller seg fra de andre bøkene er at det blir hevdet at Johnson i London tok kontakt med kronprins Olav, og at det var Olav som godkjente operasjonen.³³ Denne detaljen finnes ikke i andre kilder, men det er ikke helt utenkelig at Olav i det minste var informert om operasjonen, all den tid han i den aktuelle perioden var den norske forsvarssjefen.

Alf R. Jacobsens bok *Til siste slutt – skjebnedrama i krigens avsluttende fase* fra 2004, tar for seg forskjellige dramatiske episoder i Finnmark i 1944–1945. Jacobsen nevner her noe jeg mener er svært interessant i forbindelse med at oberst Dahl sendte av gårde oberstløytnant Johnson til London med oppdrag å ordne evakuering av de sivile på Sørøya. Da Johnson ankom Storbritannia skal han ha møtt en kald skulder fra Nygaardsvold-regjeringen, som ifølge Jacobsen da hadde et iskaldt forhold til den allierte krigsledelsen og ikke ønsket flere flykninger over fra Norge.³⁴ Jacobsen støtter seg her på Paul Hartmanns bok *Bak fronten: Fra Oslo og London 1939–1945* fra 1955, men jeg mener dette dreier en mistolkning av utvalgte avsnitt av Hartmanns bok. Når så Johnson tok med seg planene videre til admiralitetet, ble han overraskende møtt med åpne armer av britene som tidligere hadde kuttet ned til beinet all hjelp til Finnmark. Denne dobbeltholdningen til britene er noe av det jeg skal prøve å gå inn på, hvorfor hjalp de Sørøya når de så mange tidligere tilfeller ikke hadde hjulpet andre i lignende situasjoner? Jacobsen mener at selv om det fantes humanitære

---

³¹ Foxvog og Alotta 2001: 74, 77.

³² RA: Sjøforsvaret 1940–1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944.1945 (nr. 1–3) nr 2 (eske 2) «MAK (Marineavsnitt Kirkenes) – Månedrapporter til Sjøforsvarets Overkommando over virksomheten ved avsnittet fra november 1944 til mai 1945». Hyllenr. 2 B08657: Rapport datert 3. mars 1945, side 3–4.

³³ Foxvog og Alotta 2001: 68.

³⁴ Jacobsen 2004: 188.

motiver så hadde «[n]oen... også sett sjansen til å høste en gigantisk propagandagevinst med minimal innsats.»³⁵ Jeg mener dette er en ren gjetning. Forfatteren utdyper derimot ikke sine påstander, og han oppgir heller ingen kilder som kan ansees som å gi et nytt bilde på de britiske avgjørelsene i saken. Da jeg kontaktet Jacobsen, direkte og gjennom e-post, i oktober–november 2008, fortalte han at hans kilder var henholdsvis «samtaler med nå avdøde norske marineoffiserer» og Reidar Nielsens bok *Brennende Vinter*. Som tidligere nevnt mener jeg at sistnevnte bok ikke har tilstrekkelig kildegrunnlag for påstandene som fremmes.

Arvid Petterson ga i 2008 ut boken *Fortiet fortid*. Boken setter mål av seg å gi et nytt bilde av lidelsene som den nordnorske befolkningen gjennomgikk i løpet av evakueringsvinteren. Særlig det antall mennesker som døde som følge av tvangsevakueringen er et viktig tema i boken. Også Petterson tar for seg den britiske evakueringen av Sørøya, og han kommer i sin bok med et sitat kreditert oberstløytnant Johnson. Sitatet synes å underbygge de tidligere påstandene om at den norske eksilregjeringen motarbeidet evakueringen av Sørøya. Kilden som er oppgitt er henholdsvis en artikkel skrevet av Hans Edvard Bentsen i det lokalhistoriske heftet *Øyfolk* i 1994 og en samtale Petterson hadde hatt med Ulf Jacobsen i 2008.³⁶ Ulf Jacobsen er en mann i Hasvik med interesse for lokalhistorie. Artikkelen i *Øyfolk* har ingen kildehenvisninger, men Bentsen skriver at oberstløytnant Gunnar Johnson skal ha fortalt «[i] en senere samtale med norske militære og sivile på Sørøya...» at han hadde «... kontaktet norske sivile og militære myndigheter i London forgive. De ville ikke høre på meg, selv om jeg hevdet at nær 1000 nordmenn på Sørøya ville omkomme av sult og sykdom eller tatt av tyskerne, dersom ingen kom dem til unnsetning. Jeg gikk da direkte til Det Britiske Admiralitetet og anmodet britene om å være meg behjelpelig. Jeg presenterte dem min evakueringsplan og de forsto straks alvoret. De var imøtekommende og på stedet ble det bestemt at fire eskortefartøyer i neste konvoi til Murmansk skulle gå innom Sørøya på nærmere angitte steder.»³⁷ Noe videre informasjon om hvordan dette sitatet skal ha blitt nedtegnet oppgis ikke i artikkelen. Det er også viktig å understreke at det i Bentsens artikkel kommer fram at sitatet skal ha kommet fram i samtaler på Sørøya, altså at det dreier seg om en uidentifisert muntlig kilde, nevnes ikke dette forholdet i Pettersons bok. Da Bentsen høsten 2005 ga meg en liste over de kildene han kjente til i forhold til evakueringen av Sørøya inkluderte den ingenting knyttet til Johnson. Da jeg så snakket med Arvid Petterson om saken

---

³⁵ Jacobsen 2004: 189.

³⁶ Petterson 2008: 142–43.

³⁷ Bentsen 1994: 56–57.

i september 2009, mente han at sitatet kanskje kom fra Ulf Jacobsen. Jeg intervjuet Jacobsen på emnet i 2006, den gang hadde han ingen slike opplysninger å komme med.

Samme år som Arvid Pettersons bok kom ut, skrev kommandørkaptein Odd T. Fjeld en artikkel med navn «Sørøya 1945 – en øy i stridssonen» som ble publisert i *Norsk Militært Tidsskrift*. Artikkelen er meget grundig på de militære aspektene ved den norske aktiviteten på Sørøya, både før og etter evakueringen av de sivile. Om Johnsons mottakelse hos admiralitetet i London skriver Fjeld at den var svært god.³⁸ Kildene som er brukt i artikkelen er «... arkivmateriale fra arkivene til Sjøforsvarets Overkommando/- Marineavsnitt Kirkenes (SOK/MAK)...» i forhold til militæroperasjonene på Sørøya. Disse kildene blir av Fjeld meldt å inneholde «... diverse ordrer og instruksjoner til kapt. J. Godø, rapporter fra de offiserene som var delaktig i hele eller deler av tiden, samt flere rapporter fra kapt. J. Godø.» Ellers føres Hans Edvard Bentsens privatarkiv som kilde til en navneliste over de soldatene som tok del i kampene på Sørøya, og Statsrådssekretariatets arkiv ved Riksarkivet for dekorasjon av personell som tok del i kampene. Heftet *Kystartilleriets falne og sårede i krigen 1940–1945. Et minneskrift* og Fjelds egen bok *Klar til strid – Kystartilleriet gjennom århundrene* er oppført som støttelitteratur.³⁹ Ingen av disse kildene påstås å inneholde informasjon spesifikt på planleggingen av operasjonen.

Det som flere av forfatterne ovenfor har til felles, er at de i stor grad støtter seg på muntlige kilder. Disse kildene er enten ukjente/glemte eller perifere i forhold til beslutningene som ble tatt. Som Knut Kjeldstadli skriver i *Fortida er ikke hva den engang var* så kan muntlige kilder brukes til å utfylle skriftlig kildemateriale, men da sett i forhold til sentrale aktører.⁴⁰ Personer som løytnant Per Danielsen var ikke sentrale aktører i hendelsene i 1945, og hadde ikke direkte innsikt i oppbyggingen til evakueringsoperasjonen. Muligheten er også til stede for at de muntlige kildene har glemt, husker feil, eller har blitt påvirket i ettertid. Det er meget vanlig å feilerindre, å ubevisst justere minnene i forhold til de gjeldende normene senere, eller at minnene har blitt farget av senere erfaringer. Dette gjør at jeg ser på det som uheldig å bygge teorier rundt slike muntlige kilder all den tid vi har godt belegg med samtidige skriftlige kilder i forhold til saken.

---

³⁸ Fjeld 2008: 44.

³⁹ Fjeld 2008: 50.

⁴⁰ Kjeldstadli 2000: 193, 196.

I tillegg til den vanlige faglitteraturen på hendelsene rundt Sørøya i 1945 finnes det et stort antall lokalhistoriske artikler og artikkelsamlinger på temaet. Styrken til disse lokalhistoriske verkene ligger i øyenvitneskildringene til mennesker som ble omfattet av evakueringen, og disse skildringene kan i mine øyne i liten grad gis verdi i sammenheng med bakgrunnen for og planleggingen av evakueringsoperasjonen.

Til sammendrag om forskningslitteraturen vil jeg si at det synes å finnes en mangel på litteratur som omhandler det britiske perspektivet på operasjonen, og som klargjør hva den egentlige motivasjonen var for de britiske myndighetene som sendte av gårde fire verdifulle krigsskip for å redde ut noen hundretall finnmarkinger. Var det humanitære hensyn som fikk operasjonen i gang? Var ønsket om å sette opp en militærbase på øya det avgjørende, og dermed behovet for å hindre de sivile i å komme i veien for den militære aktiviteten? Politiske motiver kan også tenkes å ha spilt inn som en motiverende faktor. Det synes ikke som om det som finnes av litteratur på feltet som kan gi noen gode svar på dette.

1.4 Metode

I min oppgave baserer jeg meg hovedsakelig på historisk kildekritikk. Mitt opprinnelige mål med oppgaven var å undersøke påstandene som har kommet fram i litteratur på emnet om at evakueringen av sivilbefolkningen på Sørøya nærmest skulle ha blitt motarbeidet av de norske eksilmyndighetene i London. Jeg har i denne sammenheng gjennomgått den litteratur som finnes på emnet, og vurdert hvilket kildemateriale litteraturen baserer seg på. Informasjonen i litteraturen har jeg stilt opp mot primærkildene som jeg har funnet i norske og britiske arkiver. Primærkildene utgjøres i stor grad av rapporter og møtereferat fra de involverte personene og institusjonene. Slik sett har oppgaven blitt et kildestudium. For å sette evakueringen i rett kontekst har jeg satt den inn i en større sammenheng, sett opp mot hendelsene på et regionalt og internasjonalt plan, heller enn å se på saken isolert fra resten av krigen. Jeg har også sammenlignet evakueringen med andre operasjoner i Norge under den andre verdenskrig. Slik sett har oppgaven også et komparativt aspekt. I og med at jeg har gått inn for å sette operasjonen inn i et større militærhistorisk perspektiv har det vært nødvendig å skrive om operasjonens bakgrunn, samt å gi en risikoanalyse for å vurdere dens natur. Dette mener jeg har vært en klar mangel blant det som tidligere er gjort. Kapittel 2 omhandler bakgrunnen til operasjonen og hvordan beslutningsprosessen faktisk foregikk, i følge primærkildene. I denne sammenheng har jeg testet noen av de mytene som har oppstått rundt evakueringen. I kapittel

3 har jeg vurdert i hvilken grad operasjonen var et risikofyllt fortagende, og hvordan innsatsen og risikoen sto i forhold til storkrigen den fant sted under. Dette er på bakgrunn av påstandene om at operasjonen skulle ha vært et risikofritt propagandaframstøt. I kapitlene 4 og 5 har jeg gått gjennom og analysert de mulige motivene for gjennomføringen av operasjonen. I de samme kapitlene har jeg også behandlet de vanligste påstandene som har kommet fram rundt operasjonen i den tidligere litteraturen.

1.5 Kilder

Jeg har besøkt både National Archives i London og Riksarkivet i Oslo gjentatte ganger for å lete etter primærkilder. Disse utgjør den viktigste delen av mitt kildemateriale, det er her de fleste viktige funnene ble gjort, og det er disse jeg baserte meg på da jeg vurderte kildegrunnet for den eksisterende litteraturen. Mange av funnene jeg gjorde i arkivsamlingene har ikke tidligere blitt brukt i publiserte tekster. Arkivene til den britiske krigskabinettet, der de større britiske avgjørelsene i krigen ble foretatt, har vært av særlig viktighet for oppgaven. Den britiske militære overkommandoen, War Office, var involvert i hendelsene i Nord-Norge, og deres arkiver gav også flere viktige funn for oppgaven. Det britiske admiraltetet var den militære kommandoenheten som direkte godkjente operasjonen, også deres arkiver for den aktuelle perioden har jeg gjennomgått. I forhold til klarlegging av planleggingen og beslutningsprosessen bak evakueringen av Sørøya, og andre planlagte og faktiske operasjoner i Nord-Norge, spilte arkivene til det britiske admiraltetet en viktig rolle. I disse arkivene finnes møteprotokoller tilknyttet alle de britiske marineoperasjonene i Nord-Norge, samt vurderinger av den strategiske situasjonen i landsdelen. Arkivene etter det britiske krigskabinettet inneholder likeledes dokumentasjon av det britiske synet på Nord-Norge, forhandlinger mellom britiske og norske myndigheter og beslutninger fattet av britene. Denne dokumentasjonen av det britiske synet på den norske regjeringens aktiviteter har jeg bygget på i kapittel 4 der jeg går igjennom britenes holdninger til operasjoner i Nord-Norge, og da spesielt Finnmark. Det fantes også flere dokumenter som stammer fra Forsvarets Overkommando ved National Archives i London. Da jeg gjorde min første studiereise til London i mars 2006 besøkte jeg også museene Imperial War Museum og National Maritime Museum. Jeg ønsket å undersøke om museenes arkiver og biblioteker inneholdt relevant informasjon knyttet til evakueringen av Sørøya. Det viste seg dessverre at dette ikke var tilfellet.

I Riksarkivets samlinger inneholder det militære person- og organisasjonsarkivet rapporter om selve operasjonen, og opptakten til den. Et av de viktigste dokumentene jeg fant her var en rapport skrevet av fenrik Arne Alexandersen, datert den 24. april 1945. Den altså nesten samtidige rapporten har tittelen «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945. Fra fenrik Arne Alexandersen.» og omhandler den militære ekspedisjonen fra Øst-Finnmark til Sørøya i 1945.⁴¹ Rapporten har vært meget nyttig i få fastsatt detaljene rundt opptakten til evakueringen i selve Finnmark. Jeg har ikke funnet denne rapporten nevnt i noen kildehenvisning i tidligere litteratur. Selv om Alexandersens forslag om å hjelpe befolkningen på Sørøya blir nevnt i Harald Sandviks bok *Frigjøringen av Finnmark 1944–45* fra 1975, brukes ikke hans rapport som direkte kilde til teksten.⁴² I tilknytning til oberstløytnant Gunnar Johnsons reise til Storbritannia, og aktiviteten der som ledet fram til evakueringen, har Johnsons egen rapport til sin overordnede i Finnmark, oberst Dahl, vært vital. Rapporten, som er datert til 13. februar 1945, omtaler hele prosessen fram mot evakueringen fram til rett før evakueringen fant sted.⁴³ Denne rapporten ble brukt i Sandviks bok i forhold til Sørøya. Jeg vil også anta at Arne Dagfin Dahl hadde tilgang til rapporten i sin bok av 1948, da han synes å sitere deler av rapporten direkte.⁴⁴ Dahls bok har derimot ikke nøyaktige kildehenvisninger, og omtaler kilden sin som en rapport fra Johnson til Distriktskommando Finnmark.

Johnsons rapport er dermed ikke noe ubeskrevet blad i forbindelse med evakueringen av Sørøya, men jeg anser at min kombinasjon av denne med andre kilder på samme tema er noe nytt i denne sammenheng.

En annen av Johnsons rapporter til oberst Dahl som jeg har benyttet meg av i arbeidet har vært «Hvordan kan Vestfinnmarkens befolkning hjelpes?» datert 1. januar 1945. Her går Johnson gjennom situasjonen i Vest-Finnmark, og gir sitt syn på hvordan situasjonen kan avhjelpes.⁴⁵ Denne rapporten har vært nyttig i forhold til å avklare bakgrunnen for at de

---

⁴¹ RA: Militært person- og organisasjonsarkiv, serie D, boks 16, hyllenummer 2F40323. «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945. Fra fenrik Arne Alexandersen.», side 9. Datert 27. april 1945.

⁴² Sandvik 1975: 137.

⁴³ RA: Sjøforsvaret 1940–1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944–1945 (nr. 1-3), eske 2. «MAK – Marineavsnitt Kirkenes 1945». Hyllnr. 2B08657. «Rapport til oberst Dahl fra oberstløytnant Johnson.» Datert 13. februar 1945.

⁴⁴ Dahl 1948: 146–47.

⁴⁵ RA: Sjøforsvaret 1940–1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944–1945 (nr. 1-3) eske 1. «MAK rapporter 1945 – gjenerobringen Nord-Norge», hyllnr. 2B08657: «Hvordan kan Vestfinnmarkens befolkning hjelpes?», rapport av Gunnar Johnson datert 1. januar 1945.

norske militære i Finnmark gikk inn for evakuere de sivile heller enn å forsøke å forsyne dem på stedet.

Fra Forsvarets Krigshistoriske avdelings samlinger i Riksarkivet fant jeg videre et kort brev fra general Hansteen til forsvarsminister Oscar Torp. I brevet datert 29. januar 1945 forteller Hansteen at Forsvarets Overkommando den 20. februar mottok et telegram fra oberst Dahl om forholdene i Vest-Finnmark. Dahl insisterte her på at opptil 2.000 mennesker måtte evakueres til Storbritannia, på grunn av at «... Øst-Finnmark er overfylt ...». Hansteen skriver i brevet til Torp at han anbefaler at britene kontaktes formelt umiddelbart, og at han har fått antydninger fra britene om saken skal la seg løse «under forutsetning av at det handles raskt.»⁴⁶ Dette brevet viser at Forsvarets Overkommando støttet gjennomføringen av evakueringen av Sørøya, og at denne holdningen ble videreformidlet til de norske politiske myndighetene ved forsvarsminister Torp. Så vidt meg bekjent har ikke dette brevet blitt brukt som kilde i tidligere arbeider.

Likeledes har overleverte arkiver fra Sjøforsvaret og Forsvarets Krigshistoriske avdeling gitt mye informasjon omkring evakueringen og opptakten til denne. Med utgangspunkt i disse har jeg kommet fram til hvordan opptakten til operasjonen foregikk. Videre har jeg i utenriksdepartementets arkiver funnet informasjon omkring de politiske beslutningene i forhold til ekspedisjonen, og avklart noen mulige faktorer for misforståelser omkring operasjonens natur. Også sosialdepartementet og handelsdepartementets overleverte arkiver inneholder materiale relatert til operasjonen, spesifikt etterspillet til operasjonen etter krigsslutt.⁴⁷

I tillegg til disse offentlige arkivene fikk jeg i april 2008 tilgang til Kjell Fjørtofts privatarkiv. Privatarkivet er oppbevart ved Universitetsbiblioteket i Tromsø og består av kildemateriale som ble samlet inn av Kjell Fjørtoft i forbindelse med hans bokprosjekter. Jeg fant ikke noe i samlingen som det har vært mulig å bruke i oppgaven. Det som finnes av relevant materiale i arkivet hadde jeg på det daværende tidspunkt selv klart å finne fram til gjennom mine egne arkivundersøkelser.

---

⁴⁶ RA: Forsvarets Krigshistoriske avdeling, serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya». Brev fra general Wilhelm Hansteen til forsvarsministeren «Unnsetningsekspedisjon til Vest-Finnmark», datert 29. januar 1945.

⁴⁷ RA: Utenriksdepartementet, eske 12380, mappe 9.77.8/33, hyllenr. 3G21154. «Folkene fra Sørøya»; Sosialdepartementet, S-2910, Da 0069, mappe 6, «Sørøya-saken» 1282/21.

Videre har jeg funnet fram til mye som har blitt skrevet på emnet i litteraturen, ved hjelp av å gå igjennom biblioteker, nettantikvarier og nettbaserte bokdatabaser. I tillegg har mye annen litteratur blitt tatt i bruk for å sette evakueringen inn i et større perspektiv. Når det kom til engelsk- og tyskspråklig litteratur fant jeg mye informasjon som ikke tidligere har kommet godt nok fram i norsk litteratur. Dette gjelder i stor grad spørsmål omkring den strategiske situasjonen i forhold til Norge på slutten av den andre verdenskrig. Et godt eksempel på dette er hvor kritisk viktige britene anså bekjempelsen av de tyske ubåtene å være, så godt som helt fram til den tyske kapitulasjonen. Dette støttes også sterkt opp av primærkildene jeg har funnet. Primærkildene har også gitt et bilde av britenes antagelser i forhold til de tyske styrkenivåene i Norge. Dette er for så vidt et viktig punkt, da det er britenes analyse av de tyske styrkene som er avgjørende for hvor stor risiko de følte de løp i forhold til Sørøya-aksjonen. Den engelsk- og tyskspråklige litteraturen har, sammen med primærkildene fra de norske og britiske arkivene, vært viktig i forhold til å sette evakueringen inn i et korrekt militærhistorisk sammenheng, noe som jeg mener har manglet i tidligere arbeider på emnet.

I forbindelse med letingen etter relevant litteratur for den militære delen av oppgaven besøkte jeg høsten 2009 Marinemuseet i Horten og gikk igjennom deres bibliotek. Dette var produktivt ved at det ledet meg mot den nødvendige litteraturen for kapittel 3 – om risikoevalueringen av operasjonen. Under det samme besøket snakket jeg også med Ludvig Hartmark, en nær venn av Per Danielsen, tidsvitnet som har blitt som kilde av flere forfattere i deres arbeider med Sørøya-evakueringen. Jeg hadde blitt fortalt om Hartmark av forfatteren Roy Andersen. Andersen hadde vært i kontakt med Per Danielsen i forbindelse med sin bok *Sin egen fiende – et portrett av Asbjørn Bryhn* om den mangeårige sjefen for det norske overvåkningspolitiet, Asbjørn Bryhn. Hartmark bekreftet overfor meg det Andersen hadde antydnet da jeg kommuniserte med ham; at Danielsen ikke lengre var i stand til å svare på spørsmål eller fortelle om det som hadde skjedd under krigen.

For å vurdere propagandaaspektet ved operasjonen har jeg gått igjennom britiske og amerikanske aviser fra den aktuelle perioden etter at aksjonen ble offentliggjort av de norske og britiske militærmyndighetene. Samtidig med mitt første besøk til National Archives i London i 2006 dro jeg også til Glasgow i Skottland for å gjøre undersøkelser der. På Mitchell Library i Glasgow lette jeg gjennom de skotske avisene for den aktuelle perioden etter at flyktingen fra Sørøya var ankommet Skottland. Mitchell Library er det største

forskningsbiblioteket i Europa. Med utgangspunkt i Mitchell Library sine arkiver har jeg funnet ut at de skotske avisene «Daily Record», «Glasgow Herald» og «The Bulletin» dekket saken rundt den vellykkede evakueringen av Sørøy-folket. De to førstnevnte kjørte artikler på saken, mens «The Bulletin» bare publiserte bilder med undertekst. Jeg har også søkt gjennom de digitale og fysiske arkivene til en rekke nasjonale britiske aviser. Her har søkefunksjonen Google News vært nyttig. Blant de London-baserte britiske avisene har jeg funnet stoff på Sørøya-operasjonen hos «Daily Express», «The Daily Mail» og «The Times». I forhold til amerikanske medier har jeg undersøkt digitale avisarkiver å finne ut om det ble skrevet noe om hendelsene. Et av hjelpemidlene jeg har tatt i bruk for å lete gjennom de amerikanske avisarkivene er søkefunksjonen Google News Archive Search. Avisene der jeg fant artikler tilknyttet evakueringen var «The Milwaukee Journal» i Wisconsin og «The Modesto Bee and News-Herald» i California den 31. mars 1945, «The Hartford Courant» i Connecticut og «Los Angeles Times» den 19. mars og 1. april 1945 og «The New York Times» den 1. april og 4. oktober 1945. «The Milwaukee Journal», «The Pittsburg Press» og «The Bend Bulletin» førte også saker på angrepene på konvoien som Sørøy-folket seilte med til Skottland, førstnevnte den 1. april og de to andre den 31. mars. «The Milwaukee Journal» nevnte i forbindelse med den angrepne konvoien også de evakuerte fra Sørøya. En slik gjennomgang av mediedekningen av evakueringen av Sørøya har ikke tidligere blitt gjort av andre.

Jeg snakket i forbindelse med forskningsarbeidet også britten Derek Hirst, som tok del i operasjonen, som en midshipman på jageren HMS «Zealous».⁴⁸ Hirst gav meg en førstehåndberetning om hvordan det opplevdes for en lavere offiser å ta del i operasjonen. Jeg har benyttet meg av hans opplysninger for å beskrive hvordan evakueringen ble oppfattet av en av deltakerne, hvor risikofylt den ble oppfattet og hvor usedvanlig den kan ha vært. Slik sett har jeg brukt det Hirst fortalte meg til å illustrere det jeg allerede har belagt med andre kilder. Beretningen til Hirst, der han uttrykker at man om bord på de britiske krigsfartøylene følte at operasjonen var forbundet med risiko, har dermed blitt et ornament for framstillingen av den klare risikoen som kommer fram i kapittel 3.

Jeg har valgt å ikke legge vekt på muntlige kilder i forhold til oppgaven. Dette kommer av at alle de sentrale aktørene i beslutningsprosessen bak evakueringsoperasjonen nå er døde. Den

---

⁴⁸ En midshipman var en grad i den britiske marinen før og under den annen verdenskrig for de som kom rett fra den britiske sjøkrigsskolen til skipstjeneste. Midshipman var den laveste av offisersgradene i bruk i perioden, og stort sett reservert for personell under 20 år. Lavery 2006: 129–30.

eneste som fortsatt lever av de norske offiserene som tok del i operasjonen er Per Danielsen, som ikke lengre er i stand til å svare på spørsmål. Uansett var ikke Danielsen sentral i planleggingen av operasjonen, i intervjuer han gjennomførte i tidligere år hevdet han aldri å ha hatt en inngående kjennskap til beslutningsprosessen bak evakueringen. De gjenlevende muntlige kildene som har hatt tilknytning til operasjonen er sivile som ble evakuert og soldater av lavere rang. Ingen av disse ville ha kunnet si noe faktisk rundt prosessen fram til operasjonen.

Evakueringsoperasjonen opptrer ikke under noe spesielt kodenavn i primærkildene som jeg har gjennomgått. Betegnelsene som ble brukt av de norske militære selv i deres planlegging av operasjonen var «ekspedisjonen til Sørøya» eller «unnsetningsekspedisjonen til Vestfinnmark». Den sistnevnte betegnelsen ble brukt av Forsvarets Overkommando da de behandlet planene for evakueringen.⁴⁹ I bøkene *Convoy! Drama in Arctic Waters* av britiske Paul Kemp, utgitt første gang i 1993, og *The Last Voyage of the SS Henry Bacon* fra 2001 av de amerikanske forfatterne Donald R. Foxvog og Robert I. Alotta blir derimot kodenavnet «Operation Open Door» brukt om evakueringsoperasjonen.⁵⁰ Dette navnet er ikke å finne i primærkildene. «Open Door» er også å finne på hjemmesiden til regjeringen i den australske delstaten Vest-Australia. På hjemmesiden er det lagt ut vitnesbyrd fra folk som tok del i den andre verdenskrig. En av de som har fått lagt sin historie ut på nettstedet er Albert Edward Robinson, som forteller at han var med flere av ishavskonvoiene mellom Storbritannia og Nordvest-Russland i krigsårene. Robinson beretter at i forbindelse med en av konvoiene, JA 64/RA 64, ble folk evakuert fra Sørøya i en operasjon kalt Operation «Open Door». Med unntak av en kort innledning består beretningen av en samling utklipp fra ikke navngitte aviser og bøker. Pdf-filen er datert til 2006.⁵¹ Flesteparten av avisklippene gjenkjenner jeg fra de jeg selv har sporet opp, og de gir ikke noe spesifikt navn for operasjonen. Det er dermed uvisst for meg hvor navnet «Open Door» kommer fra.

---

⁴⁹ RA: Forsvarets Krigshistoriske avdeling, serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya». Brev fra general Wilhelm Hansteen til forsvarsministeren «Unnsetningsekspedisjon til Vest-Finnmark», datert 29. januar 1945; Sosialdepartementet, S-2910, Da 0069, mappe 6, «Sørøya-saken» 1282/21: «Unnsetningsekspedisjon til Vest-Finnmark», undertegnet av Wilhelm Hansteen og Gunnar Hovdenak og datert til 16. februar 1945.

⁵⁰ Kemp 2004: 220; Foxvog og Alotta 2001: 73–87.

⁵¹ Tell Us Your Story Program ANZAC Day Working Group - Department of the Premier and Cabinet: Robinson, Albert Edward (http://www.anzac.dpc.wa.gov.au/documents/stories/robinson_albert_edward_20060131.pdf), 2006 (sist besøkt 19. mai 2010).

1.6 Progresjon

Oppgaven er satt opp i totalt seks kapitler. Kapittel 2 omhandler historien rundt evakueringen av Sørøya, og gir bakgrunnen for at operasjonen fant sted. Slik skal oppgaven settes inn i sin rette kontekst og et bilde av omstendighetene rundt bygges for leseren. Kapittel 3 dreier seg om risikoelementet ved evakueringen og hvordan de allierte vurderte risikoen som eksisterte. En slik vurdering er viktig for å se på i hvilken grad det kan ha vært en vanskelig avgjørelse for britene å gjennomføre evakueringen. I kapittel 4 vurderer jeg evakueringen av Sørøya opp mot allierte operasjonsplaner for Nord-Norge, og allierte operasjoner som faktisk fant sted i Norge under den andre verdenskrig. Jeg ser også på operasjonen i forhold til hvordan den kunne ha fungert i forhold til de større allierte operasjonsplanene for Finnmark i den aktuelle perioden av den andre verdenskrig. Dette er viktig for å vurdere om evakueringen av øya kunne ha vært en del av et større militært foretak i Finnmark, eller om den var en improvisert affære med liten tilknytning til resten av krigsbildet. I denne sammenheng skal jeg vurdere hva som kunne ha motivert de norske og britiske til å gjennomføre operasjonen. I kapitlet skal jeg også vurdere propagandaaspektet ved operasjonen, noe som tidligere har blitt brukt som en forklaring til hvorfor den ble satt til verks, og vurdere om den var et improvisert tiltak eller om den kunne ha vært en planlagt operasjon som fulgte de normale kommandolinjene. Kapittel 5 omhandler hvilken rolle Sovjetunionens tilstedeværelse i Finnmark kan ha spilt i forhold til operasjonen, og det større bildet av Finnmark i den avsluttende krigsfasen. Dersom de norske eksilmyndighetene og britene kan ha vært påvirket av Sovjetunionen i forhold til Sørøya og resten av Finnmark, ville det da ha kunnet motivert operasjonen på Sørøya? I kapitlet skal jeg også vurdere hvordan den norske eksilregjeringen reagerte på evakueringsplanene, og hva som motiverte de norske militære myndigheter til å gå inn for evakueringen.

2. Sørøya-operasjonen – bakgrunn og opptakt

2.1 Innledning

For å overhode kunne si noe om Sørøya-operasjonen må man ha oversikt over konteksten den fant sted i. Hva var det som førte fram til at en slik operasjon i første omgang ble aktuell? Hvorfor befant rundt 1.000 sivile nordmenn seg i slutfasen av den andre verdenskrig midt i et ødelagt ingenmannsland mellom den russiske Røde Arme og det tyske Wehrmacht? Hvor kom de norske styrkene som var delaktige i å organisere evakueringsoperasjonen på Sørøya inn i bildet, og hva gjorde det nødvendig å transportere over 500 av de sivile fra Sørøya helt til Skottland?

Om jeg skal kunne svare på disse spørsmålene må jeg gi et oversiktsbilde på hendelsene i Nord-Norge i perioden høsten 1944 til våren 1945. Både den tyske tvangsevakueringen av størstedelen av befolkningen i Finnmark og Nord-Troms, bakgrunnen for denne handlingen og konsekvensene den medførte må behandles. Videre er det viktig å gå inn på de særlige forholdene som eksisterte på Sørøya i den aktuelle perioden og som gjorde at situasjonen til de sivile der forløp annerledes enn i resten av Vest-Finnmark. I dette kapittelet skal jeg fortrinnsvis benytte meg av tidligere publisert litteratur på emnet når det gjelder selve tvangsevakueringen, men også dokumenter fra Riksarkivet i Oslo og National Archives i London. I forbindelse med behandlingen av den de norske militære styrker i Finnmark vil arkivdokumenter utgjøre hovedtyngden av kildereferansene.

2.2 Bakgrunn

2.2.1 Finnmark i starten av den andre verdenskrig

Finnmark fylke ble spart for de verste krigshandlingene i starten av Norges involvering i den andre verdenskrig. Under felttoget i 1940 ble enkelte mål, som radiosenderne på Vardøhus festning 4. juni uten tap av menneskeliv og på Ingøya 6. juni med to drepte, utsatt for tysk bombing.⁵² Kirkenes ble også bombet to ganger under felttoget, den 4. mai og den 2. juni,

---

⁵² Fjeld 1999: 211. Iversen 1989: 242.

med tap av ett menneskeliv under det første angrepet.⁵³ Med andre ord en forholdsvis lett medfart sammenlignet med sørligere deler av Norge, der mange byer ble sterkt bombet under felttoget.

Noen effektiv tysk okkupasjon fant heller ikke sted i store deler av Finnmark før senhøsten 1940. Det første permanente tyske nærværet i Vardø kom for eksempel først i november 1940.⁵⁴ Den tyske framrykkingen i 1940 hadde blitt avsluttet etter at de tyske troppene hadde okkupert garnisonsstedet Alta i Vest-Finnmark.⁵⁵ Norske styrker fortsatte å stå under våpen i Øst-Finnmark i lang tid etter den offisielle norske kapitulasjonen den 10. juni, med de siste norske troppene på Vardøhus festning dimittert den 28. juli 1940.⁵⁶ Dette hadde bakgrunn i en bekymring hos den norske militære ledelsen for at dersom grensetraktene mot øst skulle bli ubeskyttet av militære styrker ville det kunne lede til en sovjetisk innmarsj i de «herreløse» områdene. Dette var noe som den norske ledelsen nærmest for enhver pris ville unngå.⁵⁷ I kapitulasjonsavtalen som ble undertegnet av Kommanderende General Otto Ruge, erklærte paragraf 7 at demobiliseringen av de norske troppestyrkene i Nord-Norge også skulle gjelde i Finnmark, men med det unntak at to bataljoner (Varanger bataljon og Bataljon II/I.R.14) samt ett artilleribatteri (av Bergartilleribataljon nr. 3) skulle fortsette å stå under våpen og norsk kommando. Avdelingene fikk i den nye situasjonen henholdsvis betegnelsene grensevaktpolitibataljon og grensevaktbatteri. Garnisonskompaniet i Kirkenes ble heller ikke demobilisert etter den norske kapitulasjonen.⁵⁸ De norske grensevaktstyrkene sto i denne overgangsperioden under kommando av Fylkesmannen i Finnmark, et kommandoforhold som tyskerne hadde stilt som betingelse for å tillate at norske avdelinger fortsatte å stå under våpen etter kapitulasjonen.⁵⁹

Bakgrunnen for denne noe uvanlige situasjonen var at den tyske militære øverstkommanderende i Norge, general Nikolaus von Falkenhorst, hadde bestemt at områdene nord for Lyngenfjorden i Nord-Troms ikke var viktige nok til å rettferdiggjøre en militær besettelse. Nord-Troms og Finnmark ble i juni 1940 ikke ansett som strategisk viktig med en lav befolkningstetthet, lite utbygd infrastruktur og med en beliggenhet så langt unna

---

⁵³ Helskog 2004: 9–11, 13–14.

⁵⁴ Fjeld 1999: 213.

⁵⁵ Hobson og Kristiansen 2001: 316.

⁵⁶ Fjeld 1999: 213.

⁵⁷ Hobson og Kristiansen 2001: 315.

⁵⁸ Gamst 1984: 7–8.

⁵⁹ Hobson og Kristiansen 2001: 315–16.

Storbritannia at en alliert landgang var usannsynlig.⁶⁰ Dette var også på et tidspunkt da ikke-angreps- og samarbeidstraktatene mellom Nazi-Tyskland og Sovjetunionen fortsatt sto sterkt og Finland kontrollerte Petsamo-distriktet som skilte Norge fra Sovjet.⁶¹ I tidsrommet juni/juli 1940 var von Falkenhorst ennå ikke blitt informert om Hitlers planer om å angripe Sovjetunionen.⁶² Da Garnisonskompaniet i Kirkenes som siste regulære hæravdeling firte sitt flagg den 9. juli 1940, en hel måned etter den norske kapitulasjonen, var de norske troppene i Øst-Finnmark blitt erstattet med en bataljon fra Waffen-SS.⁶³ Garnisonskompaniet ble transportert til Vadsø og dimittert 19. og 20. juli 1940.⁶⁴ Etter hvert ble den norske grensen mot Petsamo bevoktet av to bergjegerregimenter fra SS Totenkopfverbände, en avdeling som fikk navnet «SS-Kampfgruppe Nord» og sto ved grensen fram til det tyske angrepet på Sovjetunionen. Da invasjonen startet var bergjegerne blitt overført til Leningradfronten lenger sør i Sovjetunionen.⁶⁵ Bruken av disse frivillige og politisk motiverte soldatene som befant seg utenfor de vanlige hærstyrkene hadde bakgrunn i en motvilje fra Hitlers side mot å stasjonere regulære styrker på grensen mot Finland. Dette bunnet i et ønske om ikke å støte Finland,⁶⁶ som også ble en viktig alliert med Tyskland i krigen mot Sovjetunionen mindre enn ett år senere. Før den norske kapitulasjonen i juni 1940 hadde både norske sivile og militære myndigheter uttrykt frykt for en sovjetisk aksjon mot Nord-Norge, i stil av innmarsjen Sovjetunionen hadde gjennomført i Øst-Polen etter i 1939. For å unngå at det i Nord-Norge oppsto et tomrom som sovjeterne kunne rykke inn i hadde general Ruge i kapitulasjonsavtalen gått inn for en «norsk militær styrke i Finnmark under norsk kommando uten tysk kontroll og med demarkasjonslinje mot tyskerne». Alternativet var en full tysk besettelse av Finnmark for å unngå en uklar situasjon.⁶⁷

Ordningen med at SS-tropper sto for okkupasjonen av Finnmark tok slutt i andre halvdel av august 1940 da den tyske overkommando i Berlin kom til den slutning at Finnmark måtte forsvares av større styrker som mottiltak i forhold til muligheten for en alliert invasjon. De store landområdene som utgjør Finnmark, kombinert med den tyske underlegenheten til sjøs, innebar ifølge tyskerne en klar mulighet for at de kunne bli utflankert i Norge i tilfelle en alliert landgang. Selv om dette var den offisielle forklaringen, tjente den også som skalkeskjul

---

⁶⁰ Gamst 1984: 8.

⁶¹ Gamst 1984: 8. Helskog 2004: 25–26.

⁶² Gamst 1984: 8.

⁶³ Gamst 1984: 8. Helskog 2004: 18.

⁶⁴ Sørensen 2001: 45.

⁶⁵ Gordonson 2003: 55.

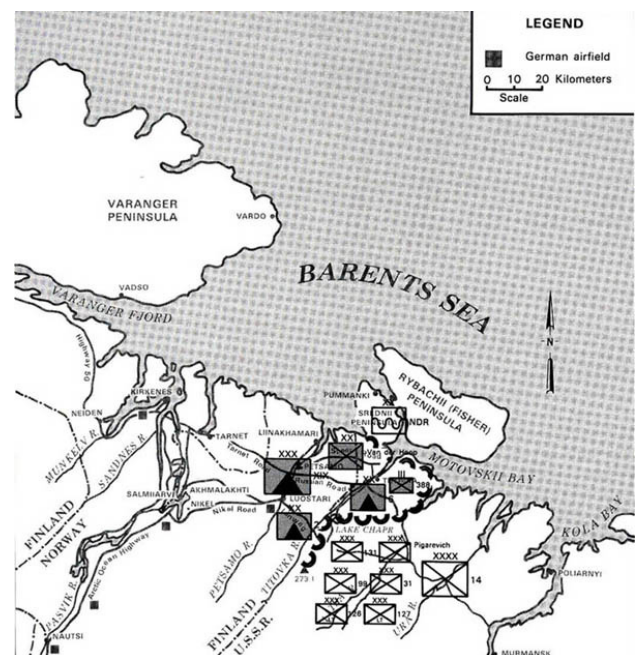
⁶⁶ Gamst 1984: 8.

⁶⁷ Holtsmark 2001: 129–31.

for en stor styrkeoppbygging i Finnmark i forkant av angrepet på Sovjetunionen i juni 1941. Den første større hæravdelingen, den 2. Bergjegerdivisjon, var på plass alt i løpet av september 1940.⁶⁸ Fra da av befestet de tyske okkupasjonsstyrkene Finnmark for å kunne motstå en alliert invasjon, og benyttet også fylket som oppmarsjrområde for den tyske invasjonen av Nord-Russland.⁶⁹ Rett før angrepet på Sovjetunionen i juni 1941 var store mengder krigsmateriell samlet i Sør-Varanger som ledd i forberedelsene til invasjonen.⁷⁰

2.2.2 Etter den tyske invasjonen av Sovjetunionen

Etter den tyske invasjonen av Sovjetunionen ble Kirkenes i Øst-Finnmark sentrum for det tyske forsyningsystemet for Murmansk-fronten i Nord-Russland. Konvoiene som brakte forsyninger til den tyske hæren som sto fastlåst utenfor Murmansk, hadde byen som endestasjon og medførte at tyskerne befestet den svært sterkt. Adolf Hitler mente selv at Nordkalotten var skjebneområdet for den andre verdenskrig og at det var vitalt å seire på denne fronten.⁷¹ Øst-Finnmarks strategiske stilling i forhold til Murmansk-fronten ga seg utslag i store antall russiske flyangrep, med Kirkenes, Vardø og Vadsø som særlig utsatte mål.⁷² Kirkenes alene ble utsatt for 328 flyangrep under krigen, og av 450 hus i byen før krigen sto bare 30 igjen da sovjetiske

Murmansk-fronten fram til det sovjetiske motangrepet i oktober 1944. De tyske styrkene besto av bergjegere og infanteri, mens de sovjetiske fortrinnsvis var infanteriavdelinger, samt en brigade marinetropper.

X = Brigade

XXX = Armékorps (flere divisjoner)

XXXX = Armé (flere armékorps)

Kartet er laget av føderale amerikanske myndigheter og dermed fritatt for copyright. (Gebhart 1989)

tropper rykket inn i slutten av oktober 1944.⁷³ Britenes statsminister, Winston Churchill, mente også at Nord-Norge var et strategisk vitalt område som ga de allierte muligheten til å rulle opp den nordlige tyske flanken via Østersjøen mot Berlin. Den norske eksilregjeringen i London stilte seg derimot negativ til å skulle gjøre Norge på ny til en slagmark, og den britiske militære ledelsen var uenig med Churchill med henhold til Nord-Norges strategiske

⁶⁸ Gamst 1984: 8.

⁶⁹ Gamst 1984: 9.

⁷⁰ Helskog 2004: 26–27.

⁷¹ Eriksen og Halvorsen 1987: 21.

⁷² Fjørtoft 1984: 52, 132.

⁷³ Eriksen og Halvorsen 1987: 39; Bjørnsen 1995: 135.

betydning.⁷⁴ De klarte å overbevise Churchill til å gå med på at de allierte offensivene ble konsentrert om andre frontavsnitt, i første omgang Nord-Afrika og senere det europeiske kontinentet.⁷⁵ Likevel fortsatte Hitler å tro på en alliert invasjon i Norge og prioriterte derfor utbyggingen av kystforsvarslinjene i Nord-Norge fremfor i Frankrike, Nederland og Belgia.⁷⁶ Fra 1942 ble også de fleste større krigsskip i den tyske Kriegsmarine overført til Nord-Norge. Krigsskipene ble stort sett liggende uvirksomme til de etter hvert ble ødelagt av allierte luft- og sjøstridskrefter. Den tyske okkupasjons hæren i Norge var også uforholdsmessig stor, på det meste omtrent 400.000 mann, sammenlignet med den 500.000 store styrken tyskerne hadde stasjonert i Frankrike, et land med et nesten dobbelt så stort territorium som Norges. Sammenligningen blir særlig ekstrem om man tar med i regnestykket at Frankrike i 1945 hadde en befolkning på over 40.000.000, sammenlignet med Norges på knapt 3.000.000.⁷⁷

Nord-Norge, og særlig Finnmark, ble spesielt tungt okkupert og mange steder var det flere tyske soldater enn lokale sivile. I Sør-Varanger i Øst-Finnmark, som var oppmarsjområde for Murmansk-fronten, var for eksempel de 18.–20.000 lokale innbyggerne under størstedelen av okkupasjonen selskap av rundt 90.000 tyske soldater.⁷⁸ Likeledes var det i Kistrand (nåværende Porsanger) med 2.000 innbyggere på det meste 20.000 tyskere.⁷⁹ Denne situasjonen førte til større kontakt mellom sivilbefolkningen og tyskerne i Finnmark enn i resten av landet og vanskeliggjorde også de mest direkte formene for motstandsarbeid, slik som sabotasjeaksjoner.⁸⁰ Milorg ble aldri aktiv nord for Troms fylke⁸¹ og motstandsarbeidet var isteden organisert av russiske og britiske etterretningsorganisasjoner som sendte norske og norsk-talende agenter til Nord-Norge for å drive spionasje rettet mot konvoitrafikken langs kysten og mot de tyske sjøstridskreftene som opererte fra Nord-Norge mot de allierte konvoiene i Barentshavet. De russiske agentene, som oftest kalt partisaner, opererte fortrinnsvis i de østligste delene av Finnmark, men russiske ubåter satte også agenter på land så lang sør som Arnøya i Troms. Den russiske aktiviteten startet allerede høsten 1940, da med ubevæpnede nordmenn som utførte observasjonsoppdrag i Øst-Finnmark etter først å ha flyktet fra Norge til Sovjetunionen for å unngå tyskerne.⁸²

---

⁷⁴ Eriksen og Halvorsen 1987: 21.

⁷⁵ Eriksen og Halvorsen 1987: 22.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Eriksen og Halvorsen 1987: 23. Steigan 1997: 311, 714. Gildea 1996: 96. Statistisk årbok 2009: Tabell 47.

⁷⁸ Fjørtoft 1984: 121.

⁷⁹ Nielsen 1998: 23.

⁸⁰ Eriksen og Halvorsen 1987: 23–27.

⁸¹ Moland 1987: 14–15.

⁸² Jentoft 2001: 206–208, jf. Fjørtoft 1981: 7–8.

2.2.3 Den sovjetiske motoffensiven på Murmansk-fronten

Den mest dramatiske fasen av den andre verdenskrig for Finnmarks del begynte høsten 1944. Tre år etter den tyske invasjonen av Sovjetunionen var fronten mellom den tyske 20. Bergarmeen og sovjetrusserne fortsatt fastlåst. Tyskerne hadde mislykkes i å erobre de strategisk viktige nordlige havnebyene Murmansk og Arkhangelsk, og forsyninger fra de vestallierte fortsatte å komme fram til de nordrussiske havnene og derfra med Murman-jernbanen ned til de sentrale frontavsnittene på Østfronten.⁸³ Denne stillstanden på det Adolf Hitler beskrev som «... det eneste området i Europa der russerne og anglo-amerikanerne kan rekke hverandre hendene»,⁸⁴ og som på tysk side var forsvart av det han beskrev som «... den beste armé jeg har»,⁸⁵

tok slutt i 1944, først med storstilte russiske offensiver mot Finland. Disse angrepene førte fram til en våpenstillstand mellom Sovjet og Finland, som i

Den tyske retretten til Lyngen i 1944.

XXX = Armékorps (flere divisjoner)

XXXX = Armé (flere armékorps)

Kartet er laget av føderale amerikanske myndigheter og dermed fritatt for copyright. (Gebhart 1989)

våpenhvileavtalen gikk med på å drive tyskerne ut av sine landområder. Den nye konflikten mellom Finland og Tyskland, i ettertid kalt Lapplandskrigen, førte i september 1944 til tyske planer om en tilbaketrekning fra områdene de holdt i Finland og Nord-Russland. Fra den 2. oktober 1944 omfattet de tyske tilbaketrekningsordrene også hele Finnmark og Troms så langt sør som Lyngen.⁸⁶ Før denne tilbaketrekningen kunne bli utført satte derimot den sovjetiske Røde Armé den 7. oktober 1944 inn en storoffensiv over hele Murmansk-fronten.⁸⁷ Elleve dager etter begynnelsen på offensiven krysset de russiske troppene den norske grensen og en uke senere erobret de Kirkenes. De sovjetiske troppene stoppet sin framrykking ved Tanaelva

⁸³ Eriksen og Halvorsen 1987: 27–28.

⁸⁴ Eriksen og Halvorsen 1987: 29.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Eriksen og Halvorsen 1987: 30.

i Øst-Finnmark, 159 kilometer innenfor den norske grensen.⁸⁸ Den sovjetiske offensiven hadde som mål å ødelegge de tyske basene i Kirkenes-traktene og sikre de russiske grenseområdene i nord, ikke å frigjøre Finnmark. Derfor stoppet angrepene da de russiske styrkene hadde nådd Tana og der hadde etablert en stilling som de lett kunne holde.⁸⁹ Sovjetiske tropper ble stående i Øst-Finnmark, og hjalp blant annet til med minerydding og gjenreisning til de etter avtale med norske myndigheter forlot norsk territorium den 26. september 1945, nesten ett år senere.⁹⁰

2.2.4 Ødeleggelsen av Finnmark og Nord-Troms

Ettersom det ble klart at de tyske troppene kom til å trekke seg ut av de nordligste områdene av Norge, kom det fram spørsmål fra tysk side om hva som burde foretas i forhold til sivilbefolkningen. Allerede tidlig i 1943 hadde den tyske militære kommandanten i Kirkenes, general Eberling, foreslått å evakuere sivilbefolkningen i Øst-Finnmark⁹¹ for å få dem unna de russiske bombeangrepene. Dette forslaget var derimot blitt avvist av den tyske sivile lederen i Norge, Reichskommissar Josef Terboven. Terboven mente at alle de norske innbyggerne måtte holdes igjen som arbeidskraft for de tyske styrkene, og at det dessuten ville virke som et svakhetstegn om de tyske styrkene ga uttrykk for at de ikke hadde kontroll med situasjonen.⁹² Da den finske regjeringen inngikk våpenstillstand med Sovjetunionen i september 1944, og en tysk retrett ble en realitet, kom spørsmålet om evakuering igjen på dagsordenen.⁹³ Den første evakueringen av sivile fant sted i begynnelsen av oktober 1944 og var frivillig. Etter at denne første evakueringen hadde fått svært dårlig oppslutning, gikk Terboven og de norske kollaboratørene i Vidkun Quislings parti Nasjonal Samling over til pålagt evakuering for offentlige tjenestemenn.⁹⁴ Som følge av at tyskerne hadde hatt store problemer med å få med seg befolkningen fra de områdene i Øst-Finnmark som ble tidligst forlatt av de tyske troppene, ga Hitler den 28. oktober 1944 ut en førerordre om at Finnmark og Nord-Troms skulle totalødelegges og befolkningen skulle medbringes sørover med tvang.⁹⁵

---

⁸⁸ Eriksen og Halvorsen 1987: 31.

⁸⁹ Eriksen og Halvorsen 1987: 34.

⁹⁰ Eriksen og Halvorsen 1987: 36.

⁹¹ Eriksen og Halvorsen 1987: 39.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Eriksen og Halvorsen 1987: 42–43.

⁹⁵ Eriksen og Halvorsen 1987: 44–45.

Førerordren var helt og holdent politisk motivert, og oppmuntret til av Josef Terboven og Vidkun Quisling for å hindre den norske eksilregjeringen i å få fotfeste på det norske fastlandet. En tilbakevending av den norske eksilregjeringen til norsk jord ble ansett av den tyske okkupasjonsmaktens og Nasjonal Samlings å ville undergrave deres autoritet i Norge.⁹⁶ Wehrmacht – de regulære tyske væpnede styrkene – hadde i utgangspunktet ikke noe ønske om en total ødeleggelse eller en fullstendig tvangsevakuering i Nord-Norge.⁹⁷ Den tyske militære kommandanten for styrkene i Nord-Norge hadde planlagt å la størstedelen av befolkningen bli igjen i Finnmark, og la mange nok hus stå igjen til at folk skulle kunne klare seg gjennom den forestående vinteren.⁹⁸ Førerordren av den 28. oktober gjorde det derimot klart at en slik løsning ikke ville bli gjennomført. De militære ble beordret til å utføre en total materiell ødeleggelse i områdene de forlot, og tvinge med seg hele befolkningen, ikke bare de strids- og arbeidsdyktige mennene som tidligere planlagt. Til tross for den kategoriske førerordren uttrykte flere tyske militære og sivile ledere motvilje til å gjennomføre oppgaven, men disse ble undertrykket av Terboven og andre høyere tyske ledere.⁹⁹ I tillegg til tvangsevakueringen og ødeleggelsen fant det sted en styrking av det tyske invasjonforsvaret i de delene av Nord-Norge som ikke ble forlatt. Dette var til tross for at den russiske framrykkingen i Finnmark stanset opp, og at frykten for en havbåret vestalliert invasjon minket etter hvert som tyskerne konkluderte med at kampene på kontinentet kom til å forbli tyngdepunktet i den landmilitære krigen for de vestlige allierte.¹⁰⁰

Da førerordren ble satt til verks medførte det at praktisk talt alt av bebyggelse mellom Tanaelva i Finnmark og Lyngenfjorden i Troms ble utslettet. Øst for Tana hadde ikke tyskerne tid til å gjennomføre ordren fullt ut siden de hadde nok med å rømme unna den framrykkende Røde Armé, men vestenfor Tana ble det gått svært systematisk fram.¹⁰¹ Rundt 50.000 mennesker ble deportert, og mer enn 11.000 bolighus, 4.700 fjøs og andre gårdsbygninger samt hundrevis av andre bygninger, inkludert 27 kirker og 21 sykehus og sykestuer, ble tilintetgjort. Så godt som all infrastruktur vest for Tana ble ødelagt og store mengder landminer lagt ut, i tillegg til sjøminer i havneområdene.¹⁰² Omkring 20.–25.000 mennesker unngikk tvangsevakueringen. På dette punktet viser det seg at Sørøya stakk seg ut

---

⁹⁶ Eriksen og Halvorsen 1987: 45.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Eriksen og Halvorsen 1987: 46.

⁹⁹ Eriksen og Halvorsen 1987: 47.

¹⁰⁰ Eriksen og Halvorsen 1987: 93.

¹⁰¹ Eriksen og Halvorsen 1987: 52.

¹⁰² Eriksen og Halvorsen 1987: 78.

i forhold til andre steder i Finnmark og Nord-Troms. Mens det ofte kunne gå rykter og beskjeder om at evakuering og brenning skulle finne sted, unnlot folk mange steder å reagere på det de fikk høre. En vanlig reaksjon blant folk var vantro og å nekte å tro på det som ble fortalt.¹⁰³ Den tyske retretten fra Finnmark vest for Tana foregikk sakte, og de siste tyske troppene forlot fylket først i slutten av april 1945.¹⁰⁴

2.2.4.1 Sørøya og tvangsevakueringen

På Sørøya førte derimot meldinger om brenning og tvangsevakuering som kom med folk fra Hammerfest, til en masseflukt til fjellheimen.¹⁰⁵ Omkring 1.000 mennesker på Sørøya forsøkte å stikke seg vekk i huler, hytter og jordgammer for å unngå å bli tvangsevakuert. I ettertid har noen av de som unnlot å la seg tvangsevakuere fra Sørøya, forklart beslutningen med at de stolte på at allierte tropper ville komme og befri dem i løpet av dager eller uker.¹⁰⁶ Etter en måneds forløp flyttet en del av de som hadde stukket til fjells ned igjen til hus som tyskerne hadde unnlatt å brenne før de trakk seg tilbake sørover i midten av november 1944.¹⁰⁷ Tilværelsen for folket som var igjen på Sørøya viste seg etter hvert å bli svært vanskelig, mye på grunn av stadige tyske patruljer som søkte etter flyktninger på øya.¹⁰⁸ Gjennom hele senhøsten 1944 og inn i vinteren 1945 drev tyske tropper med stadige landganger og satte fyr på det de klarte å finne av bebyggelse, drepte husdyr og tvang med seg de som de klarte å fange inn av lokalbefolkningen.¹⁰⁹ I tillegg til vanskene med de tyske patruljene begynte tilgangen på mat å bli et problem på slutten av 1944,¹¹⁰ og det ble et sterkt behov for å finne en løsning. Via radio hadde folkene på Sørøya fått høre at norske militære var kommet fra Storbritannia til Kirkenes. Med bakgrunn i denne informasjonen satte en handfull ungdommer av gårde østover den 20. desember 1944 i to fiskeskøyter som det var lyktes å gjemme bort fra tyskerne under den første evakueringstiden.¹¹¹ Fire dager etter avgang fra Sørøya, på julaften 1944, ankom de to skøytene Båtsfjord i Øst-Finnmark og

---

¹⁰³ Eriksen og Halvorsen 1987: 52.

¹⁰⁴ Sandvik 1975: 165.

¹⁰⁵ Fjørtoft 1984: 101; RA: Militært person- og organisasjonsarkiv, serie D, boks 16, hyllenummer 2F40323. «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945. Fra fenrik Arne Alexandersen.», side 9, datert 27. april 1945.

¹⁰⁶ Nielsen 1976: 30.

¹⁰⁷ Nielsen 1976: 32.

¹⁰⁸ Nielsen 1976: 39.

¹⁰⁹ Nielsen 1976: 39–61.

¹¹⁰ Nielsen 1976: 110.

¹¹¹ Nielsen 1976: 104; jf. Sandvik 1975: 137.

frigjort norsk område.¹¹² Noen dager senere fikk Sørøy-folket kontakt med de norske militære, og informerte dem om situasjonen på Sørøya. I første halvdel av januar 1945 kom ytterligere to skøyter til Båtsfjord, disse med 36 flyktninger fra Sørøya. På bakgrunn av hva folkene som hadde klart å komme seg bort fra Sørøya hadde å fortelle ble det fra norsk militært hold satt i gang planlegging av en hjelpeaksjon.¹¹³ På naboøya Seiland var situasjonen enda mer kritisk forsyningsmessig, og den gjenværende befolkningen der ble også omfattet av den påfølgende aksjonen.¹¹⁴

Finnmark og Nord-Troms med aktuelle steder avmerket, Kirkenes og Båtsfjord med røde markører.
Kart fra Nordatlas.no, ikke-kommersiell bruk tillatt.

¹¹² Nielsen 1976: 107.

¹¹³ Nielsen 1976: 110.

¹¹⁴ «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945», side 15.

2.2.5 Norske militære styrker og nødhjelp til Finnmark

Prosessen med å sette opp norske troppstyrker i Finnmark startet kort etter den russiske innmarsjen i oktober 1944. I første omgang ble folk i Øst-Finnmark via radio og andre kommunikasjonsmidler oppfordret av sovjetrusserne til å hjelpe dem med frigjøringen av grenseområdene. De første provisoriske norske myndighetene i Sør-Varanger sendte også den 3. november 1944 ut en oppfordring om at folk skulle melde seg til tjeneste. Til den første innkallingen av mannskaper til den gjenoppsatte Varanger bataljon møtte det bare opp 20 til 30 mann.¹¹⁵ Disse frivillige ble satt til opprydning og gjenreisningsarbeid i de frigjorte områdene og kom ikke i kamp.¹¹⁶

Den første regulære norske militærstyrken i Finnmark etter den tyske tilbaketrekningen var 2. Bergkompani fra Den norske brigade i Skottland. Avdelingen hadde blitt sendt fra Storbritannia på de britiske jagerne «Savage» og «Scorpion» og krysseren «Berwick». Kompaniet gikk i land i Poljarnyj på Kolahalvøya i Nord-Russland den 6. november 1944.¹¹⁷ Kompaniet dro fra Poljarnyj med russiske fartøyer til Liinahamari i Petsamo-distriktet, et område som hadde vært en del av Finland fra 1920 og fram til den russiske motoffensiven i oktober 1944. Styrken ankom Liinahamari den 10. november¹¹⁸ og dro videre til Kirkenes med russiske lastebiler. De norske troppene nådde Kirkenes den 11. november 1944. Den «symbolske frigjøringsstyrken» utgjorde alt i alt 300 mann under kommando av oberst Arne Dagfin Dahl.¹¹⁹ Styrken, 2. Bergkompani med støttepersonell, gikk under navnet «FORCE 138» og fikk overført alle mannskaper og alt utstyr til Øst-Finnmark i løpet av en periode på 4–5 dager.¹²⁰ Den norske militære innsatsen i Finnmark hadde kodenavnet «Crofter», som på norsk betyr «Husmann», og var av en minimal størrelse på grunn av at Finnmark var et lite prioritert landområde på dette tidspunktet i den andre verdenskrig.¹²¹ De allierte satte i 1944–1945 alt inn på å avgjøre striden på kontinentet og avviste derfor det de betegnet som «mer politisk og humanitært motiverte operasjoner i Nord-Norge.»¹²² Til tross for sin lille størrelse fikk de norske styrkene i oppdrag å gjenerobre Finnmark, de russiske styrkene forble stasjonert ved Tanaelva og overlot ansvaret for området vestover til nordmennene.

---

¹¹⁵ Eriksen og Halvorsen 1987: 36.

¹¹⁶ Eriksen og Halvorsen 1987: 37.

¹¹⁷ Jenssen 1997: 105

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Eriksen og Halvorsen 1987: 79.

¹²⁰ Jenssen 1997: 106.

¹²¹ Eriksen og Halvorsen 1987: 80.

¹²² Eriksen og Halvorsen 1987: 81.

Sovjetunionen forventet at store norske styrker ville bli sendt til Nord-Norge for å fortsette den frigjøringen som den Røde Armé hadde begynt og uttrykte forundring over at dette ikke fant sted.¹²³ På dette punktet var oberst Dahl enig med sovjetrusserne og skrev til regjeringen i London «Jeg har ikke kunnet forsonne meg med den tanke, at våre folk blir sittende i Skottland, mens en annen nasjons soldater dør for å befri Norge. Dette er vel også vanskelig å forstå for russerne.»¹²⁴ Russerne ville i første omgang at 2. Bergkompani skulle stilles under deres kommando og oppta forfølgelsen av tyskerne vest for Tanaelva.¹²⁵ Det norske kompaniet ble satt under russisk kommando den 24. november, avløste den fremste russiske avdelingen ved Rustefjelbma i Tana den 27. november, og fortsatte å stå under russisk kommando fram til 6. februar 1945.¹²⁶

De manglende ressursene hos Den norske militærmisjonen førte til utstrakt frustrasjon både hos de sivile i Finnmark og blant de militære selv.¹²⁷ Denne frustrasjonen ble ytterligere forsterket ved at det hos mange militære og sivile ble utviklet en gjensidig skuffelse, særlig i den første tiden. Blant de norske militære som kom tilbake fra eksil ble mange skuffet over det de oppfattet som en dårlig og usolidarisk holdning hos de sivile; de mente folk fokuserte på å berge seg og sine istedenfor å jobbe mot felles og høyere mål. De militæres syn var at befolkningen i større grad burde stille opp for å hjelpe Militærmisjonen med å gjenetablere norske myndigheter i de områdene tyskerne hadde forlatt.¹²⁸ Rekvireringer av husvære og transportmidler, innføring av arbeidsplikt med lave lønninger og forslag fra oberst Dahl om å evakuere til Sverige tusenvis av de i Øst-Finnmark som hadde unndratt seg den tyske tvangsevakueringen, medførte også sterke gnissinger mellom lokalbefolkningen og Militærmisjonen de første månedene.¹²⁹ Etter at evakueringsplanene ble oppgitt og det ble lempet på inngrepene på og kritikken av lokalbefolkningen bedret forholdene seg utover vinteren 1945. Dette fikk blant annet utslag i økte antall frivillige som meldte seg til de norske styrkene.¹³⁰ Etter overføring av 1.310 mann fra de såkalte «polititroppene» i Sverige sto i alt omtrent 3.000 norske soldater i Finnmark ved krigsslutt.¹³¹ De norske styrkene kom på grunn

---

¹²³ Eriksen og Halvorsen 1987: 83; Jenssen 1997: 108.

¹²⁴ Eriksen 1987: 83.

¹²⁵ Jenssen 1997: 108.

¹²⁶ Jenssen 1997: 109.

¹²⁷ Eriksen og Halvorsen 1987: 84–85.

¹²⁸ Eriksen og Halvorsen 1987: 86.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Eriksen og Halvorsen 1987: 88.

¹³¹ Eriksen og Halvorsen 1987: 87–88. De norske polititroppene i Sverige besto av 14.500 mann som i strid med internasjonale avtaler om nøytrale nasjoners atferd var satt opp av svenske myndigheter i perioden 1943 til 1945. Polititroppene hadde blitt gitt militæropplæring i cirka 20 treningsleire spredt rundt i Sverige. 1.500 mann ble

av de vanskelige logistiske forholdene skapt av ødeleggelsen, og den generelle mangelen på norske soldater, bare sjelden i direkte kamp med tyske avdelinger.¹³² Hovedoppgaven til soldatene ble isteden å hjelpe den gjenværende befolkningen i områdene som tyskerne hadde trukket seg ut av.¹³³ Oberst Dahl rapporterte til London at alt måtte settes inn for å hjelpe Finnmarksbefolkningen og «redde dem fra død og undergang».¹³⁴ De første tiltakene Militærmisjonen satte til verks i Øst-Finnmark var opprettelsen av en militær legetjeneste. Lederen for denne, major Bjørnson, ble innsatt som midlertidig distriktslege i Sør-Varanger. Politimyndighetene i Øst-Finnmark ble gjenopprettet, etterlatt tysk krigsmateriell ble registrert, og gjenreisningstiltak organisert. Gjenreisningsarbeidet som Militærmisjonen befattet seg med inkluderte å få fisket i gang igjen. I denne forbindelse ble det utført reparasjoner på fyr, kaier og lagerbygninger. Telefonlinjer og posttjenester, sagbruk og kraftverk ble også reparert og satt tilbake i drift. I tillegg til det fysiske og administrative gjenreisningsarbeidet sto Militærmisjonen også for koordineringen av samarbeidet med de sovjetrussiske styrkene i Øst-Finnmark.¹³⁵ Samarbeidet mellom de russiske og norske myndighetene hadde fra starten av vært noe tungrodd og preget av et behov fra russernes side for at alle spørsmål måtte gå via sjefen for Den norske militærmisjonen, men fra årsskiftet 1944–45 bedret forholdene seg betraktelig med et upåklagelig samarbeid også på lavere nivåer. Fra starten av 1945 begynte de norske militære for alvor å se vestover i Finnmark, etter å ha ordnet opp i de forskjellige organiseringsmessige vanskene i de østlige delene av Finnmark.¹³⁶ Den 18. januar 1945 ble de norske landmilitære avdelingene i Finnmark gitt benevnelsen Distriktskommando Finnmark (DKF).¹³⁷ Distriktskommando Finnmark hadde i oppdrag å gjenerobre Finnmark fra tyskerne.¹³⁸

Overføringen av forsyninger fra Storbritannia til Finnmark ble i likhet med innsettingen av militære styrker preget av vanskeligheter, men ved inngangen til februar 1945 hadde 5.000 tonn sivile forsyninger nådd fram, noe som hjalp på situasjonen i de frigjorte områdene.¹³⁹

---

utdannet til militært feltpoliti under dekknavnet «Rikspolitiet», mens ytterligere 13.000 ble gitt ren infanteriopplæring og gikk under navnet «Reservepolitiet». Svenskene betegnet de norske militære styrkene som politi i et forsøk på å forlede tyskerne med hensyn til de norske soldatenes egentlige natur. Johansson 2008: 18.

¹³² Eriksen og Halvorsen 1987: 96.

¹³³ Eriksen og Halvorsen 1987: 97.

¹³⁴ Eriksen og Halvorsen 1987: 101.

¹³⁵ Jenssen 1997: 108.

¹³⁶ Jenssen 1997: 109.

¹³⁷ Sandvik 1975: 120.

¹³⁸ Dahl 1948: 151.

¹³⁹ Eriksen og Halvorsen 1987: 90.

2.2.6 Norske militæroperasjoner i Finnmark

Selv etter ankomsten av de norske styrkene til Finnmark, som inkluderte en liten marineavdeling, hadde tyskerne det totale herredømme over Finnmarkskysten utenom Varangerfjorden helt i øst. Denne overmakten benyttet tyskerne til å gjøre stadige landganger for å fange flyktninger og utføre ødeleggelser. Som reaksjon på dette begynte etterretningsoffiseren til de norske styrkene, Gunnar Johnson, et arbeid med å evakuere folk fra de mest utsatte områdene.

De første av flyktningene ble brakt østover til traktene der den Røde Armé og den norske Militærmisjonen sto. Evakueringen ble nødvendiggjort av de stadige tyske angrepene fra sjøen, samt den totale ødeleggelsen som de fleste stedene hadde gjennomgått.¹⁴⁰ Det mest storstilte eksemplet på evakuering østover av mennesker som hadde unndratt seg tvangsevakueringen fant sted på Nordkynhalvøya i perioden 11. til 21. desember 1944. I evakueringen ble om lag 900 nordmenn brakt østover av diverse fartøyer, i hovedsak fiskeskøyter.¹⁴¹

På bakgrunn av den situasjonen som eksisterte for de sivile i områdene som var blitt rasert og forlatt av den tyske hæren, fremmet Johnson i en rapport til oberst Dahl den 1. januar 1945 at tiltak måtte iverksettes for de sivile som fortsatt befant seg i ingenmannsland etter å ha unndratt seg tvangsevakueringen. Det som Johnson så for seg ville være gjennomførbart av tiltak for den gjenværende befolkningen i Vest-Finnmark på kort sikt var henholdsvis forsyning av sivile, og evakuering fra de mest utsatte områdene. På grunn av den tyske marinens tilstedeværen i farvannene i Vest-Finnmark mente Johnson at forsyning ville være svært vanskelig og at evakuering var klart å foretrekke. På grunn av at Øst-Finnmark ikke hadde kapasiteten til å ta imot mange flere flyktninger gikk Johnson inn for en evakuering vestover til Storbritannia. Om ikke hjelp kunne gis de sivile som befant seg i ingenmannsland ønsket Johnson å oppfordre folk til å bli med sørover når tyske patruljer kom til områdene de var i. Johnson understreket at dette var en siste løsning i tilfelle det sto om liv eller død for flyktningene.¹⁴²

---

¹⁴⁰ Jenssen 1997: 112.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² RA: Sjøforsvaret 1940–1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944–1945 (nr. 1-3) eske 1. «MAK rapporter 1945 – gjenerobringen Nord-Norge», hyllenr. 2B08657: «Hvordan kan Vestfinnmarkens befolkning hjelpes?», rapport av Gunnar Johnson datert 1. januar 1945.

I tillegg til å flytte folk østover ble det opprettet kystvern-avdelinger av frivillige langs kysten, fra Vardø i Øst-Finnmark til Hopseidet på Nordkynhalvøya i midt fylket.¹⁴³ Kystvernet hadde som oppgave å beskytte utsatte steder i de norskbesatte områdene, samt å berolige den gjenværende sivilbefolkningen. Det seks mann sterke kystvernet i Gamvik kom i kamp med tyske landgangsstyrker den 13. desember 1944, og holdt stillingen uten tap til de 200 sivile på stedet hadde kommet seg unna til fjells.¹⁴⁴ I tillegg til operasjonene på kysten rykket norske militæravdelinger fram på innlandet, og forsøkte å angripe de tyske avdelingene som trakk seg gradvis ut av Finnmark. Frammarsjen fra Tana begynte den 21. mars og besto av 2. Bergkompani, to kompanier fra Rikspolitiet og et kompani lokalt mobiliserte tropper fra Varanger bataljon.¹⁴⁵ Før den regulære framrykkingen startet hadde norske patruljer alt fra januar måned av operert vestover i fylket, dette for å framskaffe etterretning om tyskernes disposisjoner og å angripe de tyske styrker om situasjonen var fordelaktig. Disse patruljene kom i mindre sammenstøt med tyske tropper, med tap på begge sider.¹⁴⁶ Under framrykkingen til henholdsvis Repparfjord og Alta i Vest-Finnmark forsøkte de norske troppene å innhente tyskerne, men klarte aldri å få fram store nok styrker tidnok for en avgjørende strid. Norske kamppatruljer kom i mindre trefninger med små tyske avdelinger i april 1945; i Kistrand i Porsanger og den 4. april, og utenfor Alta den 5. og den 18. april. Kamphandlingene endte med små tap på begge sider.¹⁴⁷ Den 30. april meddelte de norske militære til Forsvarets overkommando og den russiske øverstkommanderende i Finnmark at norske tropper sto i Repparfjord og Alta, og at patruljer var blitt sendt ut til grensen mot Troms. Den offisielle kunngjøringen om at hele Finnmark var blitt besatt av norske styrker kom fra Hærens overkommando den 7. mai 1945, dagen før den tyske kapitulasjonen i Norge.¹⁴⁸

2.3 Opptakten til Sørøya-operasjonen

2.3.1 Skøyteevakueringen av Sørøya

Det første forslaget om en ekspedisjon til Sørøya kom ifølge fenrik Arne Alexandersens senere rapport kort etter Militærmisjonens ankomst til Kirkenes 10. november 1944. Alexandersen skal ha lagt fram for oberst Arne Dagfin Dahl forslag om at en ekspedisjon til øya burde gjennomføres for å skaffe opplysninger om forholdene i Vest-Finnmark. Både med

---

¹⁴³ Jenssen 1997: 111.

¹⁴⁴ Sandvik 1975: 124–25.

¹⁴⁵ Sandvik 1975: 144–45, 155.

¹⁴⁶ Sandvik 1975: 116–20.

¹⁴⁷ Sandvik 1975: 158, 162, 165.

¹⁴⁸ Sandvik 1975: 165–66.

hensyn til militære og sivile spørsmål fantes det på det daværende tidspunkt så godt som ingen opplysninger, noe som Alexandersen mente burde bøtes på. Dahl stilte seg velvillig til en slik operasjon, som også oberstløytnant Gunnar Johnson gikk inn for omtrent samtidig med Alexandersen.¹⁴⁹ Johnson tok ledelsen for planleggingsarbeidet, fikk planene godkjent av oberst Dahl, og ekspedisjonen startet fra Bjørnevatn ved Kirkenes den 17. januar.¹⁵⁰ Ifølge Sandvik ble operasjonen foreslått av Alexandersen og Johnson først etter at skøyterne fra Sørøya hadde varslet det norske militæret om de kritiske forholdene på Sørøya.¹⁵¹ Her velger jeg å tro på Alexandersen som i april 1945 rapporterte at planer for en rekognoseringsoperasjon hadde vært under utarbeiding god tid i forveien. At denne operasjonen fikk større omfang og prioritering på grunn av meldingene fra Sørøya vil jeg anse for å være en naturlig utvikling.

Ordren til den første ekspedisjonen til Sørøya gikk ut på at den skulle:¹⁵²

- søke fram til Sørøya og etablere basis der ved hjelp av innkalte våpenføre menn på øya
- etablere sivil administrasjon
- fordele medbrakte forsyninger til nødlidende
- sende østover skøyter som kunne unnværes
- med utgangspunkt Sørøya rekognosere omliggende distrikter og sende forsyninger hvor det trengtes
- evakuere ikke stridsdyktige sivile

De militære deltakerne i den norske ekspedisjonen til Sørøya var marineløytnant Per Danielsen, marinelege løytnant Per Waage, løytnant og fotograf Ole Friele Backer og fenrik Arne Alexandersen. Oberstløytnant Gunnar Johnson reiste selv den 27. januar 1945 fra Kirkenes til Storbritannia for å støtte arbeidet derfra.¹⁵³ Siden det helt fra starten var klart at

---

¹⁴⁹ «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945», side 1.

¹⁵⁰ Backer, Danielsen og Waage 1946: 23; «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945», side 1.

¹⁵¹ Sandvik 1975: 137.

¹⁵² Jenssen 1997: 112; jf. Sandvik 1975: 137.

¹⁵³ RA: Sjøforsvaret 1940–1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944–1945: MAK (Marineavsnitt Kirkenes) 1945 1-523. RA: Hyllenummer 2B08657: «Rapport til oberst Dahl fra oberstløytnant Johnson.», datert 13. februar 1945; «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945», side 1.

Øst-Finnmark ikke ville kunne ta imot alle som måtte evakueres var Johnsons hovedoppgave å få britene med på å gjennomføre en evakuering vestover.¹⁵⁴

Ekspedisjonen dro først fra Kirkenes til Vadsø med motorkutteren «Ranen». Grunnet motorproblemer byttet ekspedisjonsmedlemmene fartøy i Vadsø og gikk om bord i kutteren «Rødtind». Mens de norske offiserene var i Vadsø, fikk de fullmakter fra Fylkesmannen til å utnevne midlertidige kommunale ledere og politifolk i Vest-Finnmark.¹⁵⁵ Med «Rødtind» dro deler av ekspedisjonen videre til Vardø, mens Waage og Alexandersen ble igjen i Vadsø for å finne ytterligere en båt til turen.¹⁵⁶ Det ble ansett for nødvendig å ha to fartøyer på ekspedisjonen for å kunne være mest mulig sikre at i det minste et av dem kom seg forbi de tyske patruljene og fram til Sørøya. Etter å ha mislykkes i å finne flere fartøyer samlet ekspedisjonen seg i Vardø, der «Rødtind», hvis mannskap var uvillige til å gjennomføre den lange reisen vestover,¹⁵⁷ ble byttet ut med den lignede kutteren «Vårøy». I Vardø ble ekspedisjonen også forsterket med den vesle skøyten «Frøy», og i Båtsfjord lengre vestover av kutteren «Rutland». I Båtsfjord kom det også kjentfolk fra Sørøya om bord og kunne fortelle om de dårlige forholdene på øya. Fem av sørøyfolkene ble øyeblikkelig innrullert i det norske militæret og tatt med tilbake til Sørøya.¹⁵⁸ Etter å ha lagt kursen godt til havs vest for Nordkapp ankom de tre fartøyene Sørøya den 26. januar 1945.¹⁵⁹ På veien til Sørøya hadde ekspedisjonen stoppet innom Rolvsøya, og der kunnet konstantere at alt var lagt øde og befolkningen var blitt fjernet av tyskerne.¹⁶⁰ Bare to familier var igjen på den lille øya nord for Sørøya.¹⁶¹ Straks etter adkomsten til Sørøya iverksatte de norske militære evakuering østover av gamle, kvinner og barn. Mennene måtte foreløpig bli igjen på øya.¹⁶² Skøyten «Rutland» dro tilbake østover med 79 personer allerede den 27. januar.¹⁶³ Den 30. januar fulgte «Vårøy» med 78 passasjerer og til sist «Frøy» med tre ombord.¹⁶⁴ I tillegg til å evakuere de nødlidende blant befolkningen hadde som tidligere nevnt ekspedisjonen også i oppdrag å opprette et militært forsvar av Sørøya. På den første turen vestover hadde depotet i

---

¹⁵⁴ RA: «Hvordan kan Vestfinnmarkens befolkning hjelpes?», rapport av Gunnar Johnson datert 1. januar 1945; Backer, Danielsen og Waage 1946: 23.

¹⁵⁵ «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945», side 1.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945», side 2.

¹⁵⁹ «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945», side 3.

¹⁶⁰ Jenssen 1997: 112–13.

¹⁶¹ «Rapport til oberst Dahl fra oberstløytnant Johnson» datert 13. februar 1945.

¹⁶² «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945», side 4.

¹⁶³ «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945», side 4; Jenssen 1997: 113.

¹⁶⁴ «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945», side 4.

Båtsfjord, der våpen og utstyr skulle ha blitt hentet vist seg å ikke inneholde særlig med utstyr. Bare seks russiske maskingeværer og små mengder ammunisjon var blitt funnet og tatt med til Sørøya på den første turen. Med bakgrunn i denne utstyrs mangelen ble «Vårøy» sendt til Kirkenes for avhente så mye som mulig av forsyninger, våpen, proviant, ammunisjon og uniformer for å muliggjøre en omfattende mobilisering av den våpenføre del av befolkningen på Sørøya.¹⁶⁵ Det fastsatte målet var å mobilisere 100 soldater på øya, for en stor del veteraner fra felttoget i 1940 som hadde tjenestegjort i Alta bataljon ved Narvik-fronten.¹⁶⁶

Det ble raskt klart at det på grunn av stadige tyske aksjoner i området var et stort behov for å få evakuert flere mennesker bort fra Sørøya. Antallet folk som måtte transporteres bort fra Sørøya var større enn kapasiteten til den sårbare skøytetraffikken østover, og det var derfor behov for en annen løsning på situasjonen som hadde oppstått på Sørøya.¹⁶⁷ Det hadde også på forhånd vært klart at den gjenværende infrastrukturen i Øst-Finnmark ville være ute av stand til å kunne ta imot alle de som behøvde å evakueres fra Sørøya.¹⁶⁸ Offiserene som hadde reist til Sørøya håpet på at oberstløytnant Johnson hadde lyktes i å skaffe hjelp fra Storbritannia.¹⁶⁹ Den 10. februar kom «Vårøy» tilbake til Sørøya og brakte med seg en ny leder for den militære styrken, kaptein Johan Godø fra Kystartilleriet. Med på kutteren var også flere menn fra Sørøya som tidligere hadde dratt østover på egenhånd med fiskeskøyter.¹⁷⁰ Godø hadde reist fra Kirkenes den 6. februar med ordre om å bringe forsyninger og våpen til Sørøya og overta kommandoen over alt militært personell der. Han skulle også mobilisere ytterligere mannskaper og forsvare øya «... på den mest effektive måte». Videre gikk oppdraget ut på å drive etterretningsarbeid i Vest-Finnmark og sende melding om alt som kunne være av interesse for de militære myndigheter.¹⁷¹ «Vårøy» hadde også med forsyninger og nok våpen til at det ble mulig å gjennomføre våpenøvelser for lokale frivillige på Sørøya.¹⁷²

---

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Sandvik 1975: 138.

¹⁶⁷ Jenssen 1997: 113

¹⁶⁸ Backer, Danielsen og Waage 1946: 23.

¹⁶⁹ «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945», side 5.

¹⁷⁰ «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945», side 14.

¹⁷¹ RA: Sjøforsvaret 1940–1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944–1945, hyllenr. 2B08657: MAK (Marineavsnitt Kirkenes) Månedrappporter for Sjøforsvarets Overkommando over virksomheten ved avsnittet fra november 1944 til mai 1945, eske 2 (januar – mars 1945). «Instruks vedrørende ekspedisjon til Sørøya.» Udatert

¹⁷² «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945», side 15.

2.3.2 Oberstløytnant Gunnar Johnsons reise til Storbritannia

Mye av uenighetene rundt operasjonen har dreid seg om oberstløytnant Gunnar Johnsons reise til Storbritannia, som ledet fram til godkjenningen av operasjonen fra britisk hold. Mens de norske fartøyene ankom Sørøya og begynte arbeidet med å befeste øya og å evakuere den mest utsatte delen av sivilbefolkningen der, dro oberstløytnant Johnson fra flyplassen Høybuktmoen ved Kirkenes til Luleå i Nord-Sverige. I Luleå traff Johnson den norskamerikanske flyoffiseren Bernt Balchen og snakket med han om transporthjelp for de norske styrkene i indre deler av Finnmark fylke. Fra Luleå reiste Johnson til Stockholm der han den 29. januar la fram og fikk godkjent sin plan for å evakuere Sørøya av forsvarsminister Oscar Torp.¹⁷³ Den samme dagen hadde for øvrig general Wilhelm von Tangen Hansteen, nestkommanderende for det norske forsvaret i eksil, sendt et brev til forsvarsministeren der han på bakgrunn av et telegram fra oberst Dahl mottatt den 20. januar 1945 anbefalte å søke britisk hjelp til å evakuere Sørøya.¹⁷⁴ Dagen etter, den 30. januar, ble saken behandlet i en regjeringskonferanse, noe som kommer fram i et brev fra forsvarsdepartementet til sosialdepartementet datert til den 16. februar 1945 og undertegnet av general Hansteen.¹⁷⁵ Den 1. februar 1945 fløy Johnson fra Stockholm til Skottland, og dro videre med tog til London den neste dag. I London la Johnson den 2. februar fram saken for å evakuere Sørøya, først med general Hansteen. Etter å ha fått godkjent planen for å evakuere Sørøya også hos Hansteen, drøftet oberstløytnant Johnson senere på dagen saken med det britiske admiralitetet. Hos den britiske marineledelsen fikk han igjen positiv respons på forslaget om å evakuere sivilbefolkningen på Sørøya.¹⁷⁶ I møtet i admiralitetet ble planen for evakuering av Sørøya videreutviklet og det ble bestemt at Johnson skulle reise til Sørøya med en Consolidated PBY Catalina flybåt for å opprette en radiostasjon der og gjøre klar til evakuering av de sivile. I samarbeid mellom Johnson og admiralitetet ble det utviklet to alternativer for en evakuering av sivilbefolkningen på Sørøya:¹⁷⁷

---

¹⁷³ «Rapport til oberst Dahl fra oberstløytnant Johnson» av 13.februar 1945; Dahl 1995: 422–423

¹⁷⁴ RA: Forsvarets Krigshistoriske avdeling, serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya». Brev fra general Wilhelm Hansteen til forsvarsministeren «Unnsetningsekspedisjon til Vest-Finnmark», datert 29. januar 1945.

¹⁷⁵ RA: Sosialdepartementet, S-2910, Da 0069, mappe 6, «Sørøya-saken» 1282/21: «Unnsetningsekspedisjon til Vest-Finnmark», undertegnet av Wilhelm Hansteen og Gunnar Hovdenak og datert til 16. februar 1945.

¹⁷⁶ «Rapport til oberst Dahl fra oberstløytnant Johnson» av 13.februar 1945; jf. Fjørtoft 1995: 391.

¹⁷⁷ «Rapport til oberst Dahl fra oberstløytnant Johnson» av 13.februar 1945.

- Alternativ 1: Tre jagere fra en konvoi skulle den 10. februar forlate konvoien og gå inn til Dønnesfjord og Sandøyfjord på Sørøya for å ta sivilbefolkningen til Murmansk. Fra Murmansk skulle de evakuerte reise med en vestgående konvoi.
- Alternativ 2: Dersom det viste seg å være umulig å gjennomføre alternativ 1 skulle tre jagere seile direkte fra Storbritannia og avhente befolkningen.

Dagen etter, den 3. februar, ble detaljer i planen utarbeidet og koder for operasjonen fastsatt. Johnson fikk denne dagen utstedt direkte ordrer fra Forsvarets Overkommando om å evakuere befolkningen på Sørøya og deretter melde seg tilbake hos overkommandoen.¹⁷⁸

2.3.3 Johnson flyr til Sørøya og hjelper til med å organisere evakueringen

Den 6. februar fløy Johnson med en Catalina flybåt, tilhørende den norske 333 skvadron, fra Sullom Voe på Shetlandsøyene nord for Skottland til Sørøya.¹⁷⁹ Oberstløytnant Johnson ankom Sørøya om morgenen den 7. februar og overtok kommandoen over arbeidet med å konsentrere de sivile på samlingsplasser som en forberedelse til evakueringen. Turen til Sørøya var en første som skvadronen utførte til Finnmark under den andre verdenskrig.¹⁸⁰ Tre fjorder ble utpekt som de beste plassene for å overføre sivilbefolkningen til de britiske krigsfartøyene; Nordfjord, Børfjord og Storelv i Sandøyfjord, alle tre stedene lokalisert på den vestlige delen av øya, ut mot storhavet.¹⁸¹ Blant de som ble samlet sammen for å evakueres var 75 personer fra naboøya Seiland. Etter planen skulle 130 mennesker bli igjen på Sørøya og rundt 200 på Seiland etter evakueringen, en befolkning som skulle være i stand til å forsørge seg selv uten å lide nød. Av de som var ment å bli igjen på Sørøya var 60 personer innen den 13. februar satt under våpen og innrullert i de norske militære styrkene.¹⁸² Johnson hadde med seg to norske fenriker da han fløy til Sørøya; den ene var en radiotelegrafist som skulle betjene radiostasjonen som ble opprettet på Sørøya mens den andre var våpeninstruktør og skulle trene de lokale frivillige.¹⁸³

---

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Haga 1983: 166.

¹⁸⁰ «Rapport til oberst Dahl fra oberstløytnant Johnson» av 13.februar 1945; Hafsten, Larsstuvold, Olsen og Stenersen 2005: 283.

¹⁸¹ Backer, Danielsen og Waage 1946: 49.

¹⁸² «Rapport til oberst Dahl fra oberstløytnant Johnson» av 13.februar 1945.

¹⁸³ Haga 1983: 167.

Sørøya med de aktuelle fjordene og stedsnavnene avmerket. Bearbeidet kart fra NASA (fri copyright)

2.3.4 Evakuering

På grunn av at en misforståelse hadde en rapport som ga inntrykk av at alle de som behøvde evakuering allerede var blitt evakuert østover, blitt sendt av kommandørkaptein Erling Hostvedt til det britiske admiraltetet. Hostvedt var lederen for Marineavsnitt Kirkenes fra starten i november 1944 til fredslutningen i mai 1945, da admiral Edvard Chr. Danielsen overtok.¹⁸⁴ I en rapport skrevet etter evakueringen forteller Hostvedt at da han fikk vite om at en evakueringsoperasjon var underveis fikk han den avlyst ved å sende et telegram til den britiske admiralen i Polarnoje i Nord-Russland. Hostvedt hadde her oppfattet situasjonen slik at de tidlige evakueringene østover med fiskeskøyter hadde vært tilstrekkelige, og at de gjenværende sivile hadde nok forsyninger. Basert på disse oppfatningene konkluderte han med at en evakuering med britiske krigsskip bare ville sette disse i unødvendig fare.¹⁸⁵ Med bakgrunn i rapporten fra Hostvedt kansellerte den britiske regjeringen den 12. februar 1945

¹⁸⁴ RA: Sjøforsvaret 1940–1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944.1945 (nr. 1–3) nr 2 (eske 2) «MAK (Marineavsnitt Kirkenes) – Månedrappporter til Sjøforsvarets Overkommando over virksomheten ved avsnittet fra november 1944 til mai 1945». Hyllenr. 2 B08657

¹⁸⁵ RA: Sjøforsvaret 1940–1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944.1945 (nr. 1–3) nr 2 (eske 2) «MAK (Marineavsnitt Kirkenes) – Månedrappporter til Sjøforsvarets Overkommando over virksomheten ved avsnittet fra november 1944 til mai 1945». Hyllenr. 2 B08657: Rapport datert 3. mars 1945, side 3–4.

evakueringen av Sørøya.¹⁸⁶ Dersom evakueringen skulle ha blitt gjennomført den 14. februar hadde det medført at de fire jagerne måtte ha forlatt konvoien mens den var under flyangrep. De britiske offiserene på jagerfartøyene konkluderte med at operasjonen var blitt avblåst på bakgrunn av at konvoien var under stadige tyske angrep, kun senere kom det beskjed om at evakueringen alt skulle være fullført.¹⁸⁷ Misforståelsen ble derimot oppklart etter at konvoien var framme i Murmansk, før det var for sent å gjennomføre operasjonen. Jagerne opprinnelig avsatt til operasjonen ble sendt fra Murmansk til Sørøya med ankomst den 15. februar.¹⁸⁸ Jagerne hadde som oppgave å avhente «300 sivile» fra Sørøya.¹⁸⁹ Den britiske overkommandoen ble den 16. februar meddelt at jagere fra den kongelige britiske marinen hadde gjennomført en vellykket evakuering av 500 personer.¹⁹⁰ De fire britiske krigsskipene tok med seg de evakuerte tilbake til Murmansk der de ble overført til handelsfartøyer som skulle bli med returkonvoien RA 64 tilbake til flåtebasen Scapa Flow ved Orknøyene utenfor Skottland.¹⁹¹ Ved å overføre Sørøy-folkene til handelsfartøyer ble jagerne frigjort til å utføre sitt primæroppdrag som var å fungere som eskorte for konvoien.

I forkant av de evakueres ankomst i Skottland ble det av de britiske myndighetene avgjort at umiddelbart etter ankomsten skulle mennene over 16 år i alder skilles fra kvinnene og barna og sendes til London for sikkerhetssjekk. Det norske Forsvarets Overkommando uttrykte i et notat av 19. februar 1945 kraftige motforestillinger mot disse planene. Protestene ble begrunnet med at folkene fra Sørøya hadde «... levet avsondret på en øy ut mot Ishavet og ... antagelig ikke kommet særlig i berøring med tyskerne.» På bakgrunn av denne isolerte situasjonen mente Forsvarets Overkommando at det med all sannsynlighet ikke var noen blant flyktingene som «... rent "security"-messig representerer noe faremoment» eller var «i besiddelse av så verdifulle opplysninger at der av den grunn er nødvendig å underkaste dem den strengere kontroll som en undersøkelse ved skolene i London vil kunne gi.»¹⁹² Det britiske Home Office avviste de norske protestene og de britiske sikkerhetstjenestene utelukket også norsk deltakelse i avhørene av de evakuerte mennene ved mottakssenteret

---

¹⁸⁶ NA: CAB 79/29, side 279: War Cabinet, Chiefs of Staff Committee: «Minutes of Meeting held on Monday 12th February, 1945, at 11.0 a.m.»

¹⁸⁷ Foxvog og Alotta 2001: 76, 78.

¹⁸⁸ Foxvog og Alotta 2001: 78.

¹⁸⁹ NA: CAB 79/29, side 311: War Cabinet, Chiefs of Staff Committee: «Minutes of Meeting held on Thursday 15th February, 1945, at 10.30 a.m. Evacuation of Norwegians from Soroy Island».

¹⁹⁰ NA: CAB 79/29, side 324: War Cabinet, Chiefs of Staff Committee: «Minutes of Meeting held on Friday 16th February, 1945, at 11.0 a.m. Evacuation of Norwegians from Soroy Island».

¹⁹¹ Backer, Danielsen og Waage 1946: 63.

¹⁹² RA: Sosialdepartementet, S-2910, Da 0069, mappe 6, «Sørøya-saken» 1282/21: «Evakuering fra Vest-Finnmark», datert 19. februar 1945.

Royal Patriotic School i London. Britene begrunnet dette med at dersom man tillot nordmennene å ta del i sikkerhetssjekken av de mannlige evakuerte fra Sørøya ville det sette en alvorlig presedens for senere tilfeller der utenlandske statsborgere kom til Storbritannia fra tyskokkuperte områder. Kvinnene og barna blant de evakuerte sto norske myndigheter derimot fritt til å intervju. ¹⁹³

2.4 Konklusjon

På grunn av forhold relatert til storkrigen mellom Nazi-Tyskland og Sovjetunionen kom Finnmark fra midten av 1941 inn i en sentral posisjon under den andre verdenskrig. Etter at russerne i høsten 1944 inngikk separatfred med Finland og gikk til motangrep på Murmanskfronten ble Finnmark og Nord-Troms tvangsevakuert av den tyske okkupasjons hæren. All bebyggelse og infrastruktur i områdene som tyskerne forlot ble ødelagt.

Situasjonen som oppsto på Sørøya evakueringsvinteren 1944/1945 skilte seg ut fra andre deler av Finnmark og Nord-Troms på grunn av flere forhold. Et uvanlig stort antall mennesker unndro seg den tyske tvangsevakueringen på et forholdsvis lite område. Området flyktningene befant seg på lå midt i operasjonsområdet til de tyske styrkene, og langt unna hovedbasen til de norske styrkene som etter hvert kom fram til Finnmark. De norske militære avdelingene i Finnmark var svært fåtallige og hadde kun meget begrensede ressurser med seg da de kom over fra Storbritannia. Etter å ha lyktes i å evakuere flyktninger som befant seg i ingenmannsland i Midt-Finnmark østover til de frigjorte områdene øst for Båtsfjord, tok de norske militære til med å evakuere også de som befant seg i vestlige deler av Finnmark. I tillegg til å evakuere sivilbefolkningen som befant seg i en kritisk situasjon på grunn av matmangel og tysk forfølgelse, skulle de norske militære også gjenopprette norsk myndighet i områdene som tyskerne hadde forlatt. I denne forbindelse ble det gjennomført en ekspedisjon med mindre fartøyer til Sørøya og en del mennesker ble brakt østover i fylket. På grunn av vanskene med avstand, tyske patruljer og marinefartøyer, og manglende intakt infrastruktur i Øst-Finnmark, besluttet ledelsen i Den norske militærmisjonen i Finnmark å søke hjelp hos britene. I denne forbindelse fikk de full godkjenning og støtte hos de norske eksilmyndighetene. Operasjonen ble riktignok avlyst midlertidig, men det var basert på en misforståelse hos lederen av Marineavsnitt Kirkenes, kommandørkaptein Erling Hostvedt.

---

¹⁹³ NA: Records created and inherited by the Foreign Office FO 371/47535: skriv fra W.J. Ewart: «Evacuation of Norwegians from the Island of Soroy» datert 2. mars 1945.

3. Sørøya-operasjonen – en risikovurdering

3.1 Innledning

For å vurdere særegenheten ved operasjonen på Sørøya i februar 1945 må jeg gå inn på flere forhold. Dette gjelder hvor stor den reelle risikoen som de allierte løp ved å gjennomføre aksjonen var, og kanskje enda viktigere hvordan de selv vurderte risikoen før de satte i gang operasjonen. I dette kapitlet har jeg benyttet meg av litteratur om de tyske styrkedisposisjonene i Nord-Norge og Nord-Atlanteren i perioden høsten 1944 til våren 1945 for å gå inn på hvilke styrker som faktisk var tilgjengelig for tyskerne i det aktuelle tidsrommet. Dette gjelder i hovedsak tyske flystyrker og ubåter, altså enheter som ville ha hatt en realistisk mulighet til å utgjøre en trussel mot de fire jagerne som ble satt inn på Sørøya 15. februar 1945. Hva var tilstanden til disse enhetene i februar 1945, og hvordan ble de brukt av tyskerne? Forholdt de seg passivt, eller ble de satt inn aggressivt mot allierte mål? Dessuten, hvordan var tilstedeværelsen til de tyske luft- og ubåtstyrkene i nordområdene etter at Finnmark og Nord-Troms hadde blitt tvangsevakuert og totalødelagt? Denne ødeleggelsen gjaldt selvsagt også de tyske marine- og flybasene i de aktuelle områdene, men hadde tyskerne fortsatt evnen til å utøve alvorlig militærmakt i Finnmark? Har de påstander som har kommet fram i norske bøker om at operasjonen medførte liten risiko vært korrekte?

Problemstillingene for dette kapitlet går ut på hvor stor risiko operasjonen utgjorde, og hvilken oppfatning de allierte hadde av denne risiko.

Når det gjelder hva de allierte hadde av kjennskap til de tyske styrkedisposisjonene i Nord-Norge i den aktuelle perioden har jeg benyttet meg av tidligere hemmeligstemplede rapporter som jeg har funnet fram til på National Archives i London. Disse gir et bilde av hva britene selv hadde av etterretning i forhold til tyskernes stilling i Nord-Norge. I tillegg til sine egne etterretningsrapporter fikk britene også utlevert rapporter fra Sovjetunionen med russernes analyser av og anslag på hva tyskerne hadde av stridskrefter i Finnmark og resten av Nord-Norge.

For å beskrive hvordan de tyske styrkene ble brukt før, under og i etterkant av Sørøya-operasjonen har jeg benyttet meg av tidligere utgitt norsk, britisk og amerikansk litteratur.

Også her kommer det fram et bilde av hvordan de allierte vurderte situasjonen, og også hvilke resultater tysk anslag mot styrker involvert i operasjonen endte i.

Til sist i kapittelet skal jeg gi en beskrivelse av jagerfartøyene som ble sendt inn til Sørøya. Dette vil innebære å gå inn på hvilke oppgaver jagerne hadde generelt under den andre verdenskrig, hvilke kapasiteter de hadde, samt bevæpning og mannskapsstørrelse på de spesifikke skipene som gikk inn til Sørøya 15. februar 1945. Slik kan jeg komme fram til hvor mye de allierte satset på Sørøya-operasjonen, både direkte under evakueringen av 502 mennesker fra øya i Vest-Finnmark og indirekte ved at skipene gikk fra konvoien de var satt til å eskortere og dermed ikke var tilgjengelige skulle konvoien komme under angrep.

3.2 Tysk styrkenivå i Nord-Norge

For å vurdere hvilken risiko de allierte løp er det viktig å se på hvor store styrker tyskerne kunne mønstre i Nord-Norge på tidspunktet operasjonen fant sted. Ville tyskerne, om de hadde fått vite om operasjonen, vært i stand til å sette inn store nok styrker til å sette den fare? Eller var operasjonen, som Alf Reidar Jacobsen skriver i sin bok «Til siste slutt» et propagandaframstøt forbundet med liten risiko?¹⁹⁴ I og med at operasjonen fant sted på et sent tidspunkt av den andre verdenskrig ville det kanskje falle seg naturlig å anta at de tyske stridskrefter var blitt nedslitte og av betydelig mindre kapasitet enn tidligere. Da operasjonen fant sted, i februar 1945, var det mindre enn tre måneder igjen av den andre verdenskrig i Europa. Tyskland var på det aktuelle tidspunkt under kritisk press på alle fronter og sto igjen uten forbundsfeller i striden mot de vestallierte og russiske styrker på kontinentet. Hva var stillingen for de tyske styrker i Nord-Norge, og hva visste de britiske styresmakter og militære kommandoer om tyskernes stilling i Norge?

---

¹⁹⁴ Jacobsen 2004: 189.

3.2.1 Luftwaffe i Nord-Norge

Bundesarchiv, Bild 146-1989-039-18A
Foto: o. Ang. | 1942/1944 ca.

En Junkers Ju 188 – bombeflytypen som ble brukt av Kampfgruppe III av Kampfgeschwader 26 mot returkonvoien RA 64. Ju 188 var en videreutvikling av Ju 88.

Fotografiet er frigjort av det tyske Bundesarchiv via Wikimedia Commons.

En kritisk brikke i ethvert tysk mottiltak i forhold til britiske operasjoner langs norskekysten hadde under hele krigen vært luftstyrkene. Ved hjelp av flystyrkene til Luftwaffe hadde tyskerne helt fra starten vært i stand til å utjevne den nærmest totale britiske overlegenheten til havs. Under felttoget i Norge i 1940 hadde de tyske bombeflystyrkene tvunget de britiske flåtestyrkene bort fra de sørligste kystområdene i Norge. Ved å på den måten å sikre de sjøverts forsyningslinjene til de tidligst okkuperte områdene i Norge hadde Luftwaffe en avgjørende innvirkning på kamphandlingenes utvikling.¹⁹⁵ I tillegg til å tvinge Royal Navy bort fra Sør-Norge fløy hundrevis av Luftwaffes transportfly forsyninger inn til de tyske invasjonstroppene i Norge under hele felttoget. Denne trafikken var spesielt viktig de aller første dagene etter invasjonen, før bombeflyene hadde sikret havområdene mellom Tyskland/Danmark og Norge.¹⁹⁶

---

¹⁹⁵ Isby 2005: 210.

¹⁹⁶ Ibid.

Men hvordan var tilstanden til de tyske luftstridskreftene i februar 1945? Det kan synes overraskende sett i sammenheng med de tyske tapene på slutten av den andre verdenskrig, men Luftwaffes offensive kapasitet i Norge ble styrket fra slutten av 1944. Fra begynnelsen av 1945 begynte Luftwaffe med bombeflyoperasjoner fra norsk territorium for første gang siden 1942, med tilbakeføringen av hele Kampfgeschwader 26 til Norge.¹⁹⁷ Kampfgeschwader 26 fullførte sin overføring til Norge i januar 1945 og disponerte over 100 bombefly,¹⁹⁸ fordelt på tre Gruppen samt støtteenheter,¹⁹⁹ med hver Gruppe på cirka 30 fly.²⁰⁰ Disse 100 flyene utgjorde over en fjerdedel av den totale bombeflystyrken til Luftwaffe på det tidspunktet i krigen. Fra sommeren 1944 hadde Luftwaffe mistet evnen til å opprettholde bombeflystyrken sin og enten avviklet avdelingene eller konvertert dem til å operere jagerfly. Bakgrunnen for kollapsen i den tyske bombeflystyrken, som gikk ned fra 1.580 fly i januar 1944 til mindre enn 400 i januar 1945, var at de allierte flyvåpnene i de siste krigsårene lyktes i å påføre den tyske industrien og drivstoffproduksjonen store skader. Drivstoffmangelen og den reduserte produksjonskapasiteten ledet til en endring av fokus bort fra offensive våpensystemer som bombefly over til defensive systemer som jagerfly. Denne endringen fikk utslag i at bombeflyenes andel av Luftwaffes totale flystyrke gikk ned fra 28 % til 8 % på ett år. Fram til 1944 hadde bombeflystyrken holdt seg på et jevnt nivå, både med hensyn til reelt antall og prosentandel av den totale flystyrken.²⁰¹ Drivstoffmangelen som førte til kollapsen i antallet bombefly ble stadig mer kritisk etter den allierte invasjonen i Frankrike i juni 1944 og forverret seg stadig fram til slutten av krigen.²⁰² De tyske bombeflyene i Norge fløy fra flybasene Sola ved Stavanger, Værnes i Trøndelag og Bardufoss i Troms, med allierte konvoier og flåtestyrker i den nordlige delen av Nordsjøen og i Norskehavet som mål. I oktober 1944 opererte tyske bombefly mot konvoier i Barentshavet også fra Banak ved Lakselv i Finnmark²⁰³ før denne flyplassen ble forlatt og ødelagt under den tyske retretten fra de nordligste delene av Norge. Hvor høy prioritering denne flystyrken hadde i den tyske krigsstrategien kan understrekes ved at lederen for Luftwaffe, Hermann Göring, ba alle andre flyavdelinger i Norge om å avgi bensin til Kampfgeschwader 26 slik at flyenheten skulle

---

¹⁹⁷ En Kampfgeschwader er bombeflyavdeling som vanligvis besto av tre Kampfgruppen, hver Kampfgruppe utgjorde omtrent 30 fly, de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 8.

¹⁹⁸ Hafsten, Larstuvold, Olsen og Stenersen 2005: 347.

¹⁹⁹ de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 80–97.

²⁰⁰ de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 8.

²⁰¹ de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 10.

²⁰² de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 8, 138.

²⁰³ de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 86.

kunne utføre sine oppdrag mot allierte sjømål.²⁰⁴ Mens Kampfgruppe I av Kampfgeschwader 26 ble avviklet på Bardufoss i Troms i midten av januar 1945 og dets piloter overført til Danmark for konvertering til jagerfly²⁰⁵ var fortsatt både Kampfgruppe II og III aktive i Barentshavet i februar 1945. Kampfgruppe II absorberte flyene som var ble til overs etter avviklingen av Kampfgruppe I og deltok med sine Junkers Ju 88 bombefly i angrepene på både JW 64 og RA 64, konvoien som de britiske krigsskipene involvert i Sørøya-aksjonen ble detasjert fra.²⁰⁶ Kampfgruppe III angrep de samme konvoiene med sine Junkers Ju 188 bombefly.²⁰⁷ Ju 88-flyene hadde en rekkevidde på rundt 2,700 km, mens Ju-188 hadde en rekkevidde på omkring 1.900 km.²⁰⁸ Dette innebar at konvoiene til og fra det nordlige Sovjetunionen kunne angripes i store deler av Barentshavet og Norskehavet.²⁰⁹ Samtlige tyske bombefly i Norge var i februar 1945 samlet på Bardufoss flystasjon i Troms og kunne derfor ta del i forsøkene på å ødelegge konvoien som var involvert i Sørøya-aksjonen.²¹⁰ Etter den tyske kapitulasjonen i Norge den 8. mai rapporterte Luftwaffe i Norge i en rapport av den 19. mai 1945 at det totalt fantes 540 tyske fly av forskjellige typer i landet.²¹¹ Av disse hadde minst 100 ankommet i en masseflukt av krigsfly etter den tyske kapitulasjonen på det europeiske kontinentet den 5. mai.²¹²

Et av de første riktig store angrepene ble også satt i verk mot nettopp konvoi JW 64 på veien til Murmansk.²¹³ Alt i perioden 7. til 10. februar hadde konvoien kommet under angrep sør for Bjørnøya, de første dagene av Kampfgruppe II og den 10. februar også av Kampfgruppe III som hadde blitt overført fra Værnes den 9. februar, dog uten å miste noen skip.²¹⁴ Angrepene fant sted etter at konvoien var blitt oppdaget av tyske rekognoseringsfly den 6. februar.²¹⁵ Slik kan en anse at de fire jagerne, med sine ikke ubetydelige luftvernustyringer, som ble sendt inn til Sørøya, var av betydelig verdi for konvoien og at det ville ha vært særdeles ubeleilig for de allierte å miste disse. Tyskerne mente å ha truffet minst åtte allierte skip under angrepene på JW 64, men konvoien slapp unna flyangrepene på veien til Murmansk uten å

---

²⁰⁴ Hafsten, Larsstuvold, Olsen og Stenersen 2005: 347.

²⁰⁵ de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 80.

²⁰⁶ de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 86. JW var betegnelsen på konvoier fra Storbritannia til det nordlige Sovjetunionen, RA var returkonvoiene til Storbritannia.

²⁰⁷ de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 91.

²⁰⁸ Staerck og Sinnott 2002: 126, 139.

²⁰⁹ Henriksen 2004: 171.

²¹⁰ de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 86, 91.

²¹¹ Hafsten, Larsstuvold, Olsen og Stenersen 2005: 354.

²¹² Hafsten, Larsstuvold, Olsen og Stenersen 2005: 349.

²¹³ Hafsten, Larsstuvold, Olsen og Stenersen 2005: 347.

²¹⁴ de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 86, 91. Hafsten, Larsstuvold, Olsen og Stenersen 2005: 348.

²¹⁵ Ruegg 1993: 73.

lide tap.²¹⁶ Inntrykket hos sjefen jagerne, kommandør Allison, skal da også ha vært det at evakueringen hadde blitt avlyst på grunn av de stadige flyangrepene.²¹⁷ Også på tilbakereisen til Storbritannia kom konvoien under angrep, først den 20. februar uten å lide tap, deretter igjen den 24. februar.²¹⁸ Angrepet den 20. februar involverte 25 fly fra både Kampfgruppe II og III mens bare Kampfgruppe III tok del i angrepene den 24. februar.²¹⁹ I løpet av den andre dagen med flyangrep mistet konvoien Liberty-skipet «Henry Bacon», som hadde blitt angrepsmål for intet mindre enn 23 Junkers Ju 88 torpedobombefly.²²⁰ «Henry Bacon» hadde ført med seg Sørøy-folk, men alle flyktingene reddet livet fordi de fikk plassene i de av livbåtene som var uskadd etter flyangrepet.²²¹ Sju luftvernsskyttere og 15 sjøfolk omkom på «Henry Bacon».²²² «Henry Bacon» regnes som det siste større skipet senket av Luftwaffe under den andre verdenskrig,²²³ og hadde kommet bort fra eskorten etter at konvoien var blitt spredd av en kombinasjon av de første luftangrepene og dårlig vær.²²⁴ De tyske angrepene på «Henry Bacon» varte i 65 minutter og endte med at skipet ble truffet av en torpedo klokken 15:20. Angrepene som ledet til senkingen av «Henry Bacon» trakk til seg oppmerksomheten til Luftwaffe. Dette reddet antagelig de andre skipene i konvoien fra selv å bli angrepet ettersom det var begynt å bli mørkt på tidspunktet de tyske flyene avsluttet senkingen av det amerikanske Liberty-skipet.²²⁵ Etter de store konvoislagen mot JW 64/ RA 64 førte den stadig mer akutte drivstoffmangelen til at operasjonene til K.G. 26 praktisk talt stoppet opp og mannskapene ble mars/april 1945 satt i trening som bakkesoldater mot en forventet alliert invasjon av Norge. K.G. 26 utførte sin siste operasjon den 8. og 9. mai 1945. Operasjonen gikk ut på at Ju 88 og Ju 188 bombefly fløy fra Gardermoen flystasjon til de isolerte tyske troppene i Kurland-lommen i Latvia og reddet ut sårede soldater før avdelingene i lommen overga seg til den Røde Armé. Operasjonen, den aller siste med tyske bombefly i kontekst med den andre verdenskrig, ble gjennomført med de vestalliertes godkjenning etter den endelige og fullstendige tyske kapitulasjonen hadde funnet sted.²²⁶

---

²¹⁶ de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 86.

²¹⁷ Foxvog og Alotta 2001: 76.

²¹⁸ Henriksen 2004: 274.

²¹⁹ de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 86, 91; Henriksen 2004: 274.

²²⁰ Morrison 2001: 312.

²²¹ Woodman 1994: 431.

²²² Henriksen 2004: 274.

²²³ de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 91.

²²⁴ Haga 1983: 168, jf. Henriksen 2004: 274.

²²⁵ Morrison 2001: 312.

²²⁶ de Zeng IV, Stankey og Creek 2007: 86, 91.

De britiske krigsskipene som gikk inn til Sørøya var spesielt utsatt under selve ombordskippingen av de norske flyktingene. En av de britiske offiserene som deltok i operasjonen, Derek Hirst, uttalte i en samtale med undertegnede i juli 2007 at dersom de britiske fartøyene hadde blitt oppdaget under ombordlastingen av flyktingene ville «nobody... have stood a chance». Fjordene på Sørøya gir ikke mye rom for manøvrering for større fartøyer, og under lastingen lå tre av de fire skipene stasjonære i hver sin fjord. Den fjerde patruljerte lengre ute som en sikring for operasjonen. Luftvernskytset ombord på jagerne var bemannet og klart til ildgivning, men de tre stasjonære skipene ville vært uten mulighet for å kunne styre unna tyske angrep.²²⁷

3.2.2 Ubåtfaren

De siste tyske sjøstridskreftene til å gi opp kampen under den andre verdenskrig var ubåtene. Helt til siste time av krigen fortsatte de å angripe allierte skip, enkelte også etter at de 4. mai 1945 hadde fått ordre om å avslutte alle krigshandlinger og returnere til sine baser.²²⁸

Etter den allierte erobringen av de fleste tyske marinebasene i Frankrike tidlig på høsten 1944 måtte de tyske ubåtoperasjonene flyttes til en ny lokalisering. Bare et fåtall tyske havner ble brukt som baser for ubåter, dermed ble størstedelen av den tyske ubåtflåten flyttet til Norge. For eksempel forlot 18 ubåter basene i den franske Biscaya-bukten og seilte til Norge i perioden fra midten av august til 23. september 1944.²²⁹ Tyske rapporter fra tidlig i oktober 1944 understreket at havområdene utenfor Norge skulle bli det avgjørende området for slaget om Atlanterhavet.²³⁰ Hitler understreket selv viktigheten av ubåtbasene i Sør-Norge og kalte dem «uunnværlige» når han argumenterte for at det var nødvendig å holde deler av Nord-Norge okkupert for å sikre resten av landet for Nazi-Tyskland.²³¹ Den tyske føreren mente da også helt til siste slutt at Norge var et kjerneområde i krigen og at de allierte ville kunne invadere Norge om de tyske styrken der ble svekket. Dette sto Hitler på til tross for at hans høyere offiserer prøvde å overtale han til å nedprioritere Norge. Den tyske militære ledelsen ville heller satse alle tilgjengelige ressurser på å forsvare Tyskland mot den vestallierte og den russiske framrykkingen på det europeiske kontinentet.²³² På bakgrunn av at tyskerne mente at

---

²²⁷ Intervju med Derek Hirst i Tromsø, juli 2006. utført av undertegnede.

²²⁸ Hessler 1989: 100.

²²⁹ Hessler 1989: 80.

²³⁰ Hessler 1989: 83.

²³¹ Eriksen og Halvorsen 1987: 96.

²³² Jaklin 2006: 305.

det siste avgjørende ubåtslaget ville finne sted utenfor Norge, antok de at de allierte ville konsentrere sine styrker i det samme området.²³³ Dette kom aldri fullt ut til uttrykk, men bekymring over muligheten for at tyske styrker kunne fortsette ubåtkrigen fra baser i Norge, førte til at de allierte utarbeidet planer for en eventuell invasjon av Norge.²³⁴ Alle de nye ubåtene skulle sendes til Norge fordi tyskerne regnet med å miste alt de hadde av eldre ubåter i slaget mot de allierte eskortefartøyene i Nord-Atlanteren. Den siste ubåtmodellen, XXI-typen, hadde mye større rekkevidde, undervannsfart og dypdykkingsevne enn de gamle fartøyene og ville dermed, slik tyskerne så det, kunne slå seg gjennom de allierte styrkene og ødelegge konvoiene i Atlanterhavet.²³⁵

I perioden fra oktober 1944 til januar 1945, altså helt fram til Sørøya-operasjonen fant sted, rapporterte de tyske undervannsbåtene «overraskende gode resultater» i sin innsats mot alliert skipsfart.²³⁶ Dette ville si at ubåter fortsatt klarte å komme seg gjennom de omfattende allierte mottiltakene fram til målområdene og senke eller skade skip. De samtidige tyske senkingsestimaterne ligger som regel to eller tre ganger høyere enn de tapene som de allierte noterte seg. De allierte tallene ligger på omkring ett til tre senkede eller skadede handels- eller krigsskip per tokt der en ubåt lykkes i å komme seg fram til operasjonsområdene langs den engelske kysten. Tre eller fire ubåter klarte i perioden å komme seg inn i den engelske kanalen. Der utførte de tyske ubåtene angrep som påførte de allierte store nok tap til at de skipene som seilte alene ble dirigert bort fra kanalkysten, og til Irskesjøen mellom Irland og Storbritannia.²³⁷ Alle ubåter som opererte offensivt på dette tidspunktet i krigen hadde blitt oppgradert med teknologi som gjorde det mulig for dem å seile i undervannstilling over svært lange perioder av gangen, mellom 50 og 70 dager. Tidligere ubåttyper hadde ikke hatt en slik evne til å kunne operere i skjul under vann. Rekkevidden og undervannshastigheten til ubåtene økte også betydelig med den nye teknologien. Slik ble de tyske ubåtene rene *undervannsbåter*, heller enn bare overflatefartøyer som var i stand til å dykke for korte perioder. Trening med snorkelutstyr hadde blitt gjennomført i norske fjorder, og ført til en skarp nedgang i antall ubåter som ble senket. De tyske rapportene fra slutten av januar 1945 beskrev effektiviteten, altså antallet senkende skip i forhold til tapte ubåter, som å være tilbake på det nivået det hadde vært i august 1942. Den totale virkningen av ubåtene var

---

²³³ Hessler 1989: 83, jf. Henriksen 2004: 297.

²³⁴ Eriksen og Halvorsen 1987: 118.

²³⁵ Hessler 1989: 83.

²³⁶ Hessler 1989: 91.

²³⁷ Hessler 1989: 89.

derimot ikke den samme som to og et halvt år tidligere, på grunn av at de tyske ubåtene i årsskiftet 1944/1945 måtte reise mye lengre for å komme fram til målområdene utenfor den engelske kysten.²³⁸ Den økte avstanden ubåtene måtte tilbakelegge medførte også at operasjoner i det karibiske hav og Syd-Atlanteren ble umulig å gjennomføre. Ubåtenes operasjonsområde ble dermed flyttet lengre mot nord og øst.²³⁹ En svakhet for tyskerne var at basene i Norge bare hadde nok reparasjonsanlegg til å vedlikeholde rundt 30 operasjonelle ubåter. Det overskytende antallet ubåter måtte på grunn av dette dra til Tyskland dersom de behøvde å få gjennomført større reparasjoner. Transittene mellom Norge og Tyskland for ubåtene kunne ta seks til åtte dager hver vei.²⁴⁰ Verftene i Tyskland hadde heller ikke stor nok kapasitet til å ta unna vedlikeholdet på ubåtene like raskt som tyskerne hadde kunnet før de tapte sine baser og anlegg i Frankrike. Dette førte igjen til at ubåter måtte ligge uvirksomme lengre enn tidligere.²⁴¹ Til tross for disse vanskelighetene hadde innføringen av snorkelteknologi på ubåtene gitt ubåtmannskapene en ny tro på at, med tilføring av nye ubåtmodeller, ville store resultater fortsatt kunne oppnås i slaget om Atlanterhavet. Denne troen hadde sitt grunnlag i at de nye ubåtene som ble produsert ga ubåtvåpenet klare taktiske fordeler i forhold til de alliertes eskortefartøyer.²⁴² Produksjonen av nye ubåter var også stabil i hele 1944, med ny månedsproduksjonsrekord i desember 1944 da byggingen av 31 ubåter ble fullført. I alt ble 234 ubåter ferdigstilt i 1944, en nedgang på bare fire båter i forhold til 1942. Produksjonstiden per båt ble satt ned fra 12 til åtte måneder. Dette skjedde til tross for at den tyske industrien ble tungt bombet av de allierte i dette nest siste krigsåret, og gir et bilde av hvor høyt tyskerne prioriterte ubåtvåpenet på slutten av krigen.²⁴³ Av de sist designede modellene, XXI og XXIII, som var i stand til å operere med en så høy hastighet under vann at de allierte ikke kunne spore dem på asdic uten å lage så mye motorlyd at sonarsystemet ble overdøvet, kom bare seks kystubåter av typen XXIII i tjeneste før krigsslutt. I løpet av åtte krigstokt senket de seks XXIII-båtene fire allierte skip på til sammen 7.392 tonn uten å lide egne tap.²⁴⁴

Den totale krigssituasjonen forverret seg overveldende for Tyskland fra høsten 1944 til januar 1945. Tyskerne hadde tilbakegang på alle fronter og led nederlag i den store motoffensiven på

---

²³⁸ Hessler 1989: 91; Müller og Boog 2008: 158, 160–61.

²³⁹ Müller og Boog 2008: 158.

²⁴⁰ Hessler 1989: 88.

²⁴¹ Müller og Boog 2008: 158.

²⁴² Hessler 1989: 91; Müller og Boog 2008: 158.

²⁴³ Hessler 1989: 85.

²⁴⁴ Müller og Boog 2008: 165.

Vestfronten da det tyske angrepet i Ardennene, i grenseområdene mellom Luxemburg og Belgia, ble slått tilbake i desember 1944.²⁴⁵ Den tyske ubåtkrigføringen endret seg allikevel ikke i takt med tilstandene på landfrontene. Tvert om ble ubåtkrigen intensivert i et forsøk på å lette trykket på de andre frontene, og dessuten motvirke allierte operasjoner mot tysk kystskipsfart. Skipsfarten var svært viktig for tyskerne på dette tidspunktet av krigen fordi de ønsket å forsterke frontene på det europeiske kontinentet med styrker og forsyninger fra blant annet Norge. Ethvert alliert forsyningskip som ble senket før det kom fram ville også forstyrre styrkeoppbyggingen til en vestalliert offensiv fra det frigjorte Frankrike inn i selve Tyskland. Ifølge en rapport sendt fra den tyske overkommandoen til marineledelsen 31. desember 1944 ville de amerikanske forsyningslagrene i Vest-Europa snart være brukt opp, og de allierte konvoiene dermed bli av enda større viktighet.²⁴⁶ De tyske ubåtoperasjonene fra Norge økte også gradvis utover 1945, med 36 båter på tokt i februar, 38 i mars og 40 i april.²⁴⁷ Disse ubåtene hadde fortsatt «svært tilfredsstillende suksess» i februar og begynnelsen av mars, altså inkludert i den aktuelle perioden for denne oppgaven.²⁴⁸ I den samme perioden intensiverte de vestallierte sine mottiltak mot ubåtene, særlig i forhold til overvåkingen av radiosignaler mellom ubåter og overkommandoen på land. I mars 1945 hadde de allierte mottiltakene lyktes i å få tapsraten ned på det nivå at en tysk ubåt gikk tapt for hvert allierte skip som ble senket.²⁴⁹ De første månedene av 1945 var altså et kritisk tidspunkt i forhold til den fornyede tyske ubåtoffensiven. Hvilken grad de allierte prioriterte kampen mot ubåtene kommer også fram i at et av de sentrale britiske argumentene for å avslå et forslag fra den norske overkommandoen, ledet av kronprins Olav, om å iverksette en operasjon for å gjenerobre Nord-Norge. I avslaget, skrevet i januar 1945, ble det understreket at ingenting kunne tillates å komme i veien for at alle tilgjengelige ressurser skulle kunne settes inn mot de tyske ubåtstyrkene. Det samme dokumentet understreker også at det i perioden var mangel på skipstonnasje til å støtte de allierte styrkene på det europeiske kontinentet.²⁵⁰ Den sterke prioriteringen av kampen mot ubåtene kom som en følge av at de allierte i årsskiftet 1944-45 merket seg den gjenopptatte tyske ubåtoffensiven, og anså de nye ubåtene for å utgjøre en merkbar trussel. Iverksettelsen av den nye tyske ubåtoffensiven førte også til allierte

---

²⁴⁵ Hessler 1989: 93.

²⁴⁶ Hessler 1989: 94.

²⁴⁷ Hessler 1989: 95.

²⁴⁸ Hessler 1989: 96.

²⁴⁹ Müller og Boog 2008: 163.

²⁵⁰ NA: CAB 79/29: War Office Chiefs of Staff Committee. «Minutes of Meeting held on Wednesday 31st January, 1945, at 11.00 a.m. Annex II».

bekymringer for hvilken virkning den ville ha på den britiske sivilbefolkningen.²⁵¹ Den økte tyske ubåtinnnsatsen fra norske baser førte også til at det britiske admiraltetet gikk inn for bombing av drivstoffmål i Norge. Et av de allierte bombemålene var oljeraffineriet på Valløy utenfor Tønsberg, der 53 norske sivile ble drept natten 24.–25. april, to uker før krigsslutt.²⁵² Skipsverft og ubåtbaser var de siste månedene av den andre verdenskrig blant de aller høyest prioriterte målene for de allierte bombeflyangrepene på tyskkontrollerte områder.²⁵³ Samtidig med den intensiverte ubåtoffensiven på nyåret 1945 ble også den siste store tyske motoffensiven på Vestfronten igangsatt 31. desember 1944. Selv om «Operaton Nordwind» i Lorraine i Frankrike ble avblåst den 26. januar og tyskerne gikk permanent tilbake på defensiven i vest betegner offensiven at krigen på ingen som helst måte var avgjort i tidsrommet som Sørøy-evakueringen fant sted.²⁵⁴

3.2.2.1 Ubåtangrep på konvoi JW 64/RA 64

I forbindelse med konvoi JW 64 fra Island til Murmansk i Nord-Russland, var ubåtene den kanskje aller største trusselen. Dette gjaldt også returreisen til Storbritannia for den samme konvoien, som da seilte med kodenavnet RA 64. Østgående konvoi JW 64 besto av 28 handelsskip og seilte fra Clyde i Skottland den 3. februar. Konvoien ble oppdaget av tyske fly den 6. februar, og ble skygget av luftstridskrefter hele resten av reisen østover. De tyske flystyrkene i Nord-Norge gikk til angrep på konvoien med torpedofly henholdsvis den 7. og den 10. februar 1945.²⁵⁵ Da konvoien som de fire Sørøya-jagerne tilhørte nærmet seg den østlige endestasjonen lå 11 tyske undervannsbåter klare i innseilingen til Kolahalvøya.²⁵⁶ Etter å tidligere ha lidd tap uten å oppnå større resultater i Bjørnøya-passasjen i Barentshavet hadde de tyske ubåtene i Nordishavet skiftet jaktmarker. Den nye tyske ubåtstrategien i Nordishavet gikk ut på at ubåtene ble plassert i innseilingen til Kolahalvøya.²⁵⁷ Den tyske overkommandoen anså det fortsatt som en svært viktig oppgave for de tyske undervannsstyrkene å angripe de allierte konvoiene som forsynte Sovjetunionen med råmaterialer og våpen i enorme kvanta.²⁵⁸ Slik spilte Norge en viktig rolle i den tyske strategien, siden tyske luft- og marinestyrker fra basene i Norge kunne nå fram til

---

²⁵¹ Müller og Boog 2008: 161.

²⁵² Eriksen og Halvorsen 1987: 143.

²⁵³ Müller og Boog 2008: 163.

²⁵⁴ Cheves 2008: 13, 182.

²⁵⁵ Henriksen 2004: 273.

²⁵⁶ Henriksen 2004: 273, jf. Ruegg 1993: 73.

²⁵⁷ Morrison 2001: 311.

²⁵⁸ Woodman 1994: 425.

konvoirutene til Nordvest-Russland med små vansker.²⁵⁹ Også Sovjetunionen på sin side la stor vekt på de allierte konvoiene. Ettersom kamphandlingene på det europeiske kontinentet gikk inn i sin slutfase i 1944–1945 la de sovjetiske styresmaktene fram stadig større krav om støtte og forsyninger fra de vestallierte.²⁶⁰ Alt i alt brakte de allierte ishavskonvoiene cirka 4 millioner tonn forsyninger til Sovjetunionen,²⁶¹ fra den første konvoien (med kodenavn «Dervish»²⁶²) gikk fra Liverpool i England den 12. august 1941²⁶³ til JW 67 gikk som den siste fra Clyde i Skottland den 12. mai 1945, fire dager etter slutten på den andre verdenskrig i Europa.²⁶⁴ De fire millionene tonn med forsyninger som ankom Sovjetunionen ved hjelp av konvoiene til Nord-Russland utgjorde 22,7 % av den totale vestallierte materielle støtten til Sovjetunionen under den andre verdenskrig.²⁶⁵ Konvoifarten til Nord-Russland ble avsluttet med konvoi JW 67, som seilte fra Kolafjorden som under kodenavnet RA 67 den 23. mai 1945 og kom tilbake til Clyde den 30. mai.²⁶⁶ Inkludert i forsyningene som ble transportert til Sovjetunionen, var omkring 5.000 stridsvogner og 7.000 fly.²⁶⁷ Slike våpen hadde den Røde Armé et stort behov for ettersom den led enorme tap i kamphandlingene med de tyske styrkene på Østfronten. Dagen før redningsoperasjonen på Sørøya hadde tyske ubåter angrepet en russisk-eskortert konvoi i Kvitsjøen utenfor kysten av Kolahalvøya. Ubåten U-968 torpederte den norske tankbåten «Norfjell», mens U-711 traff det amerikanske Libertyskipet «Horace Gray».²⁶⁸ Lederen for JW 64, Admiral Roderick McGrigor, hadde også ekstra grunn til bekymring med bakgrunn i at han anså de russiske mottiltakene i forhold til ubåtfaren for å være «... quite ineffective... no night flying, no hunting groups, and no thought on their part of taking the offensive against the U-boats...»²⁶⁹ Russerne hadde i slutfasen av den andre verdenskrig 16 jagere i Arktis, men de fleste av disse var av italiensk byggedesign og fullstendig malplasserte i sitt nordlige operasjonsområde. I tillegg til vanskene med de tilgjengelige fartøyene, manglet den sovjetiske Nordflåten offiserer med erfaring, og materiellet til styrken ble utnyttet ineffektivt. Dette gjaldt særlig i forhold til

---

²⁵⁹ Müller og Boog 2008: 207.

²⁶⁰ Morrison 2001: 311.

²⁶¹ Jaklin 2006: 130.

²⁶² Henriksen 2004: 145.

²⁶³ Jaklin 2006: 122.

²⁶⁴ Henriksen 2004: 283.

²⁶⁵ Morrison 2001: 314.

²⁶⁶ Henriksen 2004: 283.

²⁶⁷ Jaklin 2006: 130.

²⁶⁸ Ruegg 1993: 73; Woodman 1994: 425.

²⁶⁹ Woodman 1994: 425.

drivstoffbruk, da de sovjetiske skipene tenderte til å seile med full hastighet i lange perioder, for deretter å gå tom for drivstoff på et tidlig tidspunkt.²⁷⁰

På vei inn til Kolahalvøya ble også eskortekorvetten «Denbigh Castle» torpedert av en tysk ubåt den 13. februar.²⁷¹ Returkonvoien RA-64 til Skottland besto av 33 handelsskip. Samme dag som konvoien satte ut fra Murmansk for å starte reisen tilbake til Storbritannia, den 17. februar, kom konvoien under ubåtangrep. Ett av lasteskipene i konvoien ble torpedert. Det var det amerikanske Liberty-skipet «Thomas Scott», som brakte med seg 41 evakuerte Sørøy-folk. Ingen omkom i senkingen.²⁷² Kort tid etter ble også korvetten «Bluebell» torpedert og senket, bare én av mannskapet på eskortefartøyet overlevde.²⁷³ Jagerne som eskorterte konvoien gikk deretter til motangrep og tvang de tyske ubåtene til å dykke.²⁷⁴ Tidligere på dagen hadde et annet av konvoiens eskortefartøyer, sluppen «Lark», blitt truffet og så sterkt skadet at det måtte settes på land på Kolahalvøya og etterlates. Torpederingen av «Lark» førte til at det ble nødvendig å midlertidig detasjere fire eskortefartøyer for å følge henne inn til Kola. De fire skipene som eskorterte «Lark», var de 1.350 tonns sluppene «Cygnet» og «Lapwing» og de 1.010 tonns «Castle»-klasse korvettene «Alnwick Castle» og «Bamborough Castle».²⁷⁵ Denne midlertidige bortsendingen av eskortefartøyer ble av konvoiledelsen sett på som en kraftig svekkelse av konvoiens forsvarsevne mot videre tyske angrep. Som et ledd i forberedelsene til at konvoien skulle bryte ut vestover, hadde eskortefartøyene på forhånd gjort et anti-ubåtsveip på kvelden den 16. februar. I morgentimene den 17. februar hadde «Lark» og korvetten «Alnwick Castle» senket den tyske ubåten U-425.²⁷⁶ Jagergruppen som ble sendt til Sørøya var ledet av Captain (norsk: Kommandør) J. H. «Teak» Allison, som under overfarten hadde kommandoen over konvoi JW 64s ytre eskortegruppe. Hans skip, HMS «Zambesi», var også lederskipet for hele konvoieskorten.²⁷⁷ I det de fire jagerne fra Sørøya-operasjonen ankom innløpet til Murmansk oppdaget Asdicoperatøren på et av skipene flere ubåter som lå i undervannsstilling, men fordi det var nødvendig å få de sivile fra Sørøya på land kunne jagerne ikke gjennomføre angrep mot ubåtene.²⁷⁸ Barentshavet, som konvoien

---

²⁷⁰ Lavery 2006: 57.

²⁷¹ Morrison 2001: 311.

²⁷² Henriksen 2004: 274; Foxvog og Alotta 2001: 112; Berg 1995: 149.

²⁷³ Foxvog og Alotta 2001: 112; Henriksen 2004: 274.

²⁷⁴ Backer, Danielsen og Waage 1946: 65.

²⁷⁵ Colledge 2006: 12, 29, 87, 194.

²⁷⁶ Woodman 1994: 426; Ruegg 1993: 74.

²⁷⁷ Foxvog og Alotta 2001: 73.

²⁷⁸ Backer, Danielsen og Waage 1946: 63. Asdic var et apparat ombord på eskortefartøyer som benyttet ekkolokalisering ved utsendelse av korte høyfrekvente lydbølger for å oppspore undervannsfartøyer, asdic var

måtte passere på vei til og fra Murmansk, var beryktet blant konvoimannskapene på grunn av intensiteten til de tyske angrepene der. Særlig området øst for Bjørnøya var fryktet og gikk under tilnavnet «Suicide Junction» (norsk: Selvmordskrysset). Navnet hadde oppstått på grunn av de tusenvis av sjøfolk som omkom der under krigsårene.²⁷⁹

3.3 Britenes antagelser om de tyske styrkene

For å vurdere hvilken risiko britene mente de løp gjennom redningsoperasjonen må en se på hva de hadde av etterretningsinformasjon om de tyske styrkene i Nord-Norge. Bare ved å vurdere hva britene visste om de tyske styrkene, kan man vite om de anså det for å være en risikofylt operasjon å gå inn til Sørøya for å evakuere sivilbefolkningen der. Det er nettopp britenes egen vurdering av risikoen de løp ved operasjonen som avgjør dette aspektet ved evakueringen.

En hemmeligstemplet rapport datert 22. desember 1944 viser at britene gjennom den norske militærmisjonen til Finnmark hadde mottatt rapporter fra russerne om at tyskerne skulle ha hatt hele 18 jagere og 133 mindre krigsfartøyer i Tromsø-området, samt 100 ubåter.²⁸⁰ Denne rapporten ble derimot mottatt med betydelig skepsis i London, da britene mente at tallet på 18 jagere måtte være svært overdrevet. I den samme rapporten skrev britene derimot at det finner sted en «livlig aktivitet» av tyske fly og ubåter i arktiske og nordnorske farvann. I Hammerfest skulle det, ifølge russerne, befinne seg to jagere. Disse skulle ha begrenset sine operasjoner til Vest-Finnmark.²⁸¹ Opplysningene i etterretningsrapporten førte til en avgjørelse om at norske fartøyer sendt til Finnmark ikke skulle operere vest for Båtsfjord. Faren for flyangrep under operasjoner i Finnmark ble i desember 1944 sett på som overhengende. Konklusjonen den gang ble at bruk av skip langs kysten av det nordligste norske fylket måtte ansees som svært risikabelt. Havnene og fjordene var minelagt, og angrep fra ubåter, fly og overflatefartøyer var vurdert som overveiende sannsynlig.²⁸² De overflatefartøyer som fantes ble ikke ansett å være større enn jagere, da de siste større tyske

---

blitt utviklet i mellomkrigstiden og var installert i alle nybygde britiske jagere ved utbruddet av den andre verdenskrig, Brown 2007: 13–15.

²⁷⁹ Henriksen 2004: 133

²⁸⁰ NA: Records of the Navy Board and the Board of Admiralty ADM 1/17221: Oversettelse av rapport fra kommandør Per Askim, av den Kongelige Norske Marine datert 19. desember 1944, angående besøk i Murmansk 29. november til 18. desember 1944. Informasjonen var gitt nordmennene fra russiske myndigheter. Tilsendt Secretary of the Admiralty den 22. desember 1944

²⁸¹ NA: ADM 1/17221, Rapport fra Per Askim datert 22. desember 1944, side 2.

²⁸² NA: ADM 1/17221, Rapport fra Per Askim datert 22. desember 1944, side 3.

flåteenheter hadde blitt trukket tilbake til nordtyske farvann i 1944.²⁸³ Argumentet om tilstedeværelsen av betydelige tyske luftstridskrefter i Nord-Norge ble også brukt til å avslå norske forslag om å øke innsatsen med norske troppestyrker i Finnmark.²⁸⁴

Den tyske innsatsen mot de sjøverts forsyningslinjene til Sovjetunionen i Barentshavet fortsatte med stor styrke helt fram til Nazi-Tyskland kapitulerte den 8. mai 1945.²⁸⁵ Et av Johnsons argumenter for å evakuere Sørøya heller enn å forsøke å holde befolkningen i området med forsyninger hadde vært at å operere fartøyer kontinuerlig i Vest-Finnmark ville være vanskelig på grunn av den tyske marinens operasjoner i området. Risikoen for forsyningsfartøyer ville være «... meget stor og hva de under disse forhold kan bringe med vil være utilstrekkelig likesom god distribusjon vil være umulig.»²⁸⁶ Under den første norske skøyteekspedisjonen til Sørøya i januar 1945 la de norske fiskefartøyene kursen vestover ut om Nordkapp for å unngå tyske patruljefartøyer. Underveis mottok den norske ekspedisjonen den 25. januar rapporter om at to tyske jagere og flere mindre marinefartøyer patruljerte havområdene i Vest-Finnmark.²⁸⁷ I samtidige britiske sammendrag av norske rapporter overlevert den britiske regjeringen av forsvarssjef kronprins Olav, sies det at russerne selv helst ikke ville operere med egne skip på norskekysten.²⁸⁸ Etter ankomsten av de norske militære til Sørøya den 26. januar og inn i begynnelsen av februar, fortsatte de tyske styrkene med langhogg på Sørøya. Tyskerne var også stadig aktive med mindre krigsfartøyer i havområdene omkring øya.²⁸⁹ Både Akkarfjord på den nordlige delen av Sørøya og Breivikbotn på den sørlige delen av øya var helt fram til den britiske evakueringsoperasjonen i jevnlig bruk som overnattingshavner for tyske fartøyer, og for patruljeenhetene som fartøyene brakte inn i området.²⁹⁰ Havnebyen Hammerfest, som ligger på øya Kvaløya rett på innsiden av Sørøya, fortsatte å fungere som en marinebase for tyskerne helt fram til midten av

---

²⁸³ NA: CAB 80/89, side 229: War Cabinet, Chiefs of Staff Committee, «Operations in Norway. Copy of letter (N.7519/1586/G) dated 30th November 1944 from the Foreign Office to the Secretary, Chiefs of Staff Committee Annex III».

²⁸⁴ NA: CAB 84/69, side 143: War Cabinet, Joint Planning Staff. «Norwegian expedition to Northern Norway. Note by the Secretary», datert 19. januar 1945.

²⁸⁵ Henriksen 2004: 300.

²⁸⁶ RA: Sjøforsvaret 1940–1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944–1945 (nr. 1-3) eske 1. «MAK rapporter 1945 – gjenerobringen Nord-Norge», hyllenr. 2B08657: «Hvordan kan Vestfinnmarkens befolkning hjelpes?», rapport av Gunnar Johnson datert 1. januar 1945.

²⁸⁷ RA: Militært person- og organisasjonsarkiv, serie D, boks 16, hyllenummer 2F40323. «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945. Fra fenrik Arne Alexandersen», side 3.

²⁸⁸ NA: CAB 84/69, side 142: War Cabinet, Joint Planning Staff. «Norwegian expedition to North Norway», datert 25. januar 1945.

²⁸⁹ RA: «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945», side 6; RA: Sjøforsvaret 1940–1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944–1945: MAK (Marineavsnitt Kirkenes) 1945 1-523. Hyllenummer 2B08657: «Rapport til oberst Dahl fra oberstløytnant Johnson». 13. februar 1945.

²⁹⁰ Ibid.

februar 1945. De tyske troppene trakk seg da ut av den totalødelagte byen, og la ut sjøminer i havnen før de reiste sørover. De tre kystvernartilleribatteriene i Hammerfest, på Melkøya, Rosmålen og Rypklubben, ble i januar 1945 flyttet til henholdsvis Hansnes på Ringvassøy nordøst for Tromsø, Reine i Lofoten og Lyngvær i Lofoten.²⁹¹ Sammendrag av avhør av evakuerte i Storbritannia viser også at flere av fjordene på utsiden av Sørøya hadde blitt minelagt av tyskerne i januar 1945. Mineleggingen omfattet fjordene Sandfjord, Åfjord, Bølefjord, Dønnesfjord, Skarfjord og Sandøybotten. Dette innebar at de britiske jagerne måtte passere minefelt på vei inn til embarkeringsstedene. Havstykket mellom fiskeværer Sørvær på Sørøya og øya Loppa inne ved fastlandet var også minelagt.²⁹² Sjøminer var en anerkjent trussel for allierte marineenheter i Finnmark, og den 12. desember 1944 hadde den norske 1.600 tonn korvetten «Tunsberg Castle» blitt senket utenfor Makkaur i nærheten av Båtsfjord i Øst-Finnmark. Fem mann mistet livet under senkingen, som fant sted bare fem dager etter at norske marinestyrker hadde ankommet fra Storbritannia. «Tunsberg Castle» hadde seilt som del av en norsk marinestyrke som skulle frakte norske landmilitære styrker til Båtsfjord. Det ble i samtiden antatt at korvetten hadde gått på en mine. Tapet av «Tunsberg Castle» hadde alvorlig innskrenket de norske ambisjonene om å operere med marinefartøyer langs kysten av Finnmark. Senere tids undersøkelser har antydning at korvetten hadde blitt torpedert av en tysk ubåt.²⁹³ I og med at kontakt mellom befolkningen på Sørøya og de norske militære i Finnmark hadde pågått siden desember 1944, anser jeg det for sannsynlig at de militære hadde fått denne informasjon om minefeltene rundt Sørøya før evakueringen fant sted, og videreformidlet den til britene. Blant de ordrer som oberstløytnant Johnson fikk før han fløy fra Storbritannia til Sørøya ble igangsatt, var da også å undersøke hvor sjøminer eventuelt hadde blitt lagt ut av tyskerne.²⁹⁴

Større krigsfartøyer enn jagere hadde ikke vært stasjonert i Nord-Norge siden slagkrysseren «Scharnhorst» ble senket i et sjøslag utenfor Nordkapp 2. juledag 1943. Slagskipet «Tirpitz» hadde blitt skadet og gjort kampudyktig av miniubåter i Kåfjord i Alta tidligere samme år, mens de gjenværende større fartøyene hadde blitt trukket tilbake til Tyskland for reparasjoner

---

²⁹¹ Gamst 1984: 140–41; Sandvik 1975: 140.

²⁹² RA: Sjøforsvaret 1940–1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944–1945 (nr. 1-3) eske 1. «MAK rapporter 1945 – gjenerobringen Nord-Norge», hyllenr. 2B08657: Rapport etter avhør av evakuerte, datert 9. april 1945.

²⁹³ Sandvik 1975: 85, 87–88; Abelsen 2000: 257; Berg 1995: 148.

²⁹⁴ RA: Serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopsetid Båtsfjord Sørøya»: «Instruks for oberstløytnant Johnson under ekspedisjon til Sørøys», udatert men arkivert hos Sjøforsvarets Overkommando Kystartilleriet den 6. mars.

og vedlikehold.²⁹⁵ «Tirpitz» ble senket av britiske bombefly utenfor Tromsø den 12. november 1944 etter å ha blitt slept dit for å fungere som et flytende kystbatteri. Tapene av de store marineenhetene, som hadde vært ment å angripe og ødelegge de allierte konvoiene ute i Barentshavet, førte til at den tyske Flåtekommandoen i Nord-Norge ble lagt ned den 20. oktober 1944.²⁹⁶ Til tross for tapet av de største marinestridskreftene sine sto den tyske krigsmakten fortsatt sterkt i Norge på slutten av den andre verdenskrig. Det tyske Wehrmacht behersket den nordlige flanken i Norge og Danmark, og tilførselen av jernmalm fra Sverige langs norskekysten fortsatte helt fram til fredsslutningen i mai 1945.²⁹⁷

3.4 Skipene som ble sendt til Sørøya

Modell av HMS «Zealous» av David Taggar,
bilde frigjort av rettighetsinnehaver via Wikimedia Commons.

For å vurdere innsatsen til britene i operasjonen, og den egentlige risikoen de løp vil jeg se nærmere på de militærenhetene som ble sendt inn til Sørøya den 15. februar 1945. Skipene som anløp fjordene på utsiden av Sørøya for å foreta evakueringen var såkalte jagere, altså mellomstore skip bygget fortrinnsvis til eskortetjeneste. Denne skipstypen kunne også benyttes til selvstendige operasjoner på grunn av en relativt god ildkraft. Under den andre

---

²⁹⁵ Gamst 1984: 43.

²⁹⁶ Ibid.

²⁹⁷ Müller og Boog 2008: 207.

verdenskrig var jagere ansett for å være den mest fleksible av alle krigsskiptypene, og tok del i så godt som alle aspekter ved sjøkrigføringen. Jagere kunne bli satt inn som eskorte for større krigsskip, for konvoier, eller kunne være utstyrt for minesveiping.²⁹⁸ Under krigen ble jagerne beskrevet som «Always on the go» (norsk: «alltid i aksjon».²⁹⁹ Ordet jager (likesom det samsvarende engelske begrepet «destroyer») kommer av skipets opprinnelige oppgave rundt starten av den 20. århundre, nemlig å nedkjempe/jage/ødelegge torpedobåter. Jagerne som ble sendt til Sørøya var av to forskjellige klasser; V-klassen (kanadiske HCMS «Sioux») og Z-klassen (britiske HMS «Zambesi», HMS «Zealous» og HMS «Zest»). Begge klassene var på rundt 2.500 tonns deplasement og hadde en toppfart på 36,75 knop.³⁰⁰ Skipene var godt bevæpnet med kanoner av 12 centimeters kaliber samt åtte torpedorør, i tillegg til synkeminer for bruk mot ubåter.³⁰¹ Standardbemanningen for V-klassen var 225 mann og for Z-klassen 222 mann.³⁰² Dersom alle de fire jagerne seilte med standard bemanning var altså en alliert styrke på nærmere 900 mann direkte involvert i Sørøya-operasjonen.

3.5 Konklusjon

Jeg vil konkludere med at tyskerne fortsatt hadde store styrker i virksomhet i Nord-Norge og Barentshavet i perioden som er aktuell for oppgaven. Selv om dette var et sent tidspunkt under den andre verdenskrig, og de tyske styrkene stort sett over alt sto overfor et fullstendig sammenbrudd, fortsatte de tyske ubåtene sin virksomhet. Ubåtene intensiverte til og med innsatsen mot de allierte konvoiene med det for øye å forsøke å lette trykket på de andre frontene. Denne innsatsen var kanskje ekstra viktig i Barentshavet da det var der allierte konvoier brakte enorme mengder forsyninger til Sovjetunionen, og slik hjalp til med å støtte den Røde Armés offensiv inn i hjertet av det Tredje Riket. Ubåtene økte sin effektivitet i perioden ved hjelp av teknologiske nyvinninger, og tapsraten i forhold til hvor mange skip de klarte å senke, sank til nivåer som ikke hadde blitt sett på flere år. Luftwaffe kom tilbake til Nord-Norge i perioden, etter et fravær på over to år. Med base blant annet på Bardufoss i Troms gikk tyske bombefly til angrep på de allierte konvoiene til Sovjetunion. Også JW 64/RA 64, konvoiene som de fire jagerne som foretok evakueringen fra Sørøya tilhørte

---

²⁹⁸ Lavery 2006: 165.

²⁹⁹ Ibid.

³⁰⁰ Knop er en enhet for hastighet. 1 knop er 1.852 meter i timen. 36,75 knops fart tilsvarer dermed 68 kilometer i timen. Steigan 1997: 523.

³⁰¹ Collegde 2006: 377, 395–96; Lavery 2006: 273.

³⁰² Lavery 2006: 273.

eskorten til, kom under sterke flyangrep på tur både til og fra havnebyen Murmansk i Nord-Russland. Skip gikk også tapt under angrepene, både fra fly og ubåter.

Samlet sett vil jeg si at operasjonen var særegen i og med at de allierte risikerte livene til rundt 900 marinefolk, og eksistensen til fire slagkraftige krigsskip, for å berge ut 502 sivile nordmenn som var strandet i ingenmannsland mellom de tyske og russiske fronter. Ikke bare ville det potensielle tapet av fire jagere med mannskaper i seg selv vært et tungt slag for de allierte, men tapet av deres tilstedeværelse i konvoi beskyttelsen ville også ha ført til at risikoen de gjenværende skipene løp under returreisen fra Nord-Russland ville økt betraktelig. Dette var ikke, som har blitt hevdet i en del norsk litteratur, en operasjon utført med liten risiko og en enkel måte å vinne en propagandaseier i slutfasen av den andre verdenskrig. Operasjonen var risikabel, ikke minst fordi den foregikk i dagslys og uten noen form for støtte unntatt den som krigsskipene kunne yte til hverandre. Dette var britene fullstendig klare over, særlig når det gjaldt de tyske flystyrkene i Nord-Norge. Likevel ble operasjonen gjennomført, og 502 av de sivile flyktningene på Sørøya brakt ut og tatt med til Skottland via Murmansk. I denne sammenheng er naturlig å gå videre inn på saken for å forsøke å klargjøre hva som kunne ha motivert britene til å gjennomføre en slik operasjon, etter å ha avslått så mange tidligere forslag fra de norske myndighetenes side.

HMS «Zealous» i Skottland kort tid etter Sørøya-aksjonen.

Foto tatt av britiske myndigheter (Crown Copyright) og dermed fritatt for copyright etter 50 år.

Nedlastet fra Wikimedia Commons.

4. Sørøya-operasjonen sett i lys av de britiske planene for Nord-Norge

4.1 Innledning

I sammenheng med å gjennomgå mulige motiver for gjennomføringen av den britiske evakueringen av Sørøya anser jeg det for å være verdifullt å gjennomgå hvilke planer de allierte hadde for Nord-Norge. Kan evakueringen av øya sees som et ledd i allierte forberedelser for offensive operasjoner mot de tyske styrkene i Norge, eller kanskje som en erstatning for slike operasjoner? Var dessuten Sørøya-operasjonen særegen i forhold til andre allierte operasjoner i Norge under den andre verdenskrig?

Kan det tenkes at operasjonen var et kompromiss, eller en slags «trøstepremie», for nordmennene i og med at de ikke fikk oppfylt sine krav om en større militær aktivitet i Nord-Norge? All den tid operasjonen ikke fant sted i et vakuum, hvilke motiver utover de lokale kan ha spilt inn på både britisk og norsk side?

4.2 Tanken om å gripe inn mot den tyske ødeleggelsen

Samtidig som det i 1945 var blitt klart blant de allierte at sannsynligheten for at de skulle komme til å gjennomføre en invasjon i Norge var forsvinnende liten, var det fortsatt sterke norske krav om en militær og humanitær inngripen i det nordlige Norge. Hovedønsket var å forsøke å kutte av den tyske retretten sørover ved hjelp av en alliert landgang i Nordland.³⁰³ Frykten for en alliert invasjon i Norge den tyske ledelsen til å holde stadig større styrker i Norge mens Tyskland var under direkte angrep fra både øst og vest.³⁰⁴ Det fantes på det tidspunktet frykt blant de norske eksilmyndighetene og militære for at dersom den tyske retretten sørover i Norge fikk fortsette uforstyrret, ville det medføre ødeleggelser også sør for Finnmark og Nord-Troms. Det ble antatt av de allierte at tyskerne bare ville benytte Lyngenområdet som et midlertidig stoppunkt, før de gjennomførte en videre retrett sørover i Nordland. Narvik-området, Mosjøen og Mo i Rana ble ansett for sannsynlige endepunkter for en videre tysk retrett.³⁰⁵ I Nordland ville tyskerne kunne opprette en smal front mellom havet

---

³⁰³ Sandvik 1975: 45.

³⁰⁴ Grannes 1995: 112–14, 116.

³⁰⁵ NA: CAB 80/89, side 225: War Cabinet, Chiefs of Staff Committee: «Operations in Norway», datert 30. november 1944.

og svenskegrensen. Med bakgrunn i dette forholdet presset den norske eksilregjeringen, gjennom utenriksminister Trygve Lie, i slutten av 1944 på for å få gjennomført planer om å kutte av den tyske retretten i Nordland.³⁰⁶ Britene ble av det norske utenriksministeriet fortalt at befolkningen i Nord-Norge skulle være mer enn villig til å gjennomgå de krigsmessige påføringer som en landgang i området mellom Narvik og Mosjøen ville medføre. En alliert landgang i Nordland skulle kutte av forsyningslinjene til den tyske bergarmeen som trakk seg sørover i landsdelen. Den norske ledelsen mente at dersom de tyske forsyningslinjene ble brutt så ville bergarmeen bli tvunget til å stoppe ødeleggelsesarbeidet for selv å kunne ha vinterkvarter. Nordmennene var også av den formening at i en slik situasjon ville den tyske styrken kollapse.³⁰⁷ Ved siden av de offisielle norske myndigheters arbeid for å få de allierte med på en aksjon mot de tyske ødeleggelsene fantes det også forslag om aksjoner i mindre skala. Disse direkte fra norske offiserer i Nord-Norge, og var rettet direkte til de norske militære myndighetene i Nord-Norge. Løytnant Per Danielsen, som skulle til ta del i Sørøya-evakueringen i 1945, foreslo allerede i november 1944 at det måtte gripes inn mot den tyske brentingen av Nord-Norge. Danielsens forslag gikk ut på at norske motortorpedobåter skulle angripe tyske brannkommandoer, etter at de tyske hovedstyrkene hadde forlatt et område. Etter et eventuelt vellykket angrep skulle så lokale styrker settes opp med medbrakte våpen for å motstå videre tyske inngrep.³⁰⁸

4.3 Britiske operasjonsplaner for Nord-Norge

De reelle allierte operasjonene mot norskekysten under den andre verdenskrig besto i kortvarige landhogg og spesialoperasjoner. Likevel ble det også lagt planer for en invasjon av det tyskkokkuperte Norge, og tidvis figurerte disse planene som alternativer til de faktiske allierte invasjonene av tyskkontrollerte områder. Dette var i stor grad på grunn av den britiske statsministeren Winston Churchills ønske om å gjenerobre Norge som et ledd i nedkjempingen av Tyskland.

---

³⁰⁶ NA: CAB 80/89, side 334: War Cabinet, Chiefs of Staff Committee: «Operations in Norway», 10. desember 1944.

³⁰⁷ NA: CAB 80/89, side 225: War Cabinet, Chiefs of Staff Committee: «Operations in Norway», datert 30. november 1944.

³⁰⁸ RA: Sjøforsvaret 1940–1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944.1945 (nr. 1–3) nr 2 (eske 2) «MAK (Marineavsnitt Kirkenes) – Månedrappporter til Sjøforsvarets Overkommando over virksomheten ved avsnittet fra november 1944 til mai 1945». Hyllenr. 2 B08657: «Forslag til operasjon for å forhindre eller minske brenting av byer i Nord-Norge» Kirkenes, 29. nov. 1944.

Selv om den allierte militærledelsen mot slutten av krigen hadde klart å overbevise Winston Churchill om at de vestalliertes hovedangrep mot Nazi-Tyskland burde gjennomføres på kontinentet, og ikke via Norge,³⁰⁹ hadde det også blitt laget flere forskjellige planer for en militær inngripen i Norge. De første planene for en alliert gjenerobring av Nord-Norge, senere kjent under kodenavnet «Jupiter», kom på bordet gjennom kontakt mellom Sovjetunionens leder Josef Stalin og Churchill i juli 1941. Med henblikk på å lette det tyske trykket på Sovjetunionen mente Stalin at britene burde sette inn sjø- og luftstridskrefter mot Nord-Norge samtidig som sovjetiske bakketropper kjempet på land.³¹⁰ En av Churchills første ideer var å erobre Trondheim, støttet av en da ikke-eksisterende norsk undergrunnshær, og rykke fram til svenskegrensen i håp om at Sverige da ville bli med i krigen på alliert side.³¹¹ Stalin gikk samtidig inn for at en divisjon av norske frivillige burde sendes inn av britene for å iverksette en norsk oppstand mot den tyske okkupasjonen. Churchill beordret i september 1941 sine militære sjefer om å planlegge en landgang med fire divisjoner i Nord-Norge under den kommende mørketiden, i januar eller februar 1942. Militærledelsen gikk sterkt imot slike planer på grunn av for små tilgjengelige styrker og for kort tid til planlegging. Isteden gikk Churchill inn for å sette opp et ekspedisjonskorps på seks divisjoner til bruk i fremtidige operasjoner i Norge, og krevde at invasjonsplaner måtte settes opp.³¹² I mai 1942 krevde Churchill at generalene hans skulle sette i gang planlegging av en landgang i Nord-Norge. Planen, kalt Operasjon «Jupiter», innebar at allierte styrker i første omgang skulle erobre de viktigste flyplassene i Nord-Norge for å sikre konvoiene til Sovjetunionen mot tyske flyangrep. Dersom operasjonen utviklet seg fordelaktig skulle styrkene følge opp med en framrykking sørover i Norge. I denne planen skulle de tyskokkuperte områdene i Europa erobres nordfra, med utgangspunkt i Norge.³¹³ En slik offensiv ville måtte trosse datidens svært dårlige kommunikasjonslinjer nord-sør i Norge.³¹⁴ Planen fikk fornyet aktualitet og støtte etter konvoien, på vei med krigsmateriale til Sovjetunionen, ble angrepet og ødelagt av fly og ubåter som opererte fra Nord-Norge. Etter katastrofen med tapet av nesten hele konvoi PQ 17 i Barentshavet i juli 1942 fikk Churchill med seg den britiske regjeringen på å gjennomføre Operasjon «Jupiter» på betingelse av at en god plan med sjanse for suksess kunne legges.³¹⁵ Alternativet til å slå ut de tyske basene i Nord-Norge var å sette inn store

---

³⁰⁹ Eriksen og Halvorsen 1987: 22.

³¹⁰ Willmott 1995: 98.

³¹¹ Grannes 1995: 110.

³¹² Jaklin 2006: 159.

³¹³ Jaklin 2006: 160–61.

³¹⁴ Jaklin 2006: 161, jf. Grannes 1995: 111.

³¹⁵ Jaklin 2006: 162.

marinestyrker for å eskortere konvoiene fram til Sovjetunionen, og slik hjelpe til med å holde landet med i krigen.³¹⁶ I tillegg til å trygge forsyningslinjene til Sovjetunionen over Barentshavet ville «Jupiter» også åpne en «andre front» mot Tyskland i Europa, slik Sovjetunionen krevde av de vestallierte.³¹⁷ Da planene var klargjorte i august 1942 innebar de at de allierte skulle erobre flyplassene i Finnmark og Troms, flybaser som ble brukt til å angripe forsyningskonvoiene til Sovjetunionen. Den ambisiøse planen krevde en samtidig erobring av Bardufoss i Troms, Banak ved Lakselv i Finnmark, og området Kirkenes-Petsamo i de nordligste norsk-finske grensetraktene. Tromsø skulle også erobres for å sikre operasjonen mot Bardufoss. Operasjonen var ment å foregå gjennom en kombinert innsats av store styrker fra både marine, flyvåpen og hærstyrker fra de allierte nasjonene. Landtroppene utgjorde seks divisjoner støttet av 150 lasteskip, 198 krigsskip og over 300 fly.³¹⁸ De regulære militæroperasjonene var ment å skulle støttes av lokale norske styrker satt opp av britisk-rekrutterte norske agenter. Britenes Special Operations Executive (SOE) forsøkte å bygge opp et nettverk av motstandsgrupper i Nordland og Midt-Norge med dette formål for øye. Deler av nettverket ble rullet opp av tyskerne høsten 1942 og mange agenter arrestert. Flere ble arrestert sommeren 1944. De arresterte motstandsfolkenes klokkertro på at tidspunktet for en alliert landgang i Norge var nær styrket tyskernes invasjonstrykt.³¹⁹ Hovedplanleggeren av Operasjon «Jupiter», den kanadiske generalløytnant Andrew McNaughton, mente at operasjonen ville ha størst sjanse til å lykkes om den ble gjennomført i den andre uken av desember 1942.³²⁰ McNaughton mente at dersom alle faktorer slo til med hell ville operasjonen kunne ha betydelig innvirkning, men samtidig at den var full av risiko og kunne potensielt ende i katastrofe for de involverte styrkene. De andre militære sjefene sa seg enig i risikovurderingen og gikk sterkt imot planene for et Norgesangrep.³²¹

Synet på «Jupiter» var noe som endret seg over tid. I 1941–42 hadde Churchill sett for seg «Jupiter» som en selvstendig operasjon mot de tyske styrkene i Nord-Norge. Her var beskyttelsen av konvoirutene til Nord-Russland ved å ødelegge de tyske basene i regionen et viktig element. Fra 1942 til 1944 sto operasjonen som et mer eller mindre realistisk alternativ til invasjonene av Nord-Afrika og Nord-Frankrike. Samtidig som operasjonen figurerte som et alternativ til de invasjonene som faktisk fant sted, fungerte den hovedsakelig som et

---

³¹⁶ Jaklin 2006: 169.

³¹⁷ Riste 1973, b. 1: 206–207.

³¹⁸ Jaklin 2006: 162–63.

³¹⁹ Grannes 1995: 114–116.

³²⁰ Jaklin 2006: 167.

³²¹ Jaklin 2006: 168.

skalkeskjul for de virkelige invasjonene av tyskokkuperte områder.³²² Selv om Churchill aldri fikk planene for «Jupiter» godkjent av verken den britiske eller amerikanske militære ledelsen, sto Operasjon «Jupiter» ifølge Einar Grannes som et klart alternativ nesten helt fram til slutten av krigen. Mye av overlevelsessevnen til en operasjon som ikke ble ansett av den allierte militære ledelsen som praktisk gjennomførbar lå i Churchills iherdige støtte til en invasjon av Norge. Churchill skal selv i februar 1944 ha sagt at «... Norway should of course have been liberated in 1943.»³²³ Også Olav Riste skriver i bind 1 av sin bok «*Londonregjeringa*» – *Norge i krigsalliansen 1940–1945* at da Churchill i brev til president Roosevelt den 27. juli 1942 framstilte «Jupiter» som et narrespill for å skjule de egentlige allierte planene var det «... ikkje utenkjeleg at Churchill, som var fullt klar over amerikanske militæres mistru til Churchills flankestrategi som etter deira meining førte til en forkastelig oppstykkning av dei allierte ressursane, valde å framstille planane som berre halvt alvorlege inntil dei eventuelt var godkjende av britiske og sovjetrussiske stabar.»³²⁴

I desember 1944, foreslo statsminister Nygaardsvold at det burde gjennomføres en aksjon mot tyskerne i Troms fylke, med det mål å avskjære den tyske retretten og stoppe ødeleggelsene i Nord-Norge. En slik operasjon var også noe tyskerne fryktet kunne komme. Denne planen, som skulle være rettet mot Lyngen/Skibotn-området og innebar en kombinasjon av et norsk angrep fra den finske kilen og en landgang fra havet, kom i konflikt med ønsket om å konsentrere norske styrker i Sør-Varanger i Øst-Finnmark. Konsentrasjonen av norske militære styrker i Øst-Finnmark var politisk motivert for å påskynde sovjetrusserne til å forlate områdene de hadde besatt i Øst-Finnmark. Fra de norske militæres side ble det ansett som mer fornuftig å sette inn de norske troppene som var tilgjengelige lengre sørover i Finnmark enn Sør-Varanger.³²⁵

De allierte hadde mot slutten av den andre verdenskrig flere alternative planer for hvordan den tyske okkupasjonen av Norge skulle avsluttes. Operasjon «Apostle I» og «Apostle II» var planer for en alliert besettelse av Norge gjennom henholdsvis landganger i Norge etter en tysk kapitulasjon i Europa, og landganger uten en forutgående kapitulasjon i Europa. En tredje operasjonell plan fantes også; Operasjon «Aladdin». Operasjon «Aladdin» innebar landsetting av allierte styrker i deler av Norge som var blitt forlatt av Wehrmacht, altså det som var blitt

---

³²² Grannes 1995: 112.

³²³ Ibid.

³²⁴ Riste 1973, b. 1: 209.

³²⁵ Holtmark 2001: 138–40; Henriksen 2004: 297.

ingenmannsland, uten en forutgående tysk kapitulasjon. «Aladdin» hadde fram oktober 1944 gått under kodenavnet «Rankin B», mens «Apostle I» og «Apostle II» hadde vært kalt «Rankin C»³²⁶ I utgangspunktet var det blitt satt av britiske og amerikanske styrker til å ta del i gjenerobringen av Norge nord for Trondheim, henholdsvis én britisk divisjon og én amerikansk infanteribataljon. I første planleggingsomgang hadde den britiske 58. divisjon, og den amerikanske 99. bataljon, bestående av norskamerikanske soldater, blitt beregnet til å utgjøre den allierte landmilitære deltakelsen, men etter at disse tropestyrkene var blitt sendt for å ta del i felttoget på kontinentet ble planene endret til å ikke ha spesifiserte avdelinger avsatt. I de britiske analysene av planene for Nord-Norge kommer det fram at enhver reduksjon i disse operasjonene ville være til fordel for det større krigsstrategiske bildet.³²⁷ Nord-Norge var med andre ord ikke et prioritert område. Etter den tyske fullføringen av ødeleggelsene i Finnmark og Nord-Troms, og utviklingen på kontinentet med økt behov for tropper der, ble derimot «Aladdin» omgjort til en operasjon der kun selvforsynte norske tropper skulle delta.³²⁸ Etter at det britiske krigskabinettet og den allierte felles overkommandoen i Europa hadde gjennomgått planene, og forkastet gjentatte norske forslag om mer omfattende operasjoner, var det som til sist ble foreslått godkjent i slutten av mars 1945 en kraftig redusert helnorsk ekspedisjon. Denne skulle ikke omfatte mer enn til sammen 7.000 mann fra alle tre våpengrener, støttet av ett enkelt transportskip på omkring 3.000 tonns tonnasje per måned operasjonen pågikk. Den kongelige norske marine ble tillatt å stille fire mindre krigsskip og et depotfartøy for å støtte landstyrken i Finnmark. Norske krav om at jagerfartøy skulle kunne delta i Finnmarks-styrken ble avvist av britene med henvisning til behovet for alle jagere i kampen mot den fortsatte tyske ubåttrusselen.³²⁹ Det samme gjaldt å sende den norske 333 skvadron med flybåter nordover, isteden ble det foreslått å sende en skvadron med jagerfly, fly som vanskeligere kunne ha operert i de ødelagte områdene forlatt av tyskerne.³³⁰ Sluttresultatet ble at ingen flyavdelinger ble permanent overført til Finnmark før fredsslutningen, med bare enkelte spesialturer blitt fløyet til fylket med Consolidated

---

³²⁶ NA: WO 219/2472, side 34 57: Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force, «New codewords for RANKIN – Norway», datert 2. oktober 1944.

³²⁷ NA: WO 219/2472, side 34 69: Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force, «Comments on Joint Plan for Operation „Rankin“ B – Norway, datert 18. juli 1944 og 34 94, «Notes on Scottish Command Joint Plan „Rankin“ B – Norway, datert 5. september 1944.

³²⁸ NA: WO 219/2472, side 40 1151: Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force, brev uten tittel fra Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force angående revidering av «Aladdin», datert 26. januar 1945.

³²⁹ NA: CAB 84/70, side 241–44: War Cabinet Joint Planning Staff. «Proposed Norwegian expedition», datert 28 mars 1945

³³⁰ NA: CAB 79/29, side 141: War Cabinet Chiefs of Staff Committee. «Minutes of meeting held on Saturday 27th January, 1945, at 11. a.m»: «Norwegian expedition to North Norway».

Catalina flybåter fra 333 skvadron.³³¹ Av norske marinestyrker endte til sist to korvetter og tre minesveipere opp med å bli sendt til Finnmark.³³²

De landmilitære norske troppene besto for en stor del av såkalte polititropper som skulle, og til sist ble, overføres fra Sverige. Sett i forhold til hvordan britene gradvis innskrenket planene for den militære innsatsen i Nord-Norge, og avviste enhver invasjon for å stanse de tyske ødeleggelsene, kan det synes som sannsynlig at britene ville stille seg mer åpen til redningsoperasjonen. I så fall ville redningsoperasjonen fungere som en slags «trøstepremie» for de norske eksilstyresmaktene og det norske militæret. Som det ble sagt i de britiske rapportene ville operasjoner i Nord-Norge være politisk fordelaktige, men militært utilrådelige. Det ville være positivt for forholdet mellom de andre allierte og norske myndigheter å sette inn styrker i Nord-Norge, men militært sett ble vurdert som trekke tropper bort fra viktigere frontavsnitt.³³³ Hverken britene eller amerikanerne var villige til å prioritere Norge med tropper.³³⁴ Det ble også tatt med i betraktningen at sovjetrusserne ikke ville åpne for at andre allierte landmilitære styrker enn norske skulle slippe til i Nord-Norge.³³⁵ Slik sett kunne operasjonen på Sørøya ha vært et slags minste felles multiplum for de norske og britiske myndighetene. I og med at britene hele tiden hadde avslått å følge opp de norske kravene om militær innsats i Nord-Norge, mener jeg de aksepterte risikoen ved Sørøya-operasjonen, som innebar kortere tids innsats av egne styrker, av politiske årsaker. Den britiske ledelsen mente at militære operasjoner i Nord-Norge var bra for forholdet til den norske eksilregjeringen. De norske styrkene som opererte i Nord-Norge fikk klar beskjed av britene om at de ikke kunne forvente unnsetning fra de vestallierte, dersom de skulle komme opp i en situasjon der de selv ikke kunne nedkjempe de tyske styrkene de kom i kontakt med.³³⁶

---

³³¹ NA: Records of the Royal Air Force AIR 27/1732: «Operations Record Book: 333 (N) Sqdn. "A" Flight», jf. Hafsten, Larsstuvold, Olsen og Stenersen 2005: 283.

³³² Berg 1995: 148; Sandvik 1975: 84.

³³³ NA: CAB 79/29, side 140: War Cabinet Chiefs of Staff Committee. «Minutes of meeting held on Saturday 27th January, 1945, at 11. a.m.» «Norwegian expedition to North Norway».

³³⁴ Jaklin 2006: 299–300.

³³⁵ NA: CAB 79/29, side 185: War Cabinet Chiefs of Staff Committee. «Minutes of meeting held on Wednesday 31st January, 1945, at 11. a.m.» «Norwegian expedition to North Norway, annex II».

³³⁶ NA: CAB 79/29, side 142: War Cabinet Chiefs of Staff Committee. «Minutes of meeting held on Saturday 27th January, 1945, at 11. a.m.» «Norwegian expedition to North Norway».

4.4 Unnsetningsekspedisjonen til Sørøya sammenlignet med andre allierte operasjoner på norskekysten

Et viktig element i vurderingen av den britiske aksepten av planene for å evakuere sivilbefolkningen på Sørøya, i tillegg til risikoevalueringen, er å se på hvor uvanlig en slik operasjon i realiteten var. Dersom det var slik at britene og andre allierte gjennomførte operasjoner lik den på Sørøya, til tross for den involverte risikoen, på jevnlig basis, blir den naturlig mindre særegen i natur.

I størrelsesorden er operasjonen unik. Ingen andre allierte operasjoner mot kysten av fastlands-Norge involverte at så mange mennesker ble ført med styrkene ut av et berørt område. Den allierte evakueringen av den norske arktiske øygruppen Svalbard – Operation «Gauntlet» – som foregikk fra 25. august til 3. september 1941 hadde involvert nesten 3.000 mennesker, 799 norske og 1.969 sovjetiske statsborgere fra de norske og sovjetiske bosetningene på Spitsbergen.³³⁷ Denne operasjonen er likevel ikke sammenlignbar med evakueringen av Sørøya på grunn av at det den gang gjaldt et område helt i ytterkanten av den operative rekkevidden til tyskernes mest langtrekkende patruljefly. Tyskerne hadde heller ingen marinestyrker eller minefelt i nærheten, mens i tilfellet Sørøya lå basene deres betydelig nærmere området som ble evakuert. Et annet punkt som helt klart skiller denne operasjonen fra evakueringen av Sørøya er det faktum at de britiske styrkene som var involvert hadde som sitt primære mål å ødelegge værstasjonene og kullgruvene på Svalbard for å hindre disse fra å falle i tyske hender. Ingen sammenlignbare anlegg fantes på Sørøya. Evakueringen av sivilbefolkningen og ødeleggelsen av infrastrukturen tjente også det formål å hemme en eventuell tysk okkupasjon av øygruppen for å bruke den som base for marine- og luftstyrker. For Sørøyas del var ikke øya i seg selv av nytte for tyskerne som et baseområde, de hadde allerede baser i nærområdet. Tysk motstand mot operasjonen på Svalbard var heller ikke ventet av den britiske ledelsen, og muligheten for hemmelighold av operasjonen var større på grunn av den langt større avstanden mellom de allierte styrkene og de tyske basene i Norge.³³⁸ Evakueringen av Svalbard-øygruppen var altså hovedsakelig motivert av større strategiske grunner, og fant sted i et område der trusselen fra tyske stridskrefter var langt mindre. Sovjetunionen hadde for øvrig vært imot evakueringen, og heller gått inn for å forsvare øygruppen med felles sovjetiske og vestallierte stridskrefter.³³⁹ Heller ikke på norsk side var

---

³³⁷ Capelotti 2000: 58.

³³⁸ Ibid.

³³⁹ Tamnes 1991: 43.

det et fullstendig fravær av motstand mot operasjonen, med gruvedirektøren Einar Sverdrup og sysselmannen i mot ødeleggelsen av gruveanleggene.³⁴⁰

Mot det norske fastlandet besto de allierte operasjonene utenom den på Sørøya av henholdsvis militære angrep mot tyske landmål og mindre spesialoperasjoner for å støtte personer involvert i illegalt arbeid mot de tyske okkupantene. De britiske landhoggene mot norskekysten fant sted i 1941. Disse angrepene i en tidlig fase av krigen, skyldtes hovedsakelig to grunner; for det første at britene på det aktuelle tidspunktet ikke hadde kapasitet til større angrep mot tyskerne, og for det andre at tyskerne ennå ikke hadde utbygd sitt kystforsvar i Norge. Den siste utbyggingen ble da også en konsekvens av de britiske landhoggene. Britene kunne angripe norskekysten fordi den var forholdsvis svakt forsvart, og tyskerne utbygde forsvarsverkene langs norskekysten på grunn av angrepene. Slik tjente de britiske angrepene i 1941 den allierte saken på flere måter, på den ene siden ved å yte skade mot tyskerne og slik skape god propaganda og på den andre siden skape en tysk frykt for en alliert invasjon i Norge. Denne frykten, særlig hos Hitler, medførte en storstilt tysk utbygging av «Festung Norwegen» med festningsverk og troppestyrker på 3-400.000 mann. Dette trakk store tyske ressurser bort fra viktigere frontavsnitt.³⁴¹

De tre større britiske angrepene mot norskekysten i 1941, «Operation Claymore» mot Lofoten i mars og «Operation Anklet» og «Operation Archery» mot henholdsvis Lofoten og Måløy i Sogn og Fjordane i desember samme år, hadde forskjellige primære mål. Mens «Claymore» den 4. mars 1941 var en landgang der mest mulig av mål med verdi for den tyske krigsmakten skulle ødelegges, men tyske styrker unngås, søkte planleggerne bak «Anklet» 26. til 28. desember og «Archery» 27. desember 1941 å engasjere tyske styrker i kamp og ødelegge disse.³⁴² «Archery» var fortrinnsvis tenkt som en avledningsmanøver for «Anklet», mens «Anklet» på det mest ambisiøse planleggingsstadiet var tenkt å opprette permanente baser i Lofoten.³⁴³

Operasjonene mot tyske mål var en viktig måte å stive opp den sivile og militære moralen i Storbritannia. Amfibieoperasjonene mot norskekysten, med samarbeide mellom alle tre våpengrener om felles mål, tjente i tillegg til de umiddelbare resultatene som øvelser for

---

³⁴⁰ Arlov 1996: 397–99.

³⁴¹ Dahl 1995: 341.

³⁴² Ibid.

³⁴³ Grannes 1995: 110–111.

senere større operasjoner mot tyskerne, slik som invasjonene på kontinentet i 1943–1944.³⁴⁴ I tillegg til de med omfattende allierte operasjonene gjennomførte den norske jageren «Mansfield» et kortvarig landhogg mot Øksfjord i Vest-Finnmark den 12. april 1941. På fiskeværet rett sør for Sørøya gikk 11 norske soldater i land og sprengte maskineriet på den lokale sildeoljefabrikken, delte ut matprodukter og sigaretter til sivilbefolkningen og seilte ut igjen etter to timer. Slike angrep mot den tyskokkuperte kysten av Norge var mulig å gjennomføre i de tidlige krigsårene, før tyskerne fikk bygget ut et omfattende nettverk av kystforsvarsverk og marinestyrker i landet. Mens det å påføre den tyske okkupasjonsmakten i Norge skade var viktig, både direkte og gjennom å ødelegge krigsviktig industri, var propaganda og å få tyskerne til å satse mer på å holde norskekysten viktigere.³⁴⁵ Som følge av «Operation Claymore» ble 306 menn og åtte kvinner brakt med til Storbritannia som frivillige, mens 12 medlemmer av Nasjonal Samling (NS) ble brakt med som fanger, sammen med 213 tyskere. Under «Operation Anklet» i Lofoten ble totalt 266 nordmenn brakt frivillig med, sammen med seks medlemmer av NS og 25 tyske krigsfanger. «Operation Archery» mot Vågsøy og Måløy i Sogn og Fjordane førte til harde kamper mellom allierte og tyske styrker på land, med påfølgende ødelegger, 60 frivillige ble med tilbake til Storbritannia.³⁴⁶ Mens nordmenn ble brakt med til Storbritannia som følge av disse operasjonene dreide det seg da stort sett om frivillige til de norske styrkene i eksil, og ikke, slik som på Sørøya, sivile uten større stridsverdi. Mangelen på brukbart personell blant de evakuerte fra Sørøya var for øvrig noe som det norske forsvarsdepartementet var klar over helt fra starten av. Dette kommer fram i et brev fra Forsvarets Overkommando til sosialdepartementet den 16. februar 1945, undertegnet av general Hansteen, der de evakuerte som dagen før hadde blitt hentet fra Sørøya ble beskrevet som «... for den overveiende del... folk som ikke kan anvendes i styrkene». På grunn av denne manglende stridsverdien hos de evakuerte anmodet Forsvarets Overkommando sosialdepartementet om å ta hovedansvaret for de ankomne flyktingene.³⁴⁷ Operasjonene mot fastlands-Norge i 1941 var heller ikke planlagt med det hovedmål å hente ut nordmenn, de som ble tatt med ble tatt med mer som en konsekvens av operasjonene, heller enn å være en årsak til disse. De forskjellige operasjonene i 1941 var for øvrig, i motsetning

---

³⁴⁴ Sivertsen 1999: 12–13.

³⁴⁵ Dahl 1995: 341.

³⁴⁶ Berg 1995: 99–101.

³⁴⁷ RA: Sosialdepartementet, S-2910, Da 0069, mappe 6, «Sørøya-saken» 1282/21: «Unnsetningsekspedisjon til Vest-Finnmark», undertegnet av Wilhelm Hansteen og Gunnar Hovdenak og datert 16. februar 1945.

til operasjonen til Sørøya, i liten eller ingen grad koordinert med den norske eksilregjeringen, og førte til spenning mellom den norske og den britiske ledelsen.³⁴⁸

I tillegg til kommandoaksjonene langs norskekysten var allierte marinestyrker også involvert i å sende inn og hente ut individer involvert i illegal aktivitet i det okkuperte Norge. Disse operasjonene er ikke av samme type som den til Sørøya da det i disse tilfellene dreide seg om personer direkte ettersøkt av de tyske okkupasjonsmyndighetene på grunn av deres motstandsarbeid. De foregikk også i ly av natten, og med små enkeltskip som seilte inn til kysten og raskt hentet ut mindre antall folk. Først foregikk trafikken primært med fiskeskøyter som ved i alt 89 tilfeller snek seg inn til kysten under dekke av å være sivile norske fartøyer. Etter å ha lidt store tap i løpet av sesongen 1942–43 ble fiskeskøytene byttet ut med moderne krigsskip. I alt ble 116 turer foretatt av de tre raske ubåtjagerne «Hitra», «Vigra» og «Hessa» før krigsslutt. Ubåtjagerne var små skip på 125 tonns deplasement og med en besetning på 24 mann. Mens fiskeskøytene hadde lidd store tap til uvær og krigsforlis, opererte ubåtjagerne under skjul av mørket og med stor fart, opp til 20 knop (37 km/t), og foretok i alt 116 turer til norskekysten uten tap. I alt hentet fiskeskøytene og ubåtjagerne ut 350 flyktninger fra Norge i løpet av krigsårene, fortrinnsvis fra Vestlandsområdet.³⁴⁹ Det hendte også at familiemedlemmer av de etterlyste måtte hentes ut på grunn av faren for tyske represalier. Et tilfelle som klart stikker seg ut i forhold til disse operasjonene er Operasjon «Synnøve». Operasjon «Synnøve» dreide seg om da den ombygde norske hvalbåten «Narvik» på 366 bruttoregister tonn og med 31 manns besetning fra Marinens Avdeling, Scapa Flow den 15. desember evakuerte 20 individer fra Lofoten. De 20 inkluderte motstandsfolk som var på rømmen fra den tyske okkupasjonsmakten, samt deres familier.³⁵⁰

---

³⁴⁸ Dahl 1995: 341.

³⁴⁹ Berg 1995: 111; jf. Abelsen 2000: 252; Abelsen 1986: 81; Dahl 1995: 377.

³⁵⁰ NA: Special Operations Executive: Histories and War Diaries: Registered Files: HS/7 – Naval operations: Sunbeam A, Synnove, Tenderly, Cook I & II and Happen; Richards 1995: 165.

Oversikt over allierte operasjoner på norsk territorium 1940–1945:

Operasjonssted	Dato	Formål	Antall evakuerte	Antall skip involvert
Lofoten («Claymore»)	4. mars 1941	Skade tyskkontrollert industri, propaganda	314	5 jagere, 2 troppeskip
Øksfjord	12. april 1941	Skade tyskkontrollert industri	Ingen	1 jager
Svalbard («Gauntlet»)	25.8–3.9. 1941	Evakuere befolkningen, ødelegge gruver og værstasjoner	2.768*	2 kryssere, 3 jagere, 1 troppeskip
Lofoten («Anklet»)	26.–28.12. 1941	Skade tyskkontrollert industri og skipsfart, bekjempe tyske styrker	266	1 krysser, 8 jagere, 2 korvetter, 3 minesveipere, 7 støttefartøyer og 4 fiskeskøyter
Vågsøy/Måløy («Archery»)	27. desember 1941	Skade tyskkontrollert industri og skipsfart, bekjempe tyske styrker	60	1 krysser, 4 jagere, 2 troppeskip
Lofoten («Synnøve»)	15. desember 1944	Evakuere motstandsfolk og deres pårørende	20**	1 patruljebåt
Sørøya	15. februar 1945	Evakuere sivile, støtte opprettelsen av en norsk militærbase	502	4 jagere

*: 799 Nordmenn og 1.969 Sovjetborgere, **: Agenter og deres familier

Heller ikke når det gjelder operasjoner utenfor Norges grenser har det lyktes meg å finne et motstykke til Sørøya-operasjonen under den andre verdenskrig. Altså en marineoperasjon i krigstid som skulle være utført med det primære mål å berge ut store antall sivile flyktninger. Jeg har her stort sett basert meg på nettbaserte søk i kilder som Google Books, Google Scholar og Nasjonalbibliotekets digitaliserte boksamling www.bokhylla.no. Det jeg har funnet er generelle evakueringer av kvinner og barn fra truede områder i forkant av krigshandlinger. Et sted der en slik evakuering fant sted var den britiske kronkolonien Hong

Kong i forkant av Japans inntreden i den andre verdenskrig i desember 1941.³⁵¹ Likeledes ble det utført evakueringer av over fire millioner sivile, fortrinnsvis barn, fra de britiske storbyene i forbindelse under krigsårene. Disse ble for det meste evakuert til landsbygda, men rundt 20.000 ble sendt til andre land.³⁵² Av evakueringer i forbindelse med å få sivile unna den tyske krigsmakten finnes eksemplet på at deler av sivilbefolkningen fra de britiske Kanaløyene utenfor den franske nordkysten ble evakuert til Storbritannia før øyene ble okkupert av tyske styrker i starten av juli 1940.³⁵³ Når det kommer til allierte operasjoner utenfor Norges grenser vil det være mulig å gjøre grundigere undersøkelser enn de jeg har gjort. Det er kanskje noe som kan gjøres på et senere tidspunkt.

4.5 En improvisert operasjon?

Slik som jeg har vist i kapittel 2 var evakueringen av Sørøya en nøye planlagt operasjon som fulgte de normerte kommandolinjene fra initiativtakerne i Finnmark helt opp til norsk regjeringsnivå og det britiske admiralitetet. Når det har blitt hevdet i *Brennende Vinter* at operasjonen var et tiltak der norske offiserer gikk mot den norske regjeringens vilje, og tok saken direkte opp med britene,³⁵⁴ stemmer det ikke med de samtidige primærkildene. Kildene viser klart hva som egentlig skjedde i prosessen fram til evakueringen. Samtidig finnes det likevel kilder i Riksarkivets samlinger som, dersom tolket alene, kan gi inntrykk av at operasjonen ikke ble gjennomført med regjeringens vitende og vilje.

Dersom en foretar en isolert tolkning av to dokumenter fra sosialdepartementet og handelsdepartementets samlinger på Riksarkivet kan en slik misforståelse oppstå. I de aktuelle departementenes rapporter finnes det dissens fra de militære kildene. Det virker likevel klart og tydelig for meg at dette bunner i en mangel på informasjon hos disse departementene heller enn å være en plausibel alternativ forklaring på hendelsene som ledet opp til evakueringen. Rapportene til sosialdepartementet og handelsdepartementet erklærer selv at departementene mangler kunnskap i forhold til saken. Det første tilfellet der det kan oppstå et inntrykk av at det var uklarhet rundt operasjonens beslutningsrekke er i et udatert notat av medisinaldirektør Karl Evang. Notatet er skrevet tilsynelatende kort tid etter at flyktingene fra Sørøya hadde ankommet Skottland, og omhandler mottakelsen av flyktingene i Storbritannia. I notatet

---

³⁵¹ Archer 2004: 37 – 40.

³⁵² Jackson 2008: 2–3.

³⁵³ Sanders 2005: xix–xxi.

³⁵⁴ Nielsen 1998: 136.

skriver Evang at han hadde hatt et møte med oberstløytnant Johnson, som fortalte han om evakueringen. I samtalen hadde Evang ikke fått et klart inntrykk av hvem som hadde fattet avgjørelsen om å gjennomføre evakueringen av Sørøya. Johnson henviste til sine egne rapporter til de militære myndighetene for mer utførlige detaljer.³⁵⁵ Her kan en altså isolert sett få det inntrykk at det ikke var helt tydelig hvem som hadde ansvaret for at evakueringen hadde blitt gjennomført, dersom man unnlater å gå videre til Johnsons rapporter.

I forhold til handelsdepartementet kom Sørøya-saken på bordet dagen etter at evakueringen var blitt fullført, den 16. februar. På en regjeringskonferanse den dagen ble det avgjort at handelsdepartementet skulle skaffe til veie innkvartering for de evakuerte. Handelsdepartementet satte da i gang med å organisere mottakelsen for folkene fra Sørøya. Dette arbeidet førte til at det den 19. september 1945 ble fullført et notat om behandlingen av de evakuerte etter ankomsten til Storbritannia. Det er i dette notatet flere tilfeller av sterk dissens mellom notatet og de andre primærkildene som finnes på evakueringen. Mens de samtidige rapportene til Marineavsnitt Kirkenes, og de senere rapportene til sosialdepartementet, konkluderer med at det hele hadde dreid seg om en korrekt gjennomført prosess der alle de relevante instanser hadde vært involvert og godkjent operasjonen, skiller handelsdepartementets notat seg ut fullstendig. Ifølge notatet skulle den «... første underretning man mottok i London om at det var planlagt aa evakuere Sørøyfolkene... da Forsvarsministeren i regjeringskonferanse 16. februar 1945, mottok telegram om saken fra de norske militærmyndighetene i Nord-Norge.» Altså synes notatet helt og fullt å bekrefte ideen om at operasjonen var et improvisert framstøt av de norske militære i Finnmark. Samtidig gir det et inntrykk av at den norske eksilregjeringen ikke var blitt orientert om operasjonen på forhånd. Dette strider både med de forskjellige framstillingene som har kommet fram i litteraturen, og med de forskjellige andre samtidige rapportene på temaet. Notatet går derimot enda videre med å erklære at forholdene rundt mottaket av de evakuerte var blitt ytterligere komplisert av at «... man ikke visste hvem som hadde organisert evakueringen, idet det britiske admiraltet meddelte at de for tiden ingen kjennskap hadde til saken og at det følgelig var umulig aa vite hvor fort folkene kom.»³⁵⁶ Det sistnevnte blir enda mer utrolig all den tid

---

³⁵⁵ RA: Sosialdepartementet, S-2910, Da 0069, mappe 6, «Sørøya-saken» 1282/21: Notat fra Karl Evang, datert 22. februar 1945. Karl Evang var sjef for medisinaldirektoratet (senere kalt helsedirektoratet) fra 1938 til 1972, og ble med den norske regjeringen i eksil i Storbritannia i juni 1940. Evang hadde i krigsårene rang som oberstløytnant, til tross for at han ikke hadde militær utdannelse, Dahl 1995: 87–88.

³⁵⁶ RA: «Notat: Ad: Soroyfolkenes behandling etter ankomst til U.K.», datert 19. september 1945, i RA, HD, Sjøfartsavdelingen, 3. Sjømannskontor, serie D, boks 8, hyllenr. 2A01011: «Glasgowkolonien. Sørøy- Lofoten- og Spitsbergenfolkene».

det i tillegg til oberstløytnant Johnsons egen rapport om prosessen fram til evakueringen finnes referater fra møter det britiske krigskabinetet hadde om evakueringen både den 12., den 15. og den 16. februar 1945.³⁵⁷ Dessuten, hvem skulle ellers ha tillatt innsatsen med fire jagere mot Sørøya, om ikke det britiske admiralitetet? Dersom man skal kunne komme til den konklusjon at evakueringen dreide seg om en improvisert operasjon bak myndighetenes rygg, må man basere seg kun på en isolert studie av handelsdepartementets notat. Helheten av dokumenter relatert til saken gir et klart bilde av at det dreide seg om regulært planlagt og godkjent operasjon.

I etterkant av den andre verdenskrig skulle Lend-Lease-oppgjøret mellom norske og amerikanske myndigheter gjøres opp.³⁵⁸ I denne forbindelse satte amerikanske rederier, som hadde vært involvert med sine skip i transporten av flyktninger fra Sørøya fra Murmansk i Nord-Russland til Glasgow i Skottland, fram krav om betaling for billettene til de norske flyktingene. Saken ble avklart med at det norske forsvarsdepartementet den 1. mars 1947 anbefalte å betale de amerikanske rederienes regninger på totalt \$26.532,47. I startfasen av behandlingen av regningene til transporten av Sørøya-flyktingene uttalte handelsdepartementet ved Lars Evensen den 15. mai 1946 at evakueringen hadde blitt «... behandlet av Forsvarsdepartementet... som en rent militær foranstaltning...».³⁵⁹

Kravene, estimert til mellom \$20.000 og \$25.000, ble først sendt til den norske ambassaden i Washington. Svaret som ble sendt fra den norske ambassaden var at de ikke kunne behandle saken da de ikke var klar over «... which was the authority which ordered the evacuation.» Dette forundret amerikanerne som i et brev til det norske utenriksdepartementet den 29. august 1946 skrev at de fikk det inntrykk at ambassadens brev ga dem inntrykket av det fantes «... the possible belief that someone other than the Norwegians had an interest in ordering the evacuation...»³⁶⁰

---

³⁵⁷ NA: CAB 79/29, side 279: War Cabinet, Chiefs of Staff Committee: Minutes of Meeting held on Monday 12th February, 1945, at 11.0 a.m.; CAB 79/29, side 311: War Cabinet, Chiefs of Staff Committee: Minutes of Meeting held on Thursday 15th February, 1945, at 10.30 a.m. Evacuation of Norwegians from Soroy Island; CAB 79/29, side 324: War Cabinet, Chiefs of Staff Committee: Minutes of Meeting held on Friday 16th February, 1945, at 11.0 a.m. Evacuation of Norwegians from Soroy Island.

³⁵⁸ Lend-lease Act var en amerikansk lov som åpnet for amerikanske overføringer til de allierte statene av våpen og forsyninger. Den norske gjelden i forhold til overføringene ble ordnet ved en avtale i 1948. Sirevåg, Torbjørn: låne- og leieloven (<http://www.snl.no/1%C3%A5ne-og-leieloven>), Store Norske Leksikon (sist besøkt 19. mai 2010).

³⁵⁹ RA, HD, Sjøfartsavdelingen, 3. Sjømannskontor, serie D, boks 8, hyllnr. 2A01011: «Glasgowkolonien. Sørøy- Lofoten- og Spitsbergenfolkene».

³⁶⁰ RA: Utenriksdepartementet, eske 12380, mappe 9.77.8/33, hyllnr. 3G21154. «Folkene fra Sørøya».

I en annen sak kommer det fram at selv om sosialdepartementet og handelsdepartementet tydeligvis ikke satt inne med håndfast informasjon rundt evakueringen av Sørøya, så fantes denne kunnskapen hos andre deler av de norske myndighetene. Dette gjelder i forbindelse med kong Haakon VIIIs tildeling den 20. november 1945 av St. Olavs Orden til sjefene på de fire jagerne som foretok evakueringen av Sørøya. Sjefen for hele jagerstyrken og skipssjef på HMS «Zambesi», John Hamilton Allison, D.S.O., ble gjort til kommandør av St. Olavs Orden. Sjefene for de andre tre skipene involvert i operasjonen, Richard Frederick Jessel, D.S.O. (HMS «Zealous»), Eric Eversley Garratr Boak, D.S.C. (HMCS «Sioux») og Roger Bertram Nettleton Hicks, D.S.O. (HMS «Zest») ble gjort til Riddere av 1. klasse av St. Olavs Orden.³⁶¹ I National Archives' samlinger i London kan kommunikasjonen mellom de norske og britiske myndigheter spores fra da den norske ambassaden i London ved diplomaten Jørgen Magnus Finne-Grønn videreformidlet meldingen om utdelingen av fortjenstordenene til det britiske utenriksdepartementet den 21. januar 1946. Denne beskjeden ble av det britiske utenriksdepartementet sendt til over admiralitetet den 21. februar samme år, med forespørsel om admiralitetet kunne ta hånd om formalitetene rundt dekorasjonene. På dette punktet viser kommunikasjonen at tingene ble vanskeligere rent formelt. Svaret fra admiralitetet til det britiske utenriksdepartementet, datert 5. mars, viser nemlig at beslutningen om å gi de fire jagersjefene St. Olavs Orden ble gjort uten at norske myndigheter på forhånd klarerte det med admiralitetet. Admiralitetet gjorde det i den forbindelse klart at den britiske marinens offiserer ikke kunne ta imot dekorasjoner fra Norge uten at det først hadde blitt godkjent hos dem. I svaret anmoder admiralitetet om at det blir hentet inn informasjon fra de norske myndighetene om nøyaktig hva som var bakgrunnen for utdelingen av ordenene. Britisk UD kontaktet da den 30. mars den norske ambassaden i London og anmodet å få vite hva som var grunnlaget for utdelingen av ordenene. Svar fra Finne-Grønn kom den 24. april 1946, etter at han hadde vært i kontakt med myndighetene i Oslo. I svaret ble det gjort klart at tildelingen gjaldt evakueringen av befolkningen på Sørøya, en hendelse som riktignok ble feildatert til mars 1945, altså måneden etter at den egentlig fant sted. Denne klargjøringen førte til at admiralitetet den 2. mai 1945 godkjente tildelingen av ordenene til de tre av offiserene som var britiske, og videresendte den som gjaldt Eric Boak til de relevante kanadiske

---

³⁶¹ D.S.O. – Distinguished Service Order – og D.S.C. – Distinguished Service Cross – er britiske ordener som utdeles for utmerket krigstjeneste. Redaksjonen: Distinguished Service Cross – britisk krigsdekorasjon (http://www.sn1.no/Distinguished_Service_Cross/britisk_krigsdekorasjon), Store Norske Leksikon (sist besøkt 19. mai 2010); Skaare, Kolbjørn, Terje Bratberg: Distinguished Service Order (http://www.sn1.no/Distinguished_Service_Order), Store Norske Leksikon (sist besøkt 19. mai 2010).

myndighetene for godkjenning. Også Boak fikk godkjent sin orden, og rett til å bære den på lik linje med sine tidligere tildelte medaljer. Tildelingene ble godkjent til tross for at «... [the] Admiralty was not consulted before the awards were made.» Admiralitetet meldte at de ga sin støtte på bakgrunn av at «[n]o other awards... have been made for the same service and since the Norwegian awards have been already approved and the insignia received in the Admiralty...».³⁶² Dette er viktig både fordi det understreker at det blant de norske myndigheter var en bevissthet omkring evakueringen i det minste ett år etter krigen, og et ønske om å belønne de som hadde tatt direkte del i den. Tildelingen av St. Olav er for øvrig noe som har blitt forbigått i de tidligere beretningene om operasjonen.

4.6 Propaganda

Det som har blitt framsatt i tidligere litteratur som et hovedmotiv for Sørøya-aksjonen har vært propaganda. Operasjonen skulle ha vært en lettvent propagandaseier utført med liten risiko. Som jeg har kommet fram til i tidligere kapitler var dette ikke en operasjon som var forbundet med liten risiko, men som snarere ble gjennomført med til dels stor fare for alvorlige egne tap. Hva da med den andre delen av påstanden? Hvilken propagandaverdi hadde evakueringen av de rundt 500 huleboerne fra øya utenfor Vest-Finnmark?

Etter at selve evakueringen av Sørøya hadde blitt gjennomført kom det ingen umiddelbar kunngjøring av operasjonen. Denne offentliggjøringen kom ikke før konvoien med de evakuerte var framme i Skottland, og flyktningene brakt i sikkerhet. De første avisoppslagene som omhandlet evakueringsoperasjonen kom dermed den 19. mars 1945, etter at både det norske Forsvarets Overkommando og det britiske admiralitetet hadde sendt ut pressemeldinger den 18. mars.³⁶³ I Glasgow i Skottland var det avisene «Daily Record» og «Glasgow Herald» som kjørte saken på den 19. mars. Begge avisene hadde artikler om evakueringen, og hendelsene som ledet opp til den, «Daily Record» over to sider, «Glasgow Herald» på én.³⁶⁴

---

³⁶² NA: Records of the Navy Board and the Board of Admiralty ADM 1/30701: «Evacuation of Norwegian Population of Sørøya, West Finnmark, Norway, March 1945. Norwegian awards to three R.N. and one R.C.N. officers. 1946».

³⁶³ «The Times». 19. mars 1945, side 4: «Rescue in North Norway: Action by British destroyers – 500 islanders saved».

³⁶⁴ «Daily Record» 19. mars 1945, side 4: «Hunted From Cave To Cave For 3 Months – Royal Navy Rescues 500 Norwegians». «Daily Record» 19. mars 1945, side 8. «Glasgow Herald», 19. mars 1945, side 3: «Destroyers Rescue 500 Norwegians – Victims of Nazi Scorched Earth Policy».

«Daily Record» trykte igjen en artikkel om de evakuerte den 21. mars. Artikkelen omhandlet da Sørøy-folkets nye liv i Skottland. Et bilde med undertekst fulgte den 22. mars, i forbindelse med den britiske utenriksministeren Anthony Edens besøk hos flyktingene den 21. mars.³⁶⁵

«Glasgow Herald» fulgte opp det første oppslaget den 19. mars med å den 21. mars beskrive nærmere de tyske ødeleggelsene i Nord-Norge, og hendelsene på Sørøya, basert på intervjuer med de evakuerte fra Sørøya.³⁶⁶

En tredje skotsk avis, «The Bulletin», kjørte saken. «The Bulletin» skiller seg ut fra alle de andre avisene som dekket Sørøya-saken, i og med at de ikke kjørte artikler på evakueringen, kun bilder med undertekst. Avisen ga heller ikke saken oppmerksomhet den 19. mars, først Anthony Edens besøk hos flyktingene den 21. mars førte til at saken kom i trykk hos «The Bulletin». Det første bildet, et av Eden som hilser på evakuerte barn fra Sørøya, kom den 22. mars,³⁶⁷ tre dager etter de andre avisene hadde ført artikler om saken. «The Bulletin» fulgte til videre opp med bilder av de evakuerte, med tilhørende tekst, den 23. mars.³⁶⁸

Også i den britiske hovedstaden fikk operasjonen oppmerksomhet, og London-avisene «Daily Express» og «The Daily Mail» stilte med betraktelig større oppslag enn sine skotske motstykker, om enn bare på den første dagen saken ble offentliggjort. «Daily Express» slo opp saken på førstesiden, med en artikkel lengre inne i avisen, i tillegg til en bildeserie av de evakuerte menneskene fra Sørøya.³⁶⁹ «The Daily Mail» hadde likeledes førstesideoppslag og en artikkel, her ble det forøvrig skrevet at den norske overkommandoen uttrykte sin taknemlighet til den britiske marinen for at denne hadde utført operasjonen.³⁷⁰ «The Times» tok for seg saken på side 4 av sin utgivelse den 19. mars med sammendrag av pressemeldinger fra det norske Forsvarets Overkommando og det britiske admiralitetet.³⁷¹ Anthony Edens besøk fikk også «The Times» til å tilegne saken ytterligere en notis, med utdrag fra

---

³⁶⁵ «Daily Record», 21. mars 1945, side 5: «Norwegian Refugees Are Happy To Be Guests Of Scotland. «Daily Record», 22. mars 1945, side 5.

³⁶⁶ «Glasgow Herald», 21. mars 1945, side 4: «Refugees From Norway – Camp At Neilston».

³⁶⁷ «The Bulletin», 22. mars 1945, side 5: «Mr Eden Made Friends»

³⁶⁸ «The Bulletin», 23. mars 1945, side 3: «Little One Is Safe». «The Bulletin», 23. mars 1945, side 4.

³⁶⁹ «The Daily Express», 19. mars 1945, side 1: «At a signal the streamed over the snow: The Navy Saves Hunted 500 – Men, women and children taken from Norwegian island»; side 3: «The Navy snatches an island population from threat of slavery».

³⁷⁰ «The Daily Mail», 19. mars 1945, side 1: «Norwegians hunted like dogs: Navy Snatches 525 from Nazis – Fjord Rescue Dash»; side 4: «The Navy's Rescue».

³⁷¹ «The Times», 19. mars 1945, side 4: «Rescue in North Norway: Action by British destroyers – 500 islanders saved».

utenriksministerens tale om evakueringen, og de allierte styrkenes innsats for å nedkjempe den tyske krigsmakten og slik sørge for at de evakuerte skulle få komme hjem igjen.³⁷² I tillegg til utenriksminister Edens visitt var det også meningen at det britiske kongeparet skulle besøke de evakuerte nordmennene den 14. april 1945. Besøket ble foreslått overfor den norske utenriksministeren Trygve Lie i et brev av 5. april 1945 fra den britiske ambassaden til Norge.³⁷³ Dette besøket ble derimot avlyst i siste liten, ifølge en artikkel i Adresseavisen skrevet i anledning de siste av Sørøy-folkenes hjemkomst til Norge høsten 1945, på grunn av den amerikanske president Franklin D. Roosevelts plutselige død den 12. april 1945.³⁷⁴

På den andre siden av Atlanterhavet fikk redningsoperasjonen også oppmerksomhet i media, med størst fokus på omstendighetene rundt tapet av det amerikanske Liberty-skipet «Henry Bacon» i etterkant av operasjonen. Alle avisene som kjørte saker på senkingen av det amerikanske lasteskipet gjorde det enten den 31. mars eller den 1. april 1945, jeg vil anta at det var da tapet av «Henry Bacon» ble offentliggjort av amerikanske myndigheter. De amerikanske avisene «The Milwaukee Journal» i Wisconsin og «The Modesto Bee and News-Herald» i California publiserte notiser den 31. mars 1945 på hvordan «Henry Bacon» hadde blitt senket mens hun transporterte flyktninger fra Sørøya.³⁷⁵ «The Hartford Courant» i Connecticut kjørte en lignende sak den 1. april basert rundt at en av sjøfolkene som omkom var en lokal mann.³⁷⁶ «Los Angeles Times» skiller seg ut fra de andre amerikanske avisene ved at den trykket en artikkel den 19. mars om selve evakueringen før den fulgte opp med en sak på senkingen «Henry Bacon» den 1. april.³⁷⁷ «The New York Times» hadde en artikkel på senking av «Henry Bacon» den 1. april og fulgte saken opp den 4. oktober 1945 med en artikkel på hvordan enken til kapteinen på «Henry Bacon» støttet den siste kampanjen til «the National War Fund» til støtte for den europeiske befolkningen og de amerikanske militære styrker. «Los Angeles Times» publiserte 1. April 1945 en artikkel om hvordan 15 av besetningsmedlemmene på «Henry Bacon» hadde ofret livene sine ved å la de nordnorske

---

³⁷² «The Times», 24. mars 1945, side 2: «Rescued Norwegians: Mr Eden On Odious Enemy's Total War».

³⁷³ RA: Utenriksdepartementet, eske 12380, mappe 9.77.8/33, hyllenummer 3G21154, «Folkene fra Sørøya», brev fra British Embassy to Norway til His Excellency M. Trygve Lie, Norwegian Ministry for Foreign Affairs, datert 5. april 1945.

³⁷⁴ «Morgenbladet», 23. oktober 1945, side ?: «Hele Sørøy=folket tilbake på norsk jord igjen». Fra Gjenreisningsmuseets arkivaliesamling.

³⁷⁵ «The Milwaukee Journal», 31. mars 1945, side 2: «15 Americans Die in Saving Norse Group»; «The Modesto Bee and News-Herald», 31. mars 1945, side 1: «15 Americans Give Lives To Rescue 19 Norwegians».

³⁷⁶ «The Hartford Courant», 1. april 1945, side 1: «Danielson Man Loses Life in Saving Others».

³⁷⁷ «Los Angeles Times», 1. april 1945, side 2: «British Destroyers Rescue 525 Norwegians in Daring Mission»; Stoneman, William H: «Yankee Seamen Give Lives to Save Refugees», «Los Angeles Times», 1. april 1945, side 2.

flyktingene få førsterett på livbåtplassene. I artikkelen skriver «Chicago Daily News»' utenriksstjenestes reporter William H. Stoneman om hvordan britiske og kanadiske jagere hadde evakuert 500 nordmenn fra Sørøya, og at allierte lasteskip hadde transportert dem videre til Skottland.³⁷⁸

Avisene «The Milwaukee Journal», «The Pittsburg Press» og «The Bend Bulletin» i Oregon førte i tillegg saker på selve angrepene på konvoi JA 64/RA 64. Mens «The Pittsburg Press» og «The Bend Bulletin» den 31. mars skrev om angrepene på konvoien uten å nevne de norske flyktingene som var med konvoien, skrev «The Milwaukee Journal» den 1. april 1945 at konvoien hadde brakt med «[a]pproximately 500 Norwegian patriots hiding from German "slave" patrols on Soroy Island off the coast of Denmark...» og at 19 av disse var ombord da «... the American Liberty ship Bacon... went down withall guns firing and five Nazi torpedo planes to its credit.»³⁷⁹

En tanke kan her være at alle de britiske avisene som jeg har funnet at slo Sørøya-saken stort opp var konservative tidsskrifter. Dette var ikke lang tid før det britiske generalvalget i juli 1945 der det konservative partiet ledet av Winston Churchill ble fjernet av velgerne. Dette var til tross for at 83 % av de spurte i meningsmålinger foretatt før valget mente Churchill hadde gjort en god jobb. Med krigen vunnet hadde Churchill derimot utspilt sin rolle, og det britiske Arbeiderpartiet sto klare til å ta over, med løfter om sosiale og industrielle reformer. Det britiske konservative partiet satset alt på Churchills person, og tapte.³⁸⁰ Her spilte krigsinnsatsen en viktig rolle for å støtte opp de konservative. Slik sett kan det tenkes at Sørøya-aksjonen ble ekstra sterkt framhevet av de konservative avisene for å minne den britiske befolkningen på Churchills status som krigshelt. Interessant nok var det nettopp i februar 1945 at meningsmålinger ble offentliggjort som viste at det britiske Arbeiderpartiet ledet med hele 18 %.³⁸¹ Dette kan godt tenkes å ha påvirket mediedekningen da den vellykkede evakueringen av befolkningen på Sørøya ble offentliggjort måneden etter.

---

³⁷⁸ «The New York Times», 1. april 1945, side 13: «15 U.S. Seamen Die Saving 19 Refugees»; «The New York Times», 4. oktober 1945, side 25: «Aid For War Fund Is Urged At Rally».

³⁷⁹ «The Pittsburg Press», 31. mars 1945, side 9: «Nazi Subs Attack Convoy to Russia»; «The Bend Bulletin», 31. mars 1945, side 1: «Nazi Subs Sink 3 Allied Vessels»; «The Milwaukee Journal», 1. april 1945, side 3: «Germans Sank Allied Vessels – Carried Goods to Reds».

³⁸⁰ Dr Paul Addison: Why Churchill lost in 1945, BBC – History – World Wars (2009): (http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwtwo/election_01.shtml) (sist besøkt 19. mai 2010)

³⁸¹ Ibid.

Til sammendrag av propagandaaspektet ved operasjonen vil jeg si at gjennomgangen av avisene synes å vise at det stemmer godt at det ble utnyttet av britene, i og med at operasjonen ble viet ikke ubetydelig oppmerksomhet i den britiske pressen og av de britiske myndighetene. Det kan virke som om operasjonen kom som en verdsatt gladnyhet, som ikke var tilsmusset av tapstall og blod, i en tidsperiode der det var få slike. Anledningen ble også benyttet til å framstille de tyske motstanderne i krigen negativt. Ødeleggelsene og tvangsevakueringen som hadde blitt gjennomført i Nord-Norge kom fram i britiske aviser, og ble brukt til å sette tyskerne i et mest mulig negativt lys. Likevel mener jeg at propaganda alene ikke kunne være hele begrunnelsen for operasjonen, til det var evakueringen for krevende og risikofyllt, og propagandagevinsten forholdsvis liten. Propagandaen som fulgte operasjonen var altså mer en konsekvens av operasjonen enn et motiv for den.

4.7 Konklusjon

For å finne mulige motiver for den forholdsvis enkle britiske aksepten for å gjennomføre en operasjon som jeg har vist var risikofyllt, og ikke en lettvinnt propagandaseier, slik som tidligere litteratur har hevdet, har jeg gjennomgått forskjellige mulige motiver. Propagandaforklaringen finner en viss støtte i at operasjonen ble utnyttet propagandamessig av de norske og britiske myndighetene, men jeg er uenig i at dette kan være en fullgod forklaring. Til det var ikke bare risikoen for stor og propagandafortjenesten for liten, men det at en vellykket militæroperasjon ble utnyttet i propagandaøyemed er heller ikke noe særegent ved Sørøya-operasjonen. Under den andre verdenskrig, som i de fleste kriger, ble suksesser brukt for det de var verdt når de fant sted. Altså var propaganda neppe et viktig motiv for operasjonen, men heller en konsekvens av den. De konservative under Churchill ville i alle tilfelle utnytte en operasjonell suksess til sitt beste i forkant av valget i 1945.

Det mest sannsynlige motivet for en rask britisk aksept av de norske planene for Sørøya er, i mine øyne, at de hele tiden hadde gått imot norske krav om en militær innsats i Nord-Norge. Ikke bare hadde den allierte krigsledelsen gått imot at allierte styrker tok del i landoperasjoner i Norge, de hadde også nektet de norske militære å sende egne styrker fra Storbritannia til Finnmark. Her hadde det større strategiske bildet hele tiden fått overdøve de norske kravene, på bekostning av det politiske forholdet mellom nordmennene og de andre allierte. Ved å godkjenne Sørøya-operasjonen kunne de allierte gi nordmennene noe de krevde, uten å binde opp store egne styrker over lengre tid. Her mener jeg at britenes analyse av operasjonsplanene

for Norge er viktige, det at det å støtte norske tiltak i Nord-Norge ble ansett for å være politisk fordelaktig, men militært utilrådelig. Gjennom å være medgjørige i dette tilfellet, og gjennomføre en evakuering på Sørøya, noe som ikke medførte en lengre tids innsats av egne styrker, samtidig som nordmennene fikk beskjed om at de måtte klare seg selv i tilfelle de kom opp i problemer med tyske styrker, vant britene politisk gevinst hos den norske eksilregjeringen. Slik sett blir operasjonen et kalkulert tiltak fra britisk side, langt heller enn en improvisert operasjon avtalt mellom norske og britiske militære. Når da de norske troppene til sist også kom i kamp med tyske styrker, fikk de heller ikke noen britisk hjelp, men måtte klare seg selv med de ressurser de rådte over. Dette mener jeg er hovedsvaret på hvorfor den britiske ledelsen godtok å risikere verdifulle styrker i Sørøya-operasjonen. Delvis for å berge de sivile ut av en svært vanskelig situasjon, og slik få god propaganda og takknemlighet fra de norske eksilstyresmaktene, delvis for å styrke den norske militære tilstedeværelsen i Finnmark, uten at britiske styrker måtte settes inn over lengre tid. Ønsket om en norsk militær tilstedeværelse i Vest-Finnmark skal jeg behandle i det neste kapittelet.

5. Norske nasjonale sikkerhetsaspekter

5.1 Innledning

I vurderingen av mulige motiver for den raske aksepten av evakueringsplanene for Sørøya, er det naturlig å trekke inn de nasjonale sikkerhetsaspektene som en faktor. Kan det tenkes at norske og britiske myndigheter så på evakueringen av Sørøya i en større sammenheng der norske styrker skulle besette områder i ingenmannsland? Var de i så fall motivert av et behov for å posisjonere seg i forhold til andre enn tyskerne? De norske offiserene som ble sendt til Sørøya hadde som ordre å opprette en militærbase, var denne basen en del av gjenerobringen av Finnmark, eller noe større?

5.2 Forholdet til Sovjetunionen

Norges forhold til Sovjetunionen varierte fram til den andre verdenskrig. Mens konservative og militære krefter i Norge så med en viss skepsis på nabolandet, var dette mer en forestilling basert på forestillinger om sovjetiske ønsker for ekspansjon i Nord-Norge heller enn faktiske hendelser. For de norske militære disposisjonene fikk forholdet til Sovjetunionen få konsekvenser. Dette endret seg delvis med utbruddet av Vinterkrigen mellom Finland og Sovjetunionen. Sammen med den tysk-sovjetiske Ribbentrop-Molotov-traktaten ga krigen et inntrykk av Sovjetunionen som en potensiell aggressor.³⁸² Til tross for at Norge og Sovjetunionen ble allierte i krigen mot Tyskland, vedble det en viss norsk skepsis mot den kommunistiske nabostaten.

Før det sovjetiske motangrepet på Murmansk-fronten i oktober 1944 forhandlet den norske eksilregjeringen i London med Sovjetunionen omkring forhold som ville oppsto i tilfelle den Røde Armé skulle rykke inn på norsk jord. Allerede siden 1940 hadde den norske eksilregjeringen vært i kontakt med sin sovjetiske motpart angående Norges stilling etter krigen, selv i tilfelle et alliert nederlag. General Fleischer hadde også så tidlig som i januar 1942 gått inn for at regjeringen måtte sørge for å være involvert i tilfelle den Røde Armé skulle klare å krysse den norske grensen. Fleischer foretrakk på sin side at en frigjøring av Nord-Norge skulle bli gjennomført ene og alene av vestallierte styrker. Også ellers i myndighetene i London var det lite stemning for tanken om å få sovjetiske styrker på norsk jord. Kronprins Olav skrev selv i februar 1942 et brev til den amerikanske president Roosevelt

---

³⁸² Kristiansen 2008: 64, 299–300.

der han fortalte at han i tilfelle en sovjetisk innmarsj fryktet «at Russland ønsker å... annektere en del av Nord-Norge for alltid.»³⁸³ I samtaler med britene uttrykte også utenriksminister Trygve Lie, som var skeptisk til de sovjetiske intensjonene i nord, tanken om at de sovjetiske troppene kunne komme til å forfølge en tilbaketrekkende tysk hær «langt inn på norsk territorium.» Dette var en situasjon den norske regjeringen på ingen måte ønsket skulle oppstå.³⁸⁴

Ettersom det med tiden ble stadig mer sannsynlig at den Røde Armé ville komme til å rykke inn på norsk territorium, gikk utenriksminister Lie inn for å få fremforhandlet jurisdiksjonsavtaler med alle de allierte. Britene og amerikanerne hadde allerede godkjent avtaler med den norske eksilregjeringen, og den 16. mai 1944 kunne avtaler undertegnes med alle de tre allierte hovedmaktene. Slik skulle en eventuell sovjetisk innmarsj reguleres, en innmarsj som ikke var ønsket fra norsk side. Regjeringen gikk fortsatt inn for at britene og amerikanerne skulle være de som gjorde landgang og frigjorde Norge fra tyskerne.³⁸⁵ Fra mars 1944 arbeidet Lie også for å få i stand en mer omfattende avtale med sovjetregjeringen omkring en innmarsj i Norge, men arbeidet førte ikke til konkrete resultater før etter at den Røde Armé krysset grensen til Norge i oktober 1944. Innmarsjen startet den 18. oktober, mens den norske eksilregjeringen fikk vite om dette først den 25. oktober. Utenriksminister Lie reiste til Moskva for å forhandle fram nye avtaler med Sovjetunionen, blant annet vedrørende overføringen av norske tropper til Finnmark. Arbeidet lyktes, og de første troppene ankom Murmansk den 6. og 7. november 1944.³⁸⁶

I etterkant av at norske tropper hadde blitt sendt til Finnmark for å begynne gjenerobringen av fylket, eksisterte det fortsatt mistro til Sovjetunionens intensjoner i Nord-Norge. Denne mistroen kom særlig tydelig fram hos oberst Arne Dagfin Dahl, sjefen for de norske militære styrkene i Finnmark etter den tyske retretten. Dahl meddelte i et brev til Forsvarets Overkommando av 3. april 1945 sin oppfatning om at sovjetrussiske styrker om kort tid ville sette i gang en aksjon mot Troms fylke. Obersten baserte denne troen på at han mente russerne hadde store nok styrker til dette i området, styrker som ikke kunne benyttes andre steder, og at det skulle ha foregått forberedelser til en slik militæroperasjon over lengre tid. Russernes forespørsler om informasjon om Troms, samt rekognoseringsflyvninger over

---

³⁸³ Holtmark 2001: 132–34.

³⁸⁴ Holtmark 2001: 137.

³⁸⁵ Holtmark 2001: 136–37.

³⁸⁶ Holtmark 2001: 137–39.

områder av Finnmark langt vest for den russiske linjen ved Tana-elven gjorde at Dahl var sikrere i sin sak. De sovjetiske myndighetene skal heller ikke ha tillatt at deres fly fløy rekognosering for de norske avdelingene. Oberst Dahl mente også at uttalelser fra den Røde Armé om at «angrepet på Tyskland som skal komme fra nord, syd, øst og vest» støttet opp under hans oppfatninger omkring de russiske planene for Nord-Norge.³⁸⁷ I et ytterligere varselbrev til Forsvarets Overkommando, av samme dato, presser Dahl på for å snarest mulig få gjennomført en plan om å sikre en sone i Kautokeino-Alta-området med vestallierte tropper, da han mener russerne ellers selv vil rykke inn i området og forfølge tyskerne sørover. Om den Røde Armé skulle avansere sørover i Norge, mente Dahl at deres endelige mål ville være å erobre Narvik. Dette mente Dahl at russerne uansett ville gjøre, om ikke krigen tok slutt til sommeren 1945. I brevet klaget Dahl igjen på at han ikke hadde tilgang på russiske rekognoseringsfly, og anmodet om å få forsterkninger i form av norske fly, fortrinnsvis Consolidated PBY Catalina amfibiefly.³⁸⁸ Hvor stor vekt som ble lagt på Dahls brev hos høyere norsk hold er usikkert, men i lys av at forsvarssjefen Kronprins Olav selv hadde meldt i januar 1945 om at russerne hadde stanset sin framrykking i Finnmark, og bare beholdt en mindre garnison i Kirkenes by,³⁸⁹ kan det vel antas at meldingene fra Dahl ikke medførte noen større uro blant den norske ledelsen. Trygve Lie slo seg riktignok snart til ro med at sovjeterne ikke hadde videre framrykkingsplaner i Norge, selv om han fortsatt var bekymret for hvor lenge de sovjetiske troppene skulle bli stående på norsk jord.³⁹⁰ Oberst Dahl hadde på sin side allerede i november 1944 meldt at han mente å se tegn på at sovjeterne planla et lengre opphold i Sør-Varanger. Han hadde ment at Sovjetunionen gikk inn for å flytte grensen mellom Norge og Sovjetunionen vestover til Tana-området.³⁹¹ På den andre siden meddelte Distriktskommando Finnmark i en rapport til general Hansteen ved Forsvarets Overkommando den 12. mars 1945 at forholdet til de sovjetiske styrkene på det militære plan var «... så godt det under omstendighetene kan ønskes». Sovjeterne ytet ifølge rapporten støtte til de norske styrkene «... den utstrekning det kan ytes oss...»³⁹² Byråsjef i forsvarsdepartementet Thore Boye skal også ha skrevet i en rapport at samarbeidet mellom

---

³⁸⁷ RA: Forsvarets overkommandos SH Jnr. 928, i saksarkivet etter Forsvarets Overkommando, eske 19, mappe L11-a.

³⁸⁸ RA: Forsvarets overkommandos SH Jnr. 930/45, i saksarkivet etter Forsvarets Overkommando, eske 19, mappe L11-a.

³⁸⁹ NA: CAB 84/69, side 142: War Cabinet, Joint Planning Staff. «Norwegian expedition to North Norway», datert 25. januar 1945.

³⁹⁰ Holtsmark 2001: 142.

³⁹¹ Holtsmark 2001: 141–42.

³⁹² RA: Sjøforsvaret 1940-1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944–1945 (nr. 1-3) eske 1. «MAK rapporter 1945 – gjenerobringen Nord-Norge», hyllenr. 2B08657: «Rapport nr. 16.», datert 12. mars 1945.

Dahl og sovjeterne fungerte godt i hele perioden den Røde Armé sto på norsk jord. Det norske utenriksdepartementet foreslo i april 1945 å tildele St. Olavs Orden til «[e]t antall russiske offiserer... så snart de russiske myndigheter har besvart anmodningen om samtykke fremsatt av den Norske Ambassade Moskva.».³⁹³ Denne foreslåtte tildelingen må kunne ansees som et tegn på et akseptabelt forhold mellom de norske og sovjetiske myndighetene, eller i det minste på norske forsøk på å skape et godt forhold.

Russiske arkiver har i ettertid avslørt at det på lavere nivåer av det sovjetiske politiske og militære maktapparatet fra 1944, og i flere år framover, fantes ambisjoner om at den norskrussiske grensen burde forskyves vestover og Sovjetunionen sikres permanente baser i Norge. Toppledelsen i Sovjetunionen fulgte derimot ikke opp forslagene fra lengre nede i maktapparatet.³⁹⁴ Grunnlaget for den sovjetiske interessen for nordområdene skulle være et ønske om å trygge havforbindelsene i nord, der de så Nord-Norge og Svalbard som to sider av en kanal ut til det åpne Atlanterhavet. Allerede under utenriksminister Lies reise til Moskva i november 1944 hadde hans sovjetiske motpart, Vjatsjeslav Molotov, understreket betydningen av en trygg forbindelse til storhavet. Molotov krevde i denne sammenheng at Svalbard måtte settes under en felles norsk-sovjetisk administrasjon og Svalbardtraktaten fra 1920 oppheves. Bjørnøya, i havområdet mellom Svalbard og det norske fastlandet, skulle på sin side avstås fullstendig til Sovjetunionen.³⁹⁵ Et viktigere motiv for den sovjetiske framferden i Svalbardspørsmålet var at traktaten hadde blitt inngått i en svak periode for Sovjetunionen, og sovjeterne ønsket den reforhandlet for å understreke sin stormaktsstatus. Sovjetunionen ville også knytte Norge tettere til seg, noe som ville la seg gjøre gjennom en felles ordning i forhold til Svalbard.³⁹⁶ Svalbardtraktaten hadde sikret norsk suverenitet over øygruppen, mens signaturlandene hadde rett til næringsvirksomhet. Forhandlingene fortsatte inn i 1945, og eksilregjeringen sa seg villig til å erstatte Svalbardtraktaten, men kun etter at de andre signaturmaktene hadde blitt underrettet. Forhandlingen rundt dette kunne bare finne sted etter avslutningen av den andre verdenskrig. Bjørnøya falt også ut av forhandlingen, og igjen sto kun forsvarsspørsmålet. I det norske forslaget som ble framført i mars 1945 skulle Svalbard militariseres på permanent basis, som et norsk-sovjetisk fellesanliggende. Norge

---

³⁹³ RA: Sjøforsvaret 1940–1945, Marineavsnitt Kirkenes 1944–1945 (nr. 1–3) nr 2 (eske 2) «MAK (Marineavsnitt Kirkenes) – Månedssrapporter til Sjøforsvarets Overkommando over virksomheten ved avsnittet fra november 1944 til mai 1945». Hyllenr. 2B08657: «Melding til oberst Dahl, M.A.K. fra Ut. Departementet, Kirkenes 21. april 1945».

³⁹⁴ Holtmark 2001: 143, Sverdrup 1996: 262–63, 276.

³⁹⁵ Sverdrup 1996: 135–36, 263–64.

³⁹⁶ Sverdrup 1996: 139–40

skulle derimot opprettholde full suverenitet over Svalbard og Bjørnøya.³⁹⁷ Til tross for en stort sett positiv sovjetisk respons på forslaget kom ikke forhandlingene noen vei i løpet av den gjenværende måneden av krigen. Sovjeterne ville fortsatt overta kontrollen over Bjørnøya.³⁹⁸ Den norske eksilregjeringen hadde gjennom sin imøtekommende politikk av hensyn til forholdet til Sovjetunionen, som var av største viktighet under krigen. Dette gjaldt i særlig grad i og med at sovjetiske styrker sto i Øst-Finnmark. Videre forhandlinger i etterkrigsårene ble utført av en ny norsk politisk ledelse. Den nye norske regjeringen var negativt innstilt til å oppgi suverenitet og endret etter hvert politikken til eksilregjeringen. Den nye politiske ledelsen gikk imot forsvarssamarbeid med Sovjetunionen på Svalbard og var kun villig til å reforhandle Svalbardtraktaten. I denne sammenhengen spilte forholdet til de vestlige allierte en viktig rolle i å forme den norske politikken. Da den norske snuoperasjonen fant sted, viste det seg at den sovjetiske ledelsen ikke tok saken ille opp. De fulgte heller ikke opp mulighetene til å omforhandle Svalbardtraktaten. Selv om elementer i Sovjet ville følge saken opp, og føre en mer aktiv politikk ovenfor Norge, var igjen ikke toppledelsen med på å gjøre noe større ut av det hele. Sovjetlederne var bekymret for at en for sterk framferd ovenfor Norge i Svalbardsaken ville kunne slå tilbake i forhold til amerikanernes handlinger i nord, og dessuten dytte Norge lengre inn i den vestlige politiske sfæren.³⁹⁹ Norge tok da også i 1948 det valg å bli ett av de grunnleggende medlemmene av NATO, den vestlige forsvarsalliansen som ble en motpol for Sovjetunionen og den kommunistiske Warszawapakten.

Britene på sin side anså Norge som å være en del av Storbritannias innflytelsesområde, og mente i mars 1945 at en videre framrykking av russiske tropper fra Øst-Finnmark ville være «politically undesirable.»⁴⁰⁰ Dette var neppe en holdning som hadde oppstått helt på slutten av krigen, men som snarere hadde eksistert også tidligere. På den norske regjeringens side ble forholdet til Sovjetunionen utfordret av diplomatiske vansker, med utvisning av flere norske offiserer fra Sovjetunionen. På et betraktelig mer alvorlig område var muligheten for sovjetiske territorielle ambisjoner i Nord-Norge. Denne muligheten ble brakt på bordet i mars 1943, da utenriksminister Trygve Lie hadde et møte med den amerikanske presidenten Franklin Roosevelt. Roosevelt fortalte Lie at Sovjetunionen ønsket bedre tilgang til Atlanterhavet gjennom havner i Nord-Norge. Roosevelt påsto å ha fått høre om saken ett år

---

³⁹⁷ Sverdrup 1996: 144–46.

³⁹⁸ Sverdrup 1996: 141–42, 263–64.

³⁹⁹ Sverdrup 1996: 262–76.

⁴⁰⁰ NA: CAB 84/70, side 67: War Cabinet Joint Planning Staff. «Revised plans for Norway». Datert 20. mars 1945

tidligere, og at saken skulle gjelde havner med jernbaneforbindelse, hvorav en var Narvik. Selv om det senere viste seg at Roosevelt ikke hadde fortalt sannheten, og at det var han selv som hadde foreslått norske havner for Sovjetunionen, så ga det likevel de norske myndighetene et inntrykk av at Sovjetunionen kunne tenkes å okkupere områder i Norge. I virkeligheten hadde sovjetledelsen svart på Roosevelts forslag med å si at de ikke hadde noen territoriale krav overfor Norge.⁴⁰¹ Lie, som hadde vært norsk utenriksminister siden november i 1940 da han tok over for Halvdan Koht, hadde tidlig gått inn for en forsvarsallianse for etterkrigstiden basert på landene rundt Nord-Atlanteren. I det og store hadde Lie gått inn for et mye nærmere samarbeid med de andre allierte da han overtok den utenrikspolitiske ledelsen. Utenriksminister Lie hadde undertegnet en omfattende militæravtale med Storbritannia den 28. mai 1941, en avtale som var den første politiske og militære alliansepakten i moderne norsk historie. Den tenkte alliansen med i første rekke USA og Storbritannia var ment å garantere mot framtidig tysk aggresjon. Sovjetunionen kom først med i bildet etter at tyskerne ble satt på defensiven på Østfronten i 1942, og den Røde Armé begynte sin framrykking vestover. Fra dette tidspunktet ble Sovjet en stadig større spiller i forhold til Norges framtidige politiske og militære stilling.⁴⁰² Lie var med andre ord i første en vestorientert utenriksminister som ønsket et godt forhold til de vestallierte og slik nok ville kunne akseptere det den amerikanske presidenten fortalte ham. I det store og det hele mener jeg at en bekymring for russiske intensjoner i Nord-Norge kan ha påvirket de norske eksilmyndighetene, og den vestallierte ledelsen, til å øke tempoet i det minste noe i prosessen med å fylle vakuemet etter den tyske tilbake tilbaketrekningen i Finnmark. Britene anså Norge for å ligge under sitt eget interesseområde i fordelingen av innflytelse stormaktene imellom, noe den norske eksilregjeringen også hadde jobbet ut fra,⁴⁰³ til tross for at det ikke fantes noen formell avtale med Sovjetunionen vedrørende Norges status som operasjonsområde.⁴⁰⁴ Norges plass i Storbritannias interessesfære hadde vært klar helt siden landets selvstendighet i 1905, motivert fra britenes side med norskekystens strategiske verdi i en storkrigssituasjon.⁴⁰⁵ Dette synet ble utfordret av Sovjetunionens innmarsj i Finnmark. I februar 1945 uttrykte den amerikanske marineministeren James Forrestal bekymring for at Sovjetunionen skulle klare å få i stand en avtale med Norge om et felles forsvar i Nord-Norge. Slik kunne Sovjetunionen tilegne seg en innflytelsessfære in Nord-Norge, selv om resten av

---

⁴⁰¹ Jaklin 2006: 309.

⁴⁰² Dahl 1995: 246–47, 269–70.

⁴⁰³ Jaklin 2006: 309.

⁴⁰⁴ Holtmark 2001: 136.

⁴⁰⁵ Kristiansen 2008: 87–90, 92–94, 299.

landet forble i den britiske innflytelsessonen.⁴⁰⁶ Det ville være naturlig at den vestallierte bekymringen for at deres innflytelse i Nord-Norge skulle kunne forringes til fordel for Sovjetunionen kunne motivere til mottiltak. Britene selv var vaksomme for sovjetiske tiltak i nordområdene, og var innstilte på å gjøre hva de kunne for å vedlikeholde sin lederstilling i Skandinavia.⁴⁰⁷ Evakueringen av de sivile på Sørøya, og opprettelsen av en militærbase på øya etter evakueringen, kan slik sees som et mulig ledd i gjenerobringen og styrkingen av den vestallierte stillingen i Nord-Norge.

5.3 Synet på samene

I tillegg til den generelle skepsisen til Sovjet som eksisterte i de allierte lederkretsene, skal norske myndigheter også ha uttrykt en mistro til samenes nasjonale holdning. Blant argumentene som skal ha blitt framført ovenfor de allierte for å få allierte styrker til Finnmark var både en frykt for en russisk «military encroachment over the border», og bekymring for «... the spread of communism among the Lapps».⁴⁰⁸ I et memorandum om Finnmark, skrevet av Kenneth G. McLean, som var sjef for planleggingsseksjonen ved Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force (SHAEF), datert 12. august 1944, står det at de norske myndighetene ikke har gitt samene mye oppmerksomhet tidligere, og at de nå fryktet for en «... eventual accession of Lapland to the Soviet.»⁴⁰⁹ De norske myndighetene skal ifølge McLean ha argumentert overfor SHAEF for å få inn styrker i Finnmark for å styrke den norske stillingen der, og slik motvirke en spredning av kommunisme. Dette skulle skje under dekke av å bringe nødhjelp til samene. Situasjonen mellom de norske myndighetene, samene og Sovjetunionen beskrives i den britiske rapporten som «... tense.»⁴¹⁰ Her understrekes det også at i den angivelig spente situasjonen i Finnmark ville «[a] false move by the force or force commander...» kunne lede til en alvorlig situasjon i forhold til sovjetrusserne, noe som McLean mente britene og amerikanerne i så fall utvilsomt ville bli dratt inn i. Faren for sammenstøt mellom en norsk styrke, «... in the excitement of a return to Norway...», og den Røde Armé, skal av McLean ha blitt sett på som en reel mulighet. I tilfelle at nordmennene skulle komme i alvorlige problemer ville britene og amerikanerne i følge McLean til sist bli

---

⁴⁰⁶ Sverdrup 1996: 262.

⁴⁰⁷ Sverdrup 1996: 261.

⁴⁰⁸ NA: WO 219/2472, side 33 1252: Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force G-9 Division (Main): «Memorandum Finnmark», datert 12. august 1944.

⁴⁰⁹ Ibid.

⁴¹⁰ Ibid.

tvunget til å «... pull the Norwegian's chestnuts out of the fire.»⁴¹¹ Denne rapporten om forholdet mellom den norske regjeringen og samene er noe jeg ikke har sett brukt andre steder. Selv om analysene i rapporten antagelig ikke hadde særlig rot i virkeligheten, så kunne den ha vært med på å påvirke det britiske synet på situasjonen i Nord-Norge, og på behovet for å foreta seg noe militært i regionen.

Allerede i 1863 hadde den norske venstreopposisjonen, med Johan Sverdrup og Johannes Steen i spissen, gått inn for å fornorske samene med alle midler. Her ble det sagt at det ville medføre alvorlige konsekvenser om man «oplivede Nationalitetsbevidstheden hos et sådant Folk», med avskrekkende henvisning til Kautokeino-opprøret i 1851–52.⁴¹² På den andre side ble kvenene også samtidig brakt inn i bildet som en nasjonal sikkerhetsrisiko langt større enn det samene kunne utgjøre. Til dels fantes det en uro for at Finland skulle kreve territorium i Nord-Norge basert på den kvenske bosetningen i området, og til dels var frykten at Russland skulle bruke kvenene til å legitimere for lignende krav. Både samene og kvenene ble på 1800-tallet stemplet som «fremmede Nationaliteter».⁴¹³ Mistroen til samenes nasjonale holdning begynte å gradvis bli endret på etter at samene under krigen ikke gikk inn i utstrakt samarbeid med tyskerne, og led samme skjebne som resten av befolkningen under brenningen og evakueringen høsten 1944/vinteren 1945. En internasjonal endring i synet på minoritetsbefolkninger etter den andre verdenskrig førte også til en oppvurdering av samene i det norske samfunnet.⁴¹⁴ Man kan kanskje her se en mulighet for at et motiv for Sørøya-operasjonen kan ha vært at man ved å styrke den norske stillingen i Finnmark motarbeidet sovjetrusserne, og samtidig gjorde det mindre sannsynlig at samene i Finnmark falt under russisk innflytelse. Dette er en problemstilling som sett med ettertidens perspektiv ikke synes særlig holdbar. Likevel mener jeg at slike meldinger til britene, fra elementer innen den norske militære og politiske ledelsen i eksil på slutten av den andre verdenskrig, ville kunne ha gjort dem mer mottagelige for operasjoner i Nord-Norge. Ettersom høyere strategiske hensyn hindret større operasjoner kan en aksjon for å evakuere befolkningen på Sørøya ha vært lettere å akseptere, en operasjon som til tross for risiko ikke krevde at styrker ble satt av for lengre tids innsats.

---

⁴¹¹ NA: WO 219/2472, side 33 1252 og 33 1253: Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force G-9 Division (Main): «Memorandum Finnmark», datert 12. august 1944.

⁴¹² Eriksen og Niemi 1981: 34–35.

⁴¹³ Eriksen og Niemi 1981: 35–36.

⁴¹⁴ Lorentz 1991: 92.

5.4 De norske myndighetenes holdning til evakueringen

Å kunne bruke det at den norske eksilregjeringen faktisk brukte britisk frykt for Sovjetunionen for å få støtte til operasjoner i Nord-Norge i forhold til Sørøya-operasjonen betinger at regjeringen faktisk støttet evakueringen av øya.

Et sentralt punkt i flere av framstillingene av Sørøya-evakueringen er at den norske eksilregjeringen i London skal ha vært negativ til operasjonen. Jacobsen støtter på sin side dette synet på finansminister Paul Hartmanns dagbok, utgitt i 1955 under tittelen *Bak fronten: Fra Oslo og London 1939–1945*. Dagboken medførte kontrovers da den ble utgitt på grunn av Hartmanns kritikk av navngitte enkeltpersoner og avsløringer av interne strider i eksilregjeringen.⁴¹⁵ Helsedirektør Karl Evang, som var i eksil i London under krigen, var en hard kritiker av boken. Evang skrev i en artikkel i tidsskriftet *Samtiden* i 1956 at dagboknotatene var i en «... subjektiv og uoverveid form.» og at «... boken gir et helt fortegnet og uriktig bilde av sitt hovedobjekt, nemlig av den norske regjeringens innsats under krigen.» Ifølge Evang gir Hartmanns bok «... ikke noe sant bilde av regjeringen i London og dens innsats.»⁴¹⁶ Jacobsens sitat av Hartmann, «Stemningen var avgjort mot å ta folk over til England.», synes i utgangspunktet å støtte påstanden om en negativ holdning fra eksilregjeringen til Sørøya-evakueringen.⁴¹⁷ Dersom man leser hele det relevante innlegget i Hartmanns bok stiller saken seg derimot noe annerledes. Dagbokinnlegget til Hartmann har nemlig ikke noen direkte tilknytning til evakueringen av Sørøya. Istedenfor dreier det seg om den generelle holdningen i en regjeringsskonferanse av 16. januar til et telegram fra oberst Dahl der det foreslås å evakuere «... en del av befolkningen i Finnmark...» til enten Storbritannia eller Sverige.⁴¹⁸ Dette tolker jeg til å dreie seg om den delen av befolkningen som befant seg i Øst-Finnmark, der det som jeg nevner i kapittel 2 var problemer på grunn av den sterkt skadede infrastrukturen. Innlegget i Hartmanns dagbok understreker til og med at det til tross for den negative holdningen til å evakuere til Storbritannia ble besluttet å «... innhente nærmere opplysninger hos fylkesmannen...». Når det ifølge Hartmann ble ansett av regjeringsskonferansen som «... mer rimelig å sende gamle, kvinner, barn og syke med fly til Sverige.» blir det tydelig nok at dette dreier seg om befolkningen i Øst-Finnmark.⁴¹⁹ Denne

---

⁴¹⁵ Riste, Olav: Paul Hartmann (http://snl.no/nbl_biografi/Paul_Hartmann/utdypning), Store norske leksikon/Norsk biografisk leksikon (sist besøkt 19. mai 2010).

⁴¹⁶ Evang 1956: 277–284.

⁴¹⁷ Jacobsen 2004: 188.

⁴¹⁸ Hartmann 1955: 326.

⁴¹⁹ Ibid.

delen av befolkningen var i en langt mindre kritisk situasjon enn befolkningen på Sørøya, i og med at den befant seg bak de sovjetiske linjene, og ikke i ingenmannsland mellom de sovjetiske og tyske linjene.

Jeg finner det langt mer sannsynlig at det er befolkningen på Sørøya som omtales i Hartmanns dagboknotat fra 30. januar 1945, der han i forhold til Vest-Finnmark skriver at det foregår «Drøftelser om å overføre mange hundre innbyggere hit til England, hvilket alle finner er en fortvilet utvei, men den kan muligens bli nødvendig å bruke.»⁴²⁰ Det er også denne datoen det ifølge et brev fra forsvarsdepartementet til sosialdepartementet datert til den 16. februar 1945 og undertegnet av general Hansteen, en unnsetningsekspedisjon til Vest-Finnmark skal ha blitt behandlet i regjeringsskonferanse.⁴²¹ Altså sto det ifølge Hartmann ikke som noen enkel sak å få hundrevis av mennesker over til Storbritannia, men regjeringen utelukket heller ikke å gjøre det. Jeg tolker det slik at det ble åpnet for å gjennomføre en evakuering til Storbritannia, dersom det var nødvendig. I dagboken av 17. februar skrev Hartmann videre om evakueringen som hadde funnet sted to dager tidligere at «... den meget hemmelige ekspedisjon som var sendt ut fra det engelske admiraltet for å redde befolkningen på Sørøya, som ikke hadde noe å leve av eller bo i, var på tilbaketur med i alt 500 personer, hvorav nesten 200 barn.» Til sist kom Hartmann med bemerkningen «Det er forferdelig å tenke på hvorledes man skal få anbragt alle disse mennesker her i UK.»⁴²² I en dagboknotis av 21. februar 1945 skrev Hartmann at handelsminister Olav Hindahl hadde ordnet en leir i Skottland til de evakuerte. Hartmann forutså «... store vanskeligheter...» i forhold til om de evakuerte skulle interneres eller leve fritt i leiren. Den siste gang Hartmann nevnte Sørøy-folkene i sin dagbok var den 13. mars 1945, da han nevnte at det ble arbeidet med å skaffe en skole for de evakuerte barna.⁴²³ Flyktningene ble innkvartert i leiren Neilston Camp utenfor Glasgow til etter krigsslutt.⁴²⁴

Forslaget fra den norske militære ledelsen i Finnmark om å evakuere Finnmark kom, ifølge et brev fra general Hansteen til forsvarsminister Oscar Torp datert 29. januar 1945, fram til Forsvarets Overkommando i London i telegrams form den 20. januar. Tallene som presenteres

---

⁴²⁰ Hartmann 1955: 332.

⁴²¹ RA: Sosialdepartementet, S-2910, Da 0069, mappe 6, «Sørøya-saken» 1282/21: «Unnsetningsekspedisjon til Vest-Finnmark», undertegnet av Wilhelm Hansteen og Gunnar Hovdenak og datert 16. februar 1945.

⁴²² Hartmann 1955: 348.

⁴²³ Hartmann 1955: 353–364.

⁴²⁴ RA: Sosialdepartementet, S-2910, Da 0069, mappe 6, «Sørøya-saken» 1282/21: «Rapport fra reise til Kingston Hostel, Neilston ved Glasgow», signert av Arne Bruusgaard og datert 13. mars 1945.

i Hansteens referat av Dahls telegram er betydelig større enn de som til sist ble evakuert fra Sørøya. Det ble sagt å være 2.–3.000 sivile igjen i Vest-Finnmark, og ifølge Dahls telegram «Da Øst-Finnmark er overfylt må det gjøres regning med å evakuere ca. 2000 til U.K.»⁴²⁵ Forsvarets Overkommando reagerte på telegrammet fra Dahl med å anbefale at hjelp ble oppsøkt hos britene «for hurtigst mulig å komme til unnsetning for den resterende del av befolkningen på Sørøya.»⁴²⁶ I Hansteens brev kommer det også fram at admiralitetet har blitt kontaktet av Forsvarets Overkommando og at det har kommet positive antydninger fra britene, «under forutsetning av at det handles raskt.»⁴²⁷

Til sammendrag kommer den norske eksilregjeringens holdning til evakueringen av Sørøya fram som at operasjonen var noe som regjeringen så som en nødløsning. I en kritisk situasjon var evakuering vestover likevel en mulighet. Oberstløytnant Johnsons rapport av 13. februar 1945 viser at hans orientering til regjeringen i London fikk den til å godkjenne evakueringsplanene.⁴²⁸

5.5 De militære motivene

Da de norske militære i Finnmark iverksatte de første operasjonene på Sørøya spilte det humanitære elementet en viktig rolle. Hundrevis av sivile befant seg i en svært vanskelig situasjon i ingenmannsland mellom de sovjetiske og tyske linjene. Samtidig hadde de norske styrkene i Finnmark militære motiver med innsatsen på Sørøya. I den første ordren fra oberst Dahl til oberstløytnant Johnson, datert 16. januar 1945, i forhold til hva den første styrken sendt til Sørøya skulle foreta seg ble det fastslått at i tillegg til å etablere sivil administrasjon, fordele forsyninger og starte evakuering av sivilbefolkningen skulle også militære tiltak iverksettes. Disse inkluderte å opprette en base på øya ved å mobilisere våpenføre menn, og å rekognosere områdene i nærheten av Sørøya.⁴²⁹ Ifølge fenrik Arne Alexandersen, som var en av deltakerne og initiativtakerne til operasjonen, besto det opprinnelige militære oppdraget på Sørøya hovedsakelig i å bruke øya som en base for å hindre «... fortsatte tyske

---

⁴²⁵ RA: Forsvarets Krigshistoriske avdeling, serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya». Brev fra general Wilhelm Hansteen til forsvarsministeren «Unnsetningsekspedisjon til Vest-Finnmark», datert 29. januar 1945.

⁴²⁶ Ibid.

⁴²⁷ Ibid.

⁴²⁸ «Rapport til oberst Dahl fra oberstløytnant Johnson» av 13. februar 1945.

⁴²⁹ RA: Forsvarets Krigshistoriske avdeling, Serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya»: «Oppdrag», ordre fra oberst Arne D. Dahl til oberstløytnant Johnson, datert 16. januar 1945; jf. Sandvik 1975: 137.

herjinger...».⁴³⁰ Alexandersen kom også med forslag for en operasjon i Vest-Finnmark som innebar at en styrke på 100–150 mann skulle settes opp på Sørøya og brukes i et angrep på de gjenværende tyske styrkene i Hammerfest.⁴³¹ Forslaget på å angripe Hammerfest ble aldri gjennomført. Etter at de militære ankom Sørøya ble patruljer av de nærliggende øynene Seiland og Stjernøya for å vurdere den humanitære situasjonen der. Mens kvinner, barn og eldre skulle evakueres, var planen at mennene beholdes på Sørøya for innrullering i de væpnede styrkene. Omkring 100 mann ble ansett av lederen av ekspedisjonen, løytnant Per Danielsen, som brukbare til å sette opp som en avdeling. Mange av disse hadde tidligere tjenestegjort i Alta bataljon, og hadde dermed gjennomgått militær opplæring.⁴³² Etter at de første rapportene fra Danielsen meldte om tysk aktivitet i Vest-Finnmark, og stadige landhogg på Sørøya, ble det besluttet å sende våpen og forsyninger til øya. De sivile måtte dessuten evakueres. Samtidig ble kaptein Johan Godø fra kystartilleriet den 5. februar 1945 utnevnt til sjef over styrkene som ble satt opp på Sørøya, og sendt vestover med ytterligere våpen og utstyr. Godøs hovedoppdrag var å sørge for at de gjenværende sivile hadde nok forsyninger, rekognosere nærområdene, trene soldater og føre geriljakrig mot tyskerne. Selv om Godø ble satt fritt i forhold til når han eventuelt valgte å avslutte den militære operasjonen på Sørøya, skal oberst Dahl ha antatt at det ville være mulig for de norske troppene på Sørøya å drive geriljakrig mot tyskerne i området i flere måneder. Oberst Dahl gjorde det klart for Godø at han anså det for å være av «... stor moralsk betydning at tyskerne møter motstand over alt hvor de forsøker sine herjinger, og det skulle glede meg om De og Deres folk kunne gi dem en lærepenge».⁴³³ De norske militære i Finnmark anså altså Sørøya som et aktivt krigsområde etter evakueringen, og ønsket å ramme tyskerne militært der. Arne D. Dahl sa selv i sin bok *Nord-Norges Forsvar – fra vikingtiden til i dag* at for Distriktskommando Finnmark gjaldt det «... ikke bare å redde befolkningen, men også å ramme motstanderen.»⁴³⁴ Fram til de sivile hadde blitt evakuert skal derimot de norske militæres formål på Sørøya ha vært å hjelpe befolkningen. Først da evakueringen hadde blitt gjennomført skulle soldatene ta opp kampen med tyske styrker.⁴³⁵

---

⁴³⁰ RA: Militært person- og organisasjonsarkiv, serie D, boks 16, hyllenummer 2F40323. «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945. Fra fenrik Arne Alexandersen.», side 1, datert 27. april 1945.

⁴³¹ RA: Forsvarets Krigshistoriske avdeling, Serie YH, boks 222, hyllnr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya». Forslag til ekspedisjon fra fenrik Arne Alexandersen til oberst Arne D. Dahl, datert 13. januar 1945.

⁴³² RA: Forsvarets Krigshistoriske avdeling, Serie YH, boks 222, hyllnr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya». Fra løytnant Per E. Danielsen: «Rapport fra Sørøya», datert 29. januar 1945.

⁴³³ Dahl 1948: 149; Sandvik 1975: 138–40.

⁴³⁴ Dahl 1948: 149.

⁴³⁵ Backer, Danielsen og Waage 1946: 45.

Etter at evakueringen av 502 sivile hadde blitt fullført den 15. februar 1945 fortsatte arbeidet med å befeste Sørøya. Børfjord ble i denne forbindelse utpekt som et særlig passende baseområde, og oberstløytnant Johnson rapporterte at det ville være mulig å stasjonere sjøfly og mindre krigsfartøyer der. Samtidig fremmet Johnson at tyngde våpen behøvdes på Sørøya, for å sørge for et bedre forsvar mot tyske fly og marineenheter.⁴³⁶ En av tankene til de norske offiserene på Sørøya skal ha vært at man ved hjelp av forsterkninger, fortrinnsvis av motortorpedobåter, ville kunne angripe tyskerne lengre sør. Dette var særlig aktuelt for å hindre videre brenning av områder tyskerne forlot.⁴³⁷ Løytnant Per Danielsen foreslo å sette opp en marinebase på Sørøya, med enten fire motortorpedobåter eller de tre norske ubåtjagerne som opererte på norskekysten til støtte for den norske motstandsbevegelsen. I tillegg til krigsskip ønsket Danielsen at det skulle sendes opp et lasteskip og seks fiskeskøyter til logistisk støtte. Inkludert i planforslaget til Danielsen var også det etterlyste luftvernskytset. Den norske løytnanten som hadde blitt med de evakuerte til Storbritannia for å støtte de videre operasjonen derfra gikk så langt som å foreslå at den gamle norske ubåten «B1» skulle sendes til Sørøya og fungere som kraftstasjon og brukes til transport.⁴³⁸ Forslaget til Danielsen om en slagkraftig marinebase på Sørøya kom aldri til utførelse. Mindre enn to uker at evakueringen av sivilbefolkningen på Sørøya var fullført, brøt det ut kamper mellom tyske patruljer og de 70 norske soldatene på Sørøya. Den første trefningen fant sted den 28. februar i Hasvik, og i videre kamper fra den 4. til 8. mars drev de norske troppene innover på øya. Den 14. mars ble de siste norske nedkjempet. I alt ble seks norske soldater drept, fem såret og 14 tatt til fange. Omkring 30 tyske soldater skal ifølge samtidige norske anslag også ha mistet livet i kamphandlingene.⁴³⁹ Mens kampene pågikk hadde det i hos Forsvarets Overkommando blitt avgjort å overføre Sørøya fra Distriktskommando Finnmark til Den kongelige norske marine. Det ble samtidig vurdert å opprette baser for norske krigsskip der, men etter at radiokontakten med styrkene på øys gikk tapt under kamphandlingene ble dette lagt til bort. Først den 27. mars ankom løytnant Danielsen og to andre norske Sørøya med Catalina flybåt for å undersøke hva som hadde skjedd og samtidig opprette en observasjonspost.⁴⁴⁰ Skøyten «Kvalsund» og sjarken «Brunvold» ble omtrent samtidig sendt

---

⁴³⁶ Sandvik 1975: 140.

⁴³⁷ Backer, Danielsen og Waage 1946: 69.

⁴³⁸ RA: Forsvarets Krigshistoriske avdeling, Serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya»: «Plan for etablering av fremskutt base på Sørøya», udatert dokument signert av løytnant Per E. Danielsen. «B1», sjøsatt i 1923, var den eneste norske ubåten som unnslopp til Storbritannia da felttoget i Norge tok slutt i juni 1940. Ubåten hadde blitt tatt ut av tjeneste og ligget i opplag siden april 1944. Berg 2000: 47; Abelsen 2000: 234.

⁴³⁹ Sandvik 1975: 140–42.

⁴⁴⁰ Sandvik 1975: 143.

til Sørøya med proviantforsyninger. De to fartøyene evakuerte også sårede og sivile fra Sørøya og Seiland, og «Kvalsund» tok disse med til Båtsfjord.⁴⁴¹ Planene om å en marinebase på Sørøya ble lagt bort etter at det første forsøket på å opprette stillinger hadde blitt nedkjempet av tyskerne.⁴⁴²

5.6 Konklusjon

I og med at det eksisterte en sterk skepsis i vestallierte kretser for Sovjetunionens intensjoner i nordområdene, og en tilhørende skepsis til de etniske minoritetene i nord sin lojalitet til staten Norge, er det mulig at denne holdningen spilte inn på å gjøre operasjoner i Nord-Norge mer fordelaktige i allierte øyne. Deriblant også den på Sørøya. Da britene anså Norge å ligge i sitt eget interesseområde, ville det være til deres fordel om Sovjetunionen ikke dominerte kampen mot tyskerne i Finnmark, noe som etableringen av en militærbase på Sørøya i forbindelse med evakueringen ville motvirke. En operasjon i Vest-Finnmark kan i mine øyne også sees på som et minimumstiltak fra britisk side for å sikre sin fortsatte innflytelse i Nord-Norge. Etter alle avslagene på norske operasjonsforslag kunne en operasjon i Vest-Finnmark virke inn på å markere at den britiske interessesfæren i Norge også inkluderte Nord-Norge, særlig Finnmark.

Opprettelsen av en norsk militærbase på Sørøya samtidig med evakueringen ville også virke til fordel for de vestalliertes innflytelse i området. En militær sikring av Vest-Finnmark ville spille positivt inn i forhold til å motvirke den oppfattede sovjetiske trusselen. For de norske militære i Finnmark var et viktig punkt med operasjonene på Sørøya og i Vest-Finnmark å motvirke den tyske virksomheten der. Det ble til og med lagt fram forslag om å opprette en marinebase på Sørøya, og angripe tyske styrker for å hindre videre ødeleggelse under en fortsatt tysk retrett sørover. Den militære virksomheten på Sørøya, og de offensive planene denne inkluderte, innebar at øya ville bli en slagmark. I en slik situasjon ville det ha vært svært ufordelaktig for den norske styrken å måtte ta hensyn til hundrevis av sivile. Slik ser jeg opprettelsen av en militær base på Sørøya som et selvstendig motiv for de norske militæres operasjoner på Sørøya, og også for Forsvarets Overkommandos godkjenning av evakueringsplanene.

---

⁴⁴¹ RA: Forsvarets Krigshistoriske avdeling, serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya». Rapport fra løytnant O.F. Backer: «Evakuering av Sørøya.», datert 31. mars 1945.

⁴⁴² Sandvik 1975: 143.

Selv om den norske eksilregjeringen ifølge den daværende finansminister Paul Hartmann var generelt skeptisk til å overføre folk fra Finnmark til Storbritannia, skal den også ha vært villig til å gjøre unntak i særtilfeller. Jeg mener det kommer tydelig fram at Sørøya var nettopp et slik tilfelle. Rapporten som oberstløytnant Gunnar Johnson sendte til sin overordnede oberst Arne Dagfin Dahl i etterkant av sin reise til London viser med all tydelighet at han fikk gjennomslag i regjeringen for planen om å evakuere Sørøya. General Hansteens brev av 29. januar 1945 til forsvarsministeren viser på sin side tydelig at Forsvarets Overkommando støttet planen, til tross for at det antallet mennesker de hadde fått inntrykk av at måtte evakueres var rundt fire ganger høyere enn det reelle antallet. I samme brev kommer det fram at admiralitetet hadde blitt kontaktet og stilte seg positiv.

6. Avslutning

6.1 Innledning

I oppgaven har jeg forsøkt å svare på spørsmålet om hvorfor de britiske myndighetene gikk med på å gjennomføre evakueringen av Sørøya, samt hvordan prosessen fram til godkjenningen av operasjonen foregikk. Det sistnevnte har vært viktig da det i litteraturen har kommet fram svært sterke påstander rundt norske eksilmyndigheters holdning til operasjonen, og til Finnmark generelt.

Slik jeg ser det finnes det flere spørsmål som ikke har blitt besvart godt nok i den eksisterende litteraturen som omhandler den britiske evakueringen av sivilbefolkningen på Sørøya i Vest-Finnmark den 15. februar 1945. Dette forholdet gjelder særlig den litteraturen som har Sørøya under den andre verdenskrig som et viktig tema, og ikke bare nevner saken i forbifarten. De bøkene som behandler evakueringen som et klart sekundært tema unnlater på sin side å gå inn på bakgrunnen i noen særlig grad. Litteraturen har gitt enkelte svar på noen spørsmål, mens forfatterne har unnlatt å svare på andre spørsmål som naturlig presenterer seg dersom en går nærmere inn på emnet.

Sørøya lå godt innen rekkevidde av sterke tyske stridskrefter, og ved å gjennomføre operasjonen risikerte britene fire moderne krigsskip for å berge ut rundt et halvt tusen norske flyktninger. Sivilbefolkningen på Sørøya befant seg i starten av 1945 i en kritisk situasjon, i ingenmannsland mellom de sovjetiske linjene i Øst-Finnmark og de nye tyske frontlinjene i Lyngen i Nord-Troms. Både på grunn av matmangel og den konstante aktiviteten til tyske patruljer i nærområdet ble det nødvendig å avhjelpe situasjonen på øya. Det viste seg at det ville være upraktisk og vanskelig å evakuere flyktningene på Sørøya østover til de frigjorte områdene, slik som tidligere hadde blitt gjort med flyktninger i områder lengre øst i Finnmark. Derfor ble det besluttet av den norske militære ledelsen i Øst-Finnmark at det burde forsøkes å få evakuert folkene på Sørøya vestover, til Storbritannia. Til dette formålet behøvdes det direkte hjelp fra britene, spesifikt britiske marinestyrker som kunne gå inn til Sørøya og hente ut flytningene.

Som følge av avgjørelsen om å søke britisk hjelp til operasjonen ble den norske sanitetsoberstløytnant Gunnar Johnson sendt fra Kirkenes til London, via Sverige.

Oberstløytnant Johnson fikk gjennomslag for evakueringsplanene både hos norske eksilmyndigheter og hos det britiske admiraltetet, organet som styrte operasjonene til den britiske marinen. Den påfølgende operasjonen den 15. februar 1945 er særegen både på grunn av det antall mennesker som ble evakuert fra Norge, og på grunn av at det var en nesten ren evakueringsaksjon heller enn et landhogg der folk ble tatt med som en konsekvens av operasjonen. Enda mer påfallende blir operasjonen på bakgrunn av at britene hadde avslått så godt som enhver annen hjelp til Nord-Norge i etterkant av den tyske tilbaketrekningen i regionen. De fire krigsskipene som gjennomførte evakueringen av Sørøya ble alle detasjert fra eskortestyrken til en av konvoiene fra Storbritannia som via konvoiruten over Norskehavet og Barentshavet forsynte Sovjetunionen med våpen og andre krigsviktige ressurser i striden mot Tyskland.

Som ledd i arbeidet med å finne ut av dette har jeg forsøkt å nøste opp i prosessen som ledet fram til at avgjørelsen om å evakuere fant sted. Dessuten har jeg forsøkt å sette evakueringen inn i et større strategisk lys og analysere hva som kunne ha motivert norsk side til å evakuere befolkningen fra Sørøya. Særlig de militære aspektene ved den større konteksten er noe jeg mener i stor grad har blitt forbigått i tidligere verker. Et annet viktig punkt for meg har vært å undersøke påstandene jeg hadde støtt på i bøker på emnet før jeg startet arbeidet med min egen oppgave, påstandene om at den norske eksilregjeringen i London skulle ha vært negativ til evakueringsoperasjonen og unnlatt å gi sin støtte til den. Dette forundret meg og ledet meg til undersøke saken nærmere. Undersøkelser av primærkilder på emnet har gitt meg grunn til å komme til helt andre konklusjoner enn de andre forfatterne som har hatt evakueringen av Sørøya som et sentralt tema i sine bøker. Jeg har også sammenlignet evakueringsoperasjonen med andre allierte operasjoner i Norge, og kommet til den konklusjon at unnsetningsekspedisjonen til Sørøya var særegen i sammenheng, omfang og risiko. De sammenlignbare operasjonene, med unntak av evakueringen av Spitsbergen i 1941, var av mindre omfang. Evakueringene som fulgte operasjonene var helt sekundære i forhold til hovedmålene. Operasjonen på Sørøya den 15. februar 1945 var derimot hovedsakelig en evakueringsoperasjon. Selv om operasjonen hadde militære elementer, slik som å medbringe en del våpenforsyninger til de norske militære på øya, var dette sekundært til å bringe bort de sivile. Slik sett stikker den seg ut fra de andre allierte operasjonene på norskekysten.

For å besvare problemstillingene har jeg først og fremst benyttet meg av primærkilder fra samlingene til henholdsvis Riksarkivet i Oslo og National Archives i London. Ved å bruke

disse kildene mener jeg å ha gitt klarere svar på spørsmålene jeg har stilt enn andre har gjort tidligere. I tillegg til primærkildene har jeg også gjort utstrakt bruk av sekundærlitteratur for å sette problemstillingene i det rette lys, noe jeg mener tidligere arbeider ikke har lyktes i. Dette gjelder særlig min bruk av utenlandsk faglitteratur på militære aspekter ved Sørøya-evakueringen spesielt og krigen i Nord-Norge generelt. Likeledes har jeg gått igjennom mediedekningen av operasjonen for å vurdere propagandautnyttelsen av operasjonen, noe som ikke tidligere synes å ha blitt gjort.

6.2 Problemstillinger

Den ene av mine hovedproblemstillinger i forhold til oppgaven har vært å forsøke å svare på hva som motiverte de britiske myndighetene til å gå med på å gjennomføre evakueringen av Sørøya. Dette er motivert i det faktum at fram til Sørøya-operasjonen var den britiske innsatsen i Finnmark praktisk talt ikke-eksisterende, og etter operasjonen gikk britene tilbake til å ikke satse noen ressurser i området. Norske eksilmyndigheter i Storbritannia forsøkte til stadighet å få tillatelse til å sette egne ressurser inn i Finnmark og Nord-Norge, men ble konsekvent avvist av de allierte. I forhold til de andre krigsteatrene var Finnmark fullstendig nedprioritert og de allierte ville ikke tillate ressurser til å bli omdirigert fra de store frontene på kontinentet.

Den andre hovedproblemstillingen ligger i de norske eksilmyndighetene i Londons syn på evakueringen. Det har blitt skrevet i litteratur relatert til krigen i Finnmark at eksilregjeringen i London avviste oberstløytnant Johnson da han presenterte evakueringsplanene i London. Kan det være hold i denne påstanden? Finnes det kildegrunnlag for å si at regjeringen i London gikk imot å gjennomføre evakueringen av Sørøya?

6.3 De alternative tolkningene på evakueringen

Slik som har kommet fram i underkapittel 1.3, har i den tidligere litteraturen som omtaler evakueringen av Sørøya bakgrunnen for denne stort sett blitt behandlet raskt og overflattisk. I de tilfellene der noe plass blir brukt på bakgrunnen til operasjonen er det i de bøkene som har Sørøya på slutten av den andre verdenskrig som et viktig tema. Dette gjelder i første omgang boken *Øya i ingenmannsland* fra 1946 der tre av løytnantene som tok del i Finnmarksdelen av evakueringen beskrev hendelsene på Sørøya på slutten av den andre verdenskrig. Dette boken

befatter seg derimot i liten grad med bakgrunnen til operasjonen, noe som er logisk nok da ingen av forfatterne hadde noe direkte med prosessen som ledet fram til operasjonen å gjøre. Forfatterne bare nevner kort at alt har gått etter planen i London og evakueringen har blitt godkjent. Neste gang evakueringen kommer opp et hovedtema i en bok er i Reidar Nielsens *Folket i hulene* fra 1976. I en ellers svært kritisk framstilling av den norske eksilregjeringens innsats for Finnmark i slutfasen av den andre verdenskrig skriver Nielsen om bakgrunnen for evakueringen kun at det etter møter i London gikk i orden. Nielsen kom i 1998 ut med en ny bok på temaet Finnmark i slutfasen av den andre verdenskrig, *Brennende Vinter*. I denne boken kommer det fram noe helt nytt i framstillingen av opptakten til evakueringen av Sørøya, et element som deretter kan spores videre i mye av den etterfølgende litteraturen på emnet. Dette gjelder den norske eksilregjeringens holdning til evakueringen. Under underoverskriften «Den dristige Londonplanen» skriver Nielsen at da Gunnar Johnson kom til London og presenterte sin plan for evakuering av Sørøya ved hjelp av britiske marinestridskrefter reagerte norske myndighetene «... negativt på planen...». Johnson måtte deretter visstnok på eget initiativ henvende seg «... til det engelske admiralitet med sin plan.», og først her skal han ha fått støtte. Altså skriver Nielsen at operasjonen fant sted til tross for motstand fra den norske eksilregjeringen, og ved direkte kontakt mellom norske militære og det britiske admiralitetet. Dette er en meget sterk påstand, all den tid dokumentasjon ved samlingene til både Riksarkivet i Oslo og National Archives i London klart viser at den norske eksilregjeringen gjorde sitt ytterste for å sikre alliert hjelp til Nord-Norge. Denne påstanden har derimot gått videre i den etterfølgende litteraturen på emnet. Da Alf R. Jacobsen i 2004 kom ut med boken *Til siste slutt – skjebnedrama i krigens avsluttende fase* kom han med tilsvarende påstander som Nielsen, om at Johnson skal ha fått en kald skulder fra den norske eksilregjeringen da han presenterte sin plan for evakueringen. Da jeg i 2008 spurte Jacobsen hva hans kilder for disse påstandene var, oppga han henholdsvis «samtaler med nå avdøde norske marineoffiserer» og *Brennende Vinter*. Dette fortsatte inn i Arvid Pettersons bok *Fortiet fortid* fra 2008. Petterson skriver også at eksilregjeringen direkte motarbeidet Johnson, og nektet å gripe inn for å hjelpe de sivile på Sørøya. Johnson skulle kun ha oppnådd resultater da han tok direkte kontakt med det britiske admiralitetet. Da jeg i 2009 spurte Petterson hvilke kilder som lå bak påstanden fikk jeg opplyst at kilden kanskje var en muntlig kilde i Hasvik. Denne muntlige kilden hadde jeg vært i kontakt med i 2006, og da hadde han ingenting tilsvarende å si på emnet.

Et punkt der jeg mener det ikke hittil har blitt gjort nok i forhold til arbeider på evakueringen av Sørøya er undersøkelse av kildene og kritikk av disse. I verkene som gjør forsøk på å analysere bakgrunnen for evakueringsoperasjonen er konklusjonen den samme; at den norske eksilregjeringen i London ikke stilte opp for Finnmark generelt og for befolkningen på Sørøya spesielt. Det virker som de forskjellige forfatterne har støttet seg på hverandres publikasjoner, uten å ha gått til primærkildene for sjekke påstandene. Slik sett kan man spore påstandene rundt den norske eksilregjeringens holdning til operasjonen tidligst fra Reidar Nielsens bok *Brennende Vinter* fra 1998. Denne boken har videre blitt brukt som kilde for både Alf R. Jacobsens bok *Til siste slutt – skjebnedrama i krigens avsluttende fase* fra 2004 og Arvid Pettersons bok *Fortiet fortid* fra 2008. Som nevnt i kapittel 1 av oppgaven lister Jacobsen i tillegg til Nielsens bok muntlige kilder som kilde til påstandene sine rundt Sørøya-evakueringen. All den tid disse muntlige kildene ikke er identifisert, og ifølge Jacobsen nå skal være avdøde, har jeg vansker med å legge større vekt på dem. I sin framstilling av opptakten til Sørøya-operasjonen benytter Jacobsen også løsrevne sitater fra Paul Hartmanns utgitte dagbok *Bak fronten: Fra Oslo og London 1939–1945* for å underbygge sin framstilling av eksilregjeringens påståtte negative holdning til evakueringen av Sørøya. Disse sitatene dreier seg ikke om Sørøya-operasjonen, men om evakuering av sivile fra Øst-Finnmark. De delene av Hartmanns bok som faktisk omtaler Sørøya-operasjonen mener jeg tvert om støtter opp om at eksilregjeringen støttet evakueringen av øya. Den norske regjeringen i London så her ifølge Hartmann i forkant av Johnsons framlegg av evakueringsplanene mange vansker med å ta folk over til Storbritannia, men aksepterte at situasjonen kunne gjøre en slik operasjon nødvendig. Forsvarets Overkommando ved general Wilhelm von Tangen Hansteen anbefalte på sin side å gjennomføre operasjonen, til tross for at de først hadde fått inntrykk av at rundt 2.000 mennesker behøvde å evakueres fra Sørøya. Sett sammen med Johnsons rapport etter sitt besøk i London finner jeg det overveldende sannsynlig at eksilregjeringen støttet Johnson da han la fram planene for Sørøya.

Alt i alt synes det som om påstandene i *Brennende Vinter* har blitt akseptert relativt ukritisk av senere forfattere. Boken har blitt brukt som kilde for å fremme et negativt syn på eksilregjeringens holdning til Sørøya-evakueringen. I stedet for å gå til primærkildene i de åpne norske og britiske arkivene er bøkens påstander rundt eksilregjeringens forhold til evakueringen basert på hverandre, og på til dels uidentifiserte muntlige kilder. Jeg har utdypet i kapittel 1 hvorfor jeg mener at muntlige kilder av nyere tid ikke er brukbare i denne sammenheng, og ingen av forfatterne hevder å ha vært i kontakt med virkelige

beslutningstagere fra tiden da avgjørelsene rundt operasjonen ble tatt. Om en skulle ha benyttet seg av valide muntlige kilder ville dette måttet ha vært Gunnar Johnson selv, alternativt personer høyt i det norske eller britiske myndighetssystemet. Dette er det ingen av forfatterne som hevder å ha gjort. Den eneste navngitte muntlige kilden til påstandene er Alf R. Jacobsens intervjuer med Per Danielsen, en norsk marineløytnant som jeg tidligere har konkludert med at ikke var sentralt nok plassert i det aktuelle tidsrommet til å kunne være noen autoritet i forhold til spørsmålet. Danielsen kom uansett aldri med slike opplysninger i andre sammenhenger, verken i boken *Øya i Ingenmannsland* fra 1946, da han ble intervjuet i forbindelse med en dokumentar på radio i 1995, eller da han i 1999 ble intervjuet i forbindelse med produksjonen av filmen *Klart skip: Marinen i krig 1939–1945*.

6.4 Beslutningslinjer og gjennomføring

Jeg har nøstet opp i beslutningslinjene som ledet fram til evakueringen av Sørøya. Det har blitt hevdet i litteraturen at evakueringen var et sammenrasket og improvisert tiltak direkte mellom oberstløytnant Gunnar Johnson og andre offiserer i Finnmark og det britiske admiralitetet. Mitt arbeid i underkapittel 4.5 har gitt resultater som står i mot denne forestillingen. Realiteten var at planleggingen av og tilretteleggingen for evakueringen av Sørøya foregikk etter de fastsatte tjenestelinjer. Dette vil si at prosessen gikk fra den militære ledelsen i de frigjorte områder av Finnmark, til den høyere militære og politiske norske ledelse og til det britiske admiralitetet.

I forbindelse med mine besøk på Riksarkivet i Oslo har jeg funnet enkelte dokumenter som delvis støtter teorien om at evakueringen var en improvisert operasjon. Det ene er et udatert notat av medisinaldirektør Karl Evang på mottakelsen av flyktingene i Skottland, mens det andre er handelsdepartementets sammendragsnotat på behandlingen av de evakuerte fra Sørøya etter ankomsten i Skottland. Handelsdepartementets notat, datert til 19. september 1945, hevder til og med at verken den norske regjeringen eller det britiske admiralitetet kjente til operasjonen. Evakueringen skulle ifølge handelsdepartementet ha funnet sted utelukkende gjennom initiativ fra de norske militære i London, utenom alle vanlige tjenesteveier.

Som jeg har vist i underkapittel 4.5 strider dette med Gunnar Johnsons rapport til oberst Dahl om opptakten til evakueringen, skrevet rett før den fant sted. Også det britiske krigskabinetets møtoreferater, hvor operasjonen blir omtalt over flere dager, motstrider påstandene til

handelsdepartementet. Disse kildene er sentrale i forhold til operasjonen mens både sosial- og handelsdepartementet er mer perifere. Dette kommer av at de to sistnevnte departementene kun kom med i forhold til evakueringen etter at den faktisk hadde funnet sted. Konklusjonen har altså blitt at både britene og den norske regjeringen kjente til og godkjente operasjonen.

Undersøkelsene av samtidige primærkilder i forhold til planleggingen og godkjenningen av operasjonen i underkapittel 4.5 viser at den helt og fullt gikk kommandolinjen og ble godkjent på hvert nivå. Prosessen startet med initiativ fra norske militære i Finnmark. Dette var et ledd i en større norsk gjenerobring av kystområdene i Finnmark, og samtidig et tiltak for å unnsette sivilbefolkningen som befant seg mellom de tyske og sovjetiske frontlinjene. På grunn av at det ikke ville være praktisk mulig å evakuere Sørøy-folkene til Øst-Finnmark og huse dem der, ble forslag om å søke direkte britisk assistanse godkjent av militærledelsen i Finnmark. Oberstløytnant Johnson ble i dette formål sendt fra Kirkenes til Storbritannia via Sverige. Johnsons rapport om reisen til Storbritannia viser at norske politiske myndigheter godkjente evakueringen. Likeledes skal Johnson ha fått godkjennelse av Forsvarets Overkommando og nestkommanderende for Forsvaret, general Hansteen. Som jeg har vist i underkapittel 5.4 anbefalte Forsvarets Overkommando at evakueringen skulle gjennomføres. Johnson fikk også møte det britiske admiraltetet og igjen godkjent planen. Uten støtten fra norske militære og sivile myndigheter mener jeg det ville ha vært lite sannsynlig at Johnson ville ha nådd fram til den britiske marinens overkommando for å fremme saken for evakueringen.

Selv om isolerte studier av enkeltdokumenter skrevet i etterkrigstiden fra sosialdepartementet og handelsdepartementet som finnes på Riksarkivet kan gi et inntrykk av at den norske regjeringen ikke kjente til evakueringen før den fant sted, er dette klart motbevist av samtidige rapporter og møtereferater.

Mine undersøkelser av arkivmateriale viser at det ikke er kildegrunnlag for å si at eksilregjeringen motarbeidet evakueringen av Sørøya. Dokumentene tilknyttet forarbeidet med evakueringen viser tvert om at både regjeringen og Forsvarets Overkommando gikk god for evakueringsplanen helt fra starten. Ideen om at de norske myndighetene skulle ha direkte avvist operasjonen er uten grunnlag i primærkildene. Finansminister Paul Hartmanns dagboknotater publisert i bokform viser at han personlig så mange problemer generelt med å ta folk over til Storbritannia, men understreker også at det i et nødstilfelle ville kunne være nødvendig. Det finnes ikke kildegrunnlag for å hevde at den norske eksilregjeringen i London

satte seg imot evakueringen av Sørøya. Forsvarets Overkommando reagerte på sin side på et telegram fra oberst Dahl i Finnmark ved å gi sin støtte til å oppsøke britisk hjelp til å evakuere sivile vestover til Storbritannia. Det finnes ikke kildegrunnlag for å hevde at regjeringen ikke gjorde det den kunne for å hjelpe. De forsøkene regjeringen gjorde på å skaffe hjelp til Nord-Norge ble derimot generelt sterkt hemmet av den begrensede norske råderetten over egne ressurser i det allierte samarbeidet.

6.5 Militære aspekter

Etter min mening er de militære sidene ved operasjonen noe som i stor grad ikke har blitt lagt nok vekt på i flere av de tidligere verker på Sørøya-operasjonen. Dette mener jeg har vært en klar svakhet. Det er ikke mulig å få et klart bilde av operasjonen uten å ta hensyn til de militære aspektene. Evakueringen av Sørøya fant ikke sted i et vakuum.

Som jeg har vist i underkapittel 5.5 ser det i forhold til evakueringen av Sørøya ut til å ha vært motiver utover de rent humanitære som spilte inn for de norske militære i Finnmark. Det har tydelig kommet fram i både primær- og sekundærkilder at de norske militære som ble sendt til Sørøya hadde ordre om å opprette en militær base på øya. De av tyskerne forlatte områdene i Finnmark var i 1945 i ferd med å bli sikret militært av norske styrker, men framrykkingen foregikk sakte i de raserte innlandsområdene. Operasjoner langs kysten ville gi større hastighet for framrykkingen, samt skape muligheten til å gripe inn mot de tyske patruljene som opererte i ingenmannsland mellom de tyske og sovjetiske frontlinjene. Oberstløytnant Gunnar Johnson, som var sentral i forhold til å få evakuert Sørøya, gikk selv ivrig inn for en langt mer offensiv norsk strategi i kystområdene i nord. Dette involverte å angripe de tyske brannkommandoene og slik hindre dem i sitt arbeid. Blant de mest ambisiøse planene var løytnant Per Danielsens forslag om å stasjonere både motortorpedobåter, forsyningskip og en ubåt på Sørøya. Særlig viktig ble slike planer kanskje siden den allmenne oppfatningen blant den norske og allierte ledelsen var at tyskerne ville fortsette sine ødeleggelser lengre sør enn den midlertidige frontlinjen i Lyngen. Evakueringen av de sivile fra Sørøya kan i tillegg til behovet for å avlaste den humanitære situasjonen ha vært motivert av å et ønske om å få fjernet de sivile fra en potensiell slagmark. Dette vil selvsagt ikke si at de humanitære årsakene til å gå inn for en evakuering ikke var sterkt til stede, men at også mer praktiske militære motiver spilte inn.

6.6 Strategisk kontekst

For å sette saken inn i en strategisk kontekst har jeg i oppgaven vurdert operasjonen i en større sammenheng og i kapittel 3 vist dens betydning for større operasjoner. Dette er et punkt der jeg mener det ikke har blitt gjort nok tidligere. Jeg mener viktig å sette evakueringen inn i en slik kontekst. I tillegg har jeg i underkapittel 4.4 sammenlignet operasjonen med andre som fant sted i Norge under den andre verdenskrig for å få fram hvor særegen operasjonen var. Slik kommer operasjonens natur fram og gjør det klarere hvilken rolle den spilte i forhold til den større krigen.

Operasjonen fant sted i en periode av den andre verdenskrig da utfallet av krigen enda ikke var helt sikret, i det minste var det uavklart hvor mye lengre den ville kunne pågå. Selv om de allierte hærene rykket fram på de europeiske kontinentet, var de avhengige av lange forsyningslinjer over havet fra USA. Forsyningslinjene var fortsatt sårbare for de stadig mer avanserte tyske ubåtene, noe som begge sider var klare over.

På denne bakgrunnen gjorde britene det hele tiden klart ovenfor norske myndigheter at kampen mot ubåtene måtte prioriteres over alle andre sider av krigføringen. Dette fikk i Finnmark utslag ved at britene nektet norske myndigheter å benytte egen skipstonnasje fra handelsmarinen og marinen til å overføre større norske styrker til Finnmark. Som jeg har vist i underkapittel 3.2.2 ble ethvert tiltak som kunne trekke bort ressurser fra de to viktigste frontene i krigen ble sett på av de allierte som svært negativt. Det som skulle prioriteres av de vestallierte var fronten mot selve Tyskland på kontinentet, og forsyningslinjene over havet til henholdsvis kontinentet og Sovjetunionen.

I tillegg til disse elementene kom også storpolitikken mellom vestmaktene og Sovjetunionen. Som jeg har vist underkapittel 5.3 skal den allierte overkommandoen ha fryktet at dersom større og mer slagkraftige norske styrker ble satt inn i Finnmark ville de kunne ende opp med å, «... in the excitement of a return to Norway...», havne i militære sammenstøt med de sovjetiske styrkene i området. I en slik situasjon ville britene og amerikanerne kunne ende opp med å måtte «... pull the Norwegian's chestnuts out of the fire.»

Mange på vestalliert side så også med uro på Sovjetunionens innmarsj i Øst-Finnmark og dominerende landmilitære stilling i området. Her kan en mistro mot Sovjetunionen i den

britiske og norske ledelsen ha kommet til uttrykk gjennom en mer positiv holdning til operasjonsplanene. Oberst Dahl meldte så sent som i april 1945 at han fryktet en sovjetisk framrykking inn i Troms. Norsk og vestalliert militær virksomhet i Vest-Finnmark kunne ha hatt en rolle i forhold til å motvirke

Slik jeg ser det gjør den klare nedprioriteringen av Nord-Norge det enda mer særegent at evakueringen av Sørøya ble gjennomført. Et midlertidig skifte i prioriteringene synes å ha funnet sted.

6.7 Propagandaens rolle

Alf R. Jacobsen hevder i *Til siste slutt – skjebnedrama i krigens avsluttende fase* fra 2004 at propaganda var det viktigste motivet for den britiske avgjørelsen om å gjennomføre evakueringen av Sørøya. Noen i den britiske ledelsen skal ha sett muligheten for å «... høste en gigantisk propagandagevinst med minimal innsats.»

Dette knytter seg til en av mine hovedproblemstillinger i forhold til britenes motivasjon for å gjennomføre evakueringen av Sørøya. Ved hjelp av en gjennomgang av mediedekningen i underkapittel 4.6 av oppgaven har jeg vist at operasjonen fikk mye oppmerksomhet i Storbritannia, og til dels også i USA. Likevel betyr ikke dette at operasjonen ble gjennomført for propagandaen sin skyld alene. Propaganda fulgte naturlig enhver operasjon av betydning under den andre verdenskrig. Jeg mener propagandaen var en konsekvens av operasjonen, ikke en årsak til operasjonen. Når først den vellykkede evakueringen av Sørøya var blitt gjennomført ble det utnyttet til det fulle av media i de allierte landene, men jeg mener på bakgrunn av risikoen evakueringen medførte for britene at propaganda alene ikke kan forklare den.

6.8 Risikoelementet

Grunnen til at jeg har valgt å se bort fra propagandaelementet som fullgod forklaring for avgjørelsen om å gjennomføre evakueringen av Sørøya ligger i forholdet mellom innsatsen og risikoen operasjonen innebar. I kapittel 3 kom jeg fram til den konklusjon at den britiske innsatsen under evakueringen var betydelig og faremomentet for både jagerne og konvoien som de eskorterte var høyt. Dermed har jeg gått mot tanken om at evakueringen innebar en minimal innsats med en stor gevinst.

Operasjonen var ikke et risikofritt propagandaforetak. Til det var trusselen fra tyske stridskrefter, fortrinnsvis ubåter og bombefly, men også overflatekrigsskip, for stor. Midt oppe i denne situasjonen besluttet altså den britiske ledelsen å godkjenne en operasjon inn mot kysten av Vest-Finnmark der fire større eskortefartøyer ble sendt inn i dagslys for å berge rundt 500 norske flyktninger på flukt fra den tyske krigsmakt. Et eventuelt tap av disse fartøyene ville satt konvoien de beskyttet i stor fare. På det punktet i krigen da operasjonen fant sted ble den tyske innsatsen mot de allierte konvoier til Sovjetunionen prioritert svært høyt. En fjerdedel av alle operative tyske bombefly var stasjonert i Norge, og de avdelingene som angrep ishavskonvoiene til Nord-Russland ble prioritert over alle andre tyske luftstyrker i forhold til tilgang på drivstoff. Tyske krigsskip opererte jevnlig i Vest-Finnmark, og ville ha kunnet varsle luftstyrker om de hadde oppdaget evakueringsoperasjonen. I det hele og store var det en potensielt svært farlig situasjon som de britiske krigsskipene seilte inn i den 15. februar 1945.

Britene var klar over risikoen de løp, men gjennomførte operasjonen likevel. I siste instans fikk evakueringen en mindre direkte innvirkning på konvoien jagerne tilhørte eskorten til enn det som opprinnelig hadde vært planen. Grunnen til dette var at mens den opprinnelige planen hadde vært for jagerne å forlate konvoien på tur inn til Murmansk for å evakuere de sivile fra Sørøya, ble planen endret i siste liten. Endringene kom da operasjonen midlertidig ble avlyst av kommandørkaptein Erling Hostvedt, lederen av Marineavsnitt Kirkenes i Øst-Finnmark. Hostvedt hadde misforstått situasjonen og trodde at de sivile på Sørøya allerede hadde blitt evakuert ved hjelp av fiskeskøyter. På grunn av avlysningen slapp konvoien å seile inn til Murmansk med en redusert eskorte. Operasjonen på Sørøya innebar likevel en alvorlig risiko for konvoien ettersom de fire jagerne kunne gått tapt dersom de under evakueringen hadde kommet i kontakt med tyske stridskrefter. Som et klart eksempel på verdien til eskortefartøyene for konvoien kan det henvises til at to mindre eskortefartøy ble torpedert på returreisen til Storbritannia. Den ene av disse sank og det andre ble skadet. Det skadede skipet måtte taues inn til land på Kolahalvøya, eskortert av fire andre eskortefartøyer. Dette permanente tapet av to eskortefartøy og det midlertidige fraværet av fire andre, ble av konvoiledelsen sett på som en alvorlig svekkelse av konvoiens forsvarsevne. Dersom de fire større skipene som ble satt inn mot Sørøya hadde gått tapt ville det naturlig innebåret en enda større risiko for konvoien, som hadde måttet forsere den risikofulle sjøveien tilbake til

Storbritannia med kraftig redusert eskorte. Dette hadde villet medført at konvoien hadde vært mer utsatt da den på returreisen kom under tyske luftangrep.

6.9 Det politiske elementet

Britenes raske godkjenning av evakueringsplanene for Sørøya er interessant. Denne aksepten til å risikere fire verdifulle krigsskip og hundrevis av marinefolk i en aksjon i farvann som i praksis fortsatt var under tysk kontroll på det aktuelle tidspunktet står i kontrast til den restriktive holdningen ellers fra britene til å sette inn ressurser for å avhjelpe situasjonen i Finnmark. Mens den norske eksilregjeringen gjentatte ganger forsøkte å få satt inn større militære og humanitære ressurser i de ødelagte delene i Nord-Norge holdt britene igjen. Finnmark sto i perioden svært lavt på de alliertes prioriteringsliste. Blant de norske kort som ble spilt for å overbevise britene om å tillate en større satsing i Finnmark skal ha vært å påpeke Sovjetunionens økende innflytelse i nordområdene, samt å kontakte amerikanske myndigheter og drive direkte lobbyvirksomhet der. Det skal til og med ha blitt hevdet at den samiske befolkningen i Nord-Norge kunne tenkes å gjennomføre en «... eventual accession of Lapland to the Soviet.» (se kapittel 5.3) om ikke større norsk eller vestalliert innsats kom i Finnmark. Innsats i Finnmark ble derimot av den britiske ledelsen ansett for å være politisk tilrådelig, men ikke militært fornuftig. I dette ene tilfellet stilte derimot britene opp med militære styrker til en risikofylt operasjon i Finnmark. Grunnene til at operasjonen ble gjennomført kan ha vært flere, men politikk spilte antagelig en betydelig rolle. Britene hadde opp til det tidspunkt konsekvent unngått å etterfølge de norske kravene om innsats i Finnmark, og dette slet på forholdet mellom de allierte. Ved å stille opp ved ett enkelt tilfelle, for en begrenset periode og uten å binde seg til videre innsats, kunne britene stille opp for nordmennene uten å sette seg fast i Finnmark over tid. Dette kan tenkes å kunne ha hjulpet til med å dempe de motforestillingene som i perioden eksisterte mellom de britiske myndighetene og den norske eksilregjeringen. Det er dette jeg mener kan ha vært et hovedmotiv for at britene gikk med på å utføre operasjonen, som en støtte til de norske operasjonene i Finnmark. Det at det befant seg sivile på Sørøya som var i en utsatt og farlig situasjon både i forhold til forsyninger og tyske patruljer, spilte selvsagt også en rolle. Likevel mener jeg at dette antagelig var sekundært til å tilfredsstille til en viss grad de norske kravene om alliert støtte til Finnmark. En støtte som fram til det tidspunkt av strategiske årsaker hadde vært ytterst liten.

Da de norske troppene som var blitt mobilisert på Sørøya for å sette opp en militær base i Vest-Finnmark så kom i kamp med tyskerne i mars 1945 måtte de stå alene, uten å få støtte utenfra. Operasjonene i Vest-Finnmark ble dermed et helnorsk foretak så snart evakueringen av Sørøya var blitt gjennomført. Dette mener jeg vil være et viktig mulig svar på hva som utgjorde britenes motivasjon til å gjennomføre operasjonen for å evakuere Sørøya.

6.10 Begrensinger ved oppgaven

På grunn av begrensninger i tid og oppgaveplass har enkelte ting ikke kunnet bli like grundig behandlet. Dette gjelder i forhold til å undersøke om det finnes andre britiske operasjoner lik evakueringen av Sørøya. Jeg har ikke funnet noe motstykke til operasjonen, men kan heller ikke helt utelukke muligheten for et slikt motstykke finnes.

Videre har det vært problematisk at kildehenvisningene brukt av forfatterne på emnet ofte har vært mangelfulle. Det at kildehenvisningene har vært ufullstendige har gjort det vanskelig for meg å sjekke hvilke kilder som har blitt brukt for å komme fram til konklusjonene som har blitt tatt. Dette problemet har jeg forsøkt å løse gjennom direkte kontakt med flere av forfatterne. For de tidligste bøkene sin del har det vært en utfordring at kildehenvisningene stammer fra en tid før de forskjellige offentlige arkivene ble overført til Riksarkivet. Dette har gjort det vanskeligere å spore opp de kildene som har blitt brukt.

6.11 Sammendrag av mulige motiver

Etter mitt syn er det sannsynlig at de forskjellige partene i prosessen rundt evakueringen av Sørøya også hadde forskjellige motiver for å gå inn for operasjonen. Det er umulig å gi definitive svar på hva som har motivert alle aktørene, men det er mulig å vurdere hva som kan ha vært de sannsynlige årsakene til at avgjørelsen ble tatt. Det humanitære motivet kan tenkes å ha påvirket samtlige, men ville etter min mening ikke være en fullstendig forklaring. På britenes side mener jeg å ha kommet fram til at de antagelig var politisk motivert til å gjennomføre operasjonen. Å gå med på norske forespørsler om hjelp i dette ene tilfellet kan ha blitt sett på som en måte å gjøre opp for de tidligere avslagene på norske forslag om innsats i Finnmark. Operasjonen kan ha blitt godkjent for å godgjøre norske politiske og militære myndigheter. Evakueringen av de sivile på Sørøya var et risikofylt foretak, med sterke tyske styrker aktive i området. Det finnes ikke noen parallell til den i norsk krigshistorie. At

evakueringen ble gjennomført medførte en risiko både for de involverte skipene og konvoien de tilhørte eskorten til. Det gjør operasjonen til et klart eksempel på britisk innsats for Finnmark, noe det ellers var en tydelig mangel på. Den britiske motviljen til ellers å stille opp i forhold til Nord-Norge hadde ført til politiske vansker mellom britiske og norske myndigheter. Britisk aktivitet i Vest-Finnmark kan også tenkes å fungere som motvekt til den sovjetiske tilstedeværelsen i Øst-Finnmark. De norske politiske myndighetene i London kan på sin side ha vært motivert av et ønske om å gjeninnføre norsk suverenitet i Vest-Finnmark. Også for deres del var Sovjetunionen en faktor, med bekymring for hvor lenge de sovjetiske styrkene ville bli stående i Øst-Finnmark. Hos den militære lederen i Finnmark, oberst Arne D. Dahl, var skepsisen til de sovjetiske intensjonene sterk, og han mente de hadde planer for å rykke videre sørover i Norge. For den norske militære ledelsen var antagelig planer om å sette opp en base på Sørøya viktig i forhold til å få evakuert sivilbefolkningen. Det ville vært til hindring for militær aktivitet å ha en større sivilbefolkning tilstede i området. En militær base på Sørøya ville både sikre den norske suvereniteten i området, og kunne fungere som et utgangspunkt for å gripe inn mot tyske brannkommandoer.

7. Litteratur og kilder

7.1 Arkiver

7.1.1 Riksarkivet i Oslo

7.1.1.1 Forsvarets Krigshistoriske avdeling

Serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya»: «Instruks for oberstløytnant Johnson under ekspedisjon til Sørøys», udatert, men arkivert hos Sjøforsvarets Overkommando Kystartilleriet den 6. mars 1945.

Serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya»: «Plan for etablering av fremskutt base på Sørøya», udatert dokument signert av løytnant Per E. Danielsen.

Serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya»: «Opdrag», ordre fra oberst Arne D. Dahl til oberstløytnant Johnson, datert 16. januar 1945

Serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya». Fra løytnant Per E. Danielsen: «Rapport fra Sørøia», datert 29. januar 1945.

Serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya». Brev fra general Wilhelm Hansteen til forsvarsministeren «Unnsetningsekspedisjon til Vest-Finnmark», datert 29. januar 1945.

Serie YH, boks 222, hyllenr. 2B02414: «Hopseidet Båtsfjord Sørøya». Rapport fra løytnant O.F. Backer: «Evakuering av Sørøya», datert 31. mars 1945.

7.1.1.2 Militært person- og organisasjonsarkiv

Serie D, boks 16, hyllenummer 2F40323. «Rapport fra ekspedisjon til Sørøya 17. januar til 1. mars 1945. Fra fenrik Arne Alexandersen.» Datert 27. april 1945.

7.1.1.3 Sjøforsvaret 1940–1945

Marineavsnitt Kirkenes 1944-1945 (nr. 1-3) eske 1. «MAK rapporter 1945 – gjenerobringen Nord-Norge», hyllenr. 2B08657: «Hvordan kan Vestfinnmarkens befolkning hjelpes?», rapport av Gunnar Johnson datert 1. januar 1945.

Marineavsnitt Kirkenes 1944–1945: MAK (Marineavsnitt Kirkenes) Månedrappporter for Sjøforsvarets Overkommando over virksomheten ved avsnittet fra november 1944 til mai 1945, eske 2 (januar – mars 1945). «Instruks vedrørende ekspedisjon til Sørøya.» Udatert.

Marineavsnitt Kirkenes 1944-1945 (nr. 1-3), eske 2. «MAK – Marineavsnitt Kirkenes 1945» Hyllenr. 2B08657. «Rapport til oberst Dahl fra oberstløytnant Johnson.» Datert 13. februar 1945.

Marineavsnitt Kirkenes 1944-1945 (nr. 1-3) eske 1. «MAK rapporter 1945 – gjenerobringen Nord-Norge», hyllenr. 2B08657: Rapport etter avhør av evakuerte, datert 9. april 1945.

Marineavsnitt Kirkenes 1944-1945 (nr. 1-3) eske 1. «MAK rapporter 1945 – gjenerobringen Nord-Norge», hyllenr. 2B08657.

Marineavsnitt Kirkenes 1944.1945 (nr. 1–3) nr 2 (eske 2) «MAK (Marineavsnitt Kirkenes) – Månedrappporter til Sjøforsvarets Overkommando over virksomheten ved avsnittet fra november 1944 til mai 1945». Hyllenr. 2 B08657: «Forslag til operasjon for å forhindre eller minske brenning av byer i Nord-Norge» Kirkenes, 29. nov. 1944.

Marineavsnitt Kirkenes 1944.1945 (nr. 1–3) nr 2 (eske 2) «MAK (Marineavsnitt Kirkenes) – Månedrappporter til Sjøforsvarets Overkommando over virksomheten ved avsnittet fra november 1944 til mai 1945». Hyllenr. 2 B08657: Rapport datert 3. mars 1945, s. 3–4.

Marineavsnitt Kirkenes 1944–1945 (nr. 1–3) nr 2 (eske 2) «MAK (Marineavsnitt Kirkenes) – Månedrappporter til Sjøforsvarets Overkommando over virksomheten ved avsnittet fra november 1944 til mai 1945». Hyllenr. 2B08657: «Melding til oberst Dahl, M.A.K. fra Ut. Departementet, Kirkenes 21. april 1945».

7.1.1.4 Handelsdepartementet

Sjøfartsavdelingen, 3. Sjømannskontor, serie D, boks 8, hyllenr. 2A01011: «Glasgowkolonien. Sørøy- Lofoten- og Spitsbergenfolkene». «Notat: Ad: Soroyfolkene behandling etter ankomst til U.K.», datert 19. september 1945.

7.1.1.5 Sosialdepartementet

S-2910, Da 0069, mappe 6, «Sørøya-saken» 1282/21.

S-2910, Da 0069, mappe 6, «Sørøya-saken» 1282/21: «Unnsetningsekspedisjon til Vest-Finnmark», undertegnet av Wilhelm Hansteen og Gunnar Hovdenak og datert 16. februar 1945.

S-2910, Da 0069, mappe 6, «Sørøya-saken» 1282/21: «Evakuering fra Vest-Finnmark», datert 19. februar 1945.

S-2910, Da 0069, mappe 6, «Sørøya-saken» 1282/21: Notat fra Karl Evang, datert 22. februar 1945.

S-2910, Da 0069, mappe 6, «Sørøya-saken» 1282/21: «Rapport fra reise til Kingston Hostel, Neilston ved Glasgow», skrevet av Arne Bruusgaard, datert 13. mars 1945.

7.1.1.6 Utenriksdepartementet

Eske 12380, mappe 9.77.8/33, hyllenr. 3G21154. «Folkene fra Sørøya»

Utenriksdepartementet, eske 12380, mappe 9.77.8/33, hylle nummer 3G21154, «Folkene fra Sørøya», brev fra British Embassy to Norway til His Excellency M. Trygve Lie, Norwegian Ministry for Foreign Affairs, datert 5. april 1945

7.1.2 National Archives I London

7.1.2.1 Records of the Navy Board and the Board of Admiralty

ADM 1/30701: «Evacuation of Norwegian Population of Söröya, West Finnmark, Norway, March 1945. Norwegian awards to three R.N. and one R.C.N. officers. 1946».

ADM 1/17221: Oversettelse av rapport fra kommandør Per Askim, av den Kongelige Norske Marine datert 19. desember 1944, angående besøk i Murmansk 29. november til 18. desember 1944. Informasjonen var gitt nordmennene fra russiske myndigheter. Tilsendt Secretary of the Admiralty 22. desember 1944.

7.1.2.2 Records of the Royal Air Force

AIR 27/1732: «Operations Record Book: 333 (N) Sqdn. "A" Flight»

7.1.2.3 Records of the Cabinet Office

CAB 79/29, side 141: War Cabinet Chiefs of Staff Committee. «Minutes of meeting held on Saturday 27th January, 1945, at 11. a.m. «Norwegian expedition to North Norway.

CAB 79/29: War Office Chiefs of Staff Committee. «Minutes of Meeting held on Wednesday 31st January, 1945, at 11.00 a.m. Annex II».

CAB 79/29, side 279: War Cabinet, Chiefs of Staff Committee: «Minutes of Meeting held on Monday 12th February, 1945, at 11.0 a.m.»

CAB 79/29, side 311: War Cabinet, Chiefs of Staff Committee: «Minutes of Meeting held on Thursday 15th February, 1945, at 10.30 a.m. Evacuation of Norwegians from Soroy Island»

CAB 79/29, side 324: War Cabinet, Chiefs of Staff Committee: «Minutes of Meeting held on Friday 16th February, 1945, at 11.0 a.m. Evacuation of Norwegians from Soroy Island.»

CAB 80/89, side 225, War Cabinet, Chiefs of Staff Committee: «Operations in Norway», 30th November 1944.

CAB 80/89, side 334, War Cabinet, Chiefs of Staff Committee: «Operations in Norway», 10th December 1944.

CAB 80/89, side 229, War Cabinet – Chiefs of Staff Committee – Operations in Norway. Copy of letter (N.7519/1586/G) dated 30th November 1944 from the Foreign Office to the Secretary, Chiefs of Staff Committee Annex III.

CAB 84/69, side 143, War Cabinet, Joint Planning Staff. Norwegian expedition to Northern Norway. Note by the Secretary. Datert 19. januar 1945.

CAB 84/69, War Cabinet, Joint Planning Staff. «Norwegian expedition to North Norway», s. 142. Datert 25. januar 1945.

CAB 84/70, side 67: War Cabinet Joint Planning Staff. «Revised plans for Norway». Datert 20. mars 1945

CAB 84/70, side 241–44: War Cabinet Joint Planning Staff. «Proposed Norwegian expedition». Datert 28 mars 1945

7.1.2.4 Records created and inherited by the Foreign Office

FO 371/47535: skriv fra W.J. Ewart: «Evacuation of Norwegians from the Island of Soroy» datert 2. mars 1945.

7.1.2.5 Records of Special Operations Executive

HS 7/26: Naval operations: Sunbeam A, Synnove, Tenderly, Cook I & II and Happen

7.1.2.6 Records of the War Office

WO 219/2472, side 33 1252: Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force G-9 Division (Main): «Memorandum Finnmark», datert 12. august 1944.

WO 219/2472, side 34 57: Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force, «New codewords for RANKIN – NORWAY», datert 2. oktober 1944.

WO 219/2472, side 34 69: Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force, «Comments on Joint Plan for Operation „Rankin“ B – Norway, datert 18. juli 1944

WO 219/2472, side 34 94: Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force, «Notes on Scottish Command Joint Plan „Rankin“ B – Norway, datert 5. september 1944.

WO 219/2472, side 40 1151: Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force, brev uten tittel fra Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force angående revidering av «Aladdin», datert 26. januar 1945.

7.1.3 Marinemuseet i Horten

Avskrift og r opptak av intervju med Per Danielsen i forbindelse med produksjon av filmen *Klart skip: Marinen i krig 1939–1945*.

7.2 Aviser

7.2.1 Fra nettbaserte avisarkiver

«The Times». 19. mars 1945, side 4: «Rescue in North Norway: Action by British destroyers – 500 islanders saved».

«The Times», 19. mars 1945, side 4: «Rescue in North Norway: Action by British destroyers – 500 islanders saved».

«The Times», 24. mars 1945, side 2: «Rescued Norwegians: Mr Eden On Odious Enemy's Total War».

«The Bend Bulletin», 31. mars 1945, side 1: «Nazi Subs Sink 3 Allied Vessels».

«The Milwaukee Journal», 31. mars 1945, side 2: «15 Americans Die in Saving Norse Group»

«The Modesto Bee and News-Herald», 31. mars 1945, side 1: «15 Americans Give Lives To Rescue 19 Norwegians».

«The Pittsburg Press», 31. mars 1945, side 9: «Nazi Subs Attack Convoy to Russia».

«The Hartford Courant», 1. april 1945, side 1: «Danielson Man Loses Life in Saving Others».

«Los Angeles Times», 1. april 1945, side 2: «British Destroyers Rescue 525 Norwegians in Daring Mission»

Stoneman, William H: «Yankee Seamen Give Lives to Save Refugees», «Los Angeles Times», 1. april 1945, side 2.

«The Milwaukee Journal», 1. april 1945, side 3: «Germans Sank Allied Vessels – Carried Goods to Reds».

«The New York Times», 1. april 1945, side 13: «15 U.S. Seamen Die Saving 19 Refugees»

«The New York Times», 4. oktober 1945, side 25: «Aid For War Fund Is Urged At Rally».

7.2.2 Fra Mitchell Library i Glasgow

«Daily Record» 19. mars 1945, side 4: «Hunted From Cave To Cave For 3 Months – Royal Navy Rescues 500 Norwegians».

«Daily Record» 19. mars 1945, side 8.

«Glasgow Herald», 19. mars 1945, side 3: «Destroyers Rescue 500 Norwegians – Victims of Nazi Scorched Earth Policy».

«The Daily Express», 19. mars 1945, side 1: «At a signal the streamed over the snow: The Navy Saves Hunted 500 – Men, women and children taken from Norwegian island». Side 3: «The Navy snatches an island population from threat of slavery».

«The Daily Mail», 19. mars 1945, side 1: «Norwegians hunted like dogs: Navy Snatches 525 from Nazis – Fjord Rescue Dash».Side 4: «The Navy's Rescue».

«Daily Record», 21.mars 1945, side 5: «Norwegian Refugees Are Happy To Be Guests Of Scotland».

«Daily Record», 22. mars 1945, side 5.

«Glasgow Herald», 21. mars 1945, side 4: «Refugees From Norway – Camp At Neilston».

«The Bulletin», 22. mars 1945, side 5: «Mr Eden Made Friends».

«The Bulletin», 23. mars 1945, side 3: «Little One Is Safe».

«The Bulletin», 23. mars 1945, side 4.

7.2.3 Fra Gjenreisningsmuseet for Finnmark og Nord-Troms i Hammerfest

«Morgenbladet», 23. oktober 1945, side ?: «Hele Sørøya=folket tilbake på norsk jord igjen». Fra Gjenreisningsmuseets arkivaliesamling.

7.3 Muntlige kilder

Samtaler med Hans Edvard Bentsen om kildemateriale på Sørøya-evakueringen, Hammerfest høsten 2005.

Samtaler med Ulf Jacobsen om kildemateriale på Sørøya-evakueringen, Hasvik i mai 2006.

Samtale med Derek Hirst angående Sørøya-evakueringen sett fra en av de britiske deltakernes side, Tromsø i juli 2006.

Samtaler og epost-kommunikasjon med Alf R. Jacobsen angående kildemateriale brukt i hans arbeid på Sørøya-evakueringen, oktober–november 2008

Telefonsamtale med Reidar Nielsen angående kildemateriale brukt i boken *Brennende Vinter*, 12. januar 2009.

Samtale med Arvid Petterson angående kildemateriale brukt i boken *Fortiet Fortiet*, Honningsvåg i september 2009.

Samtale med Ludvig Hartmark angående Per Danielsen, Horten høsten 2009.

7.4 Radio

Nielsen, Reidar og Einar Korneliussen: «Finnmark 1944-1945 (del 2): Evakuering og frigjøring», En programserie for radio. 19©95 NRK FINNMARK
(Lydbåndopptak av programmet finnes på Hammerfest bibliotek)

7.5 Webografi

Addison, Dr. Paul: «Why Churchill lost in 1945», BBC – History – World Wars (2009):
(http://www.bbc.co.uk/history/worldwars/wwtwo/election_01.shtml)

(sist besøkt 19. mai 2010)

Tell Us Your Story Program ANZAC Day Working Group – Department of the Premier and Cabinet: Robinson, Albert Edward (2006):
(http://www.anzac.dpc.wa.gov.au/documents/stories/robinson_albert_edward_20060131.pdf).

(sist besøkt 19. mai 2010)

Redaksjonen: Distinguished Service Cross
(http://www.snl.no/Distinguished_Service_Cross/britisk_krigsdekorasjon), Store norske

leksikon (sist besøkt 19. mai 2010)

Riste, Olav: Paul Hartmann (http://snl.no/nbl_biografi/Paul_Hartmann/utdypning), Store norske leksikon/Norsk biografisk leksikon (sist besøkt 19. mai 2010)

Sirevåg, Torbjørn: låne- og leieloven (http://www.snl.no/l%C3%A5ne-og_leieloven), Store Norske Leksikon (sist besøkt 19. mai 2010)

Skaare, Kolbjørn, Terje Bratberg: Distinguished Service Order
(http://www.snl.no/Distinguished_Service_Order), Store Norske Leksikon (sist besøkt 19. mai 2010)

7.6 Litteratur:

Abelsen, Frank: *Marinens fartøyer 1939–1945 og deres skjebne*, Sem og Stenersen A/S, Oslo 1986

Abelsen, Frank: «Nye fartøyer og nytt materiell», i Sivertsen, Svein Carl (red.): *Med Kongen til fornyet kamp – Oppbyggingen av Marinen under Den andre verdenskrig*, Sjømilitære Samfund ved Norsk Tidsskrift for Sjøvesen, Hundvåg 2000

Arlov, Thor B.: *Svalbards historie 1596–1996*, Aschehoug, Oslo 1996

Archer, Bernice: *The internment of Western civilians under the Japanese, 1941-1945: a patchwork of internment*, Routledge, London 2004

Backer, O.F.; Danielsen, Per E. og Waage, Per: *Øya i Ingenmannsland*, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo 1946

Bentsen, Hans Edv.: ««Neilston Camp» – Sørøyfolket leir i Skottland», i *Øyfolk – Årbok for lokalhistorie og kultur i Hammerfest*, Hammerfest Nr. 5 1994

Berg, Ole F.: *I skjærgården og på havet – Marinens krig 8. april 1940 – 8. mai 1945*, Marinens Krigsveteranforening, Oslo 1995

Berg, Ole F.: «Ernst Gustav Adolf Ullring», i Sivertsen, Svein Carl (red.): *Jageren "Sleipner" i Romsdalsfjord sjøforsvarsdistrikt april 1940*, Sjømilitære Samfund ved Norsk Tidsskrift for Sjøvesen, Hundvåg 1999:

Berg, Ole F.: «Kurs vest til fornyet kamp», i Sivertsen, Svein Carl (red.): *Med Kongen til fornyet kamp – Oppbyggingen av Marinen under Den andre verdenskrig*, Sjømilitære Samfund ved Norsk Tidsskrift for Sjøvesen, Hundvåg 2000

Bjørnsen, Bjørn: *Under bomberegnet – Det sivile luftvern før 1945*, Direktoratet for sivilt beredskap

Brown, David K.: *Atlantic Escorts – Ships, Weapons & Tactics in World War II*, Seaforth Publishing, Barnsley 2007:

Capelotti, Peter Joseph: *The Svalbard Archipelago: American military and political geographies of Spitsbergen and other Norwegian polar territories, 1941–1950*, McFarland, Jefferson 2000

Cheves, Wallace: *The Battle of Wingen-sur-Moder: Operation Nordwind*, Merriam Press, Bennington 2008

Colledge, J. J. og Ben Warlow: *Ships of the Royal Navy – the Complete Record of all Fighting Ships of the Royal Navy from the 15th Century to the Present*, Chatham Publishing, London 2006

Dahl, Arne Dagfin: «Frigjøringen av Finnmark», i Steen, Sverre red.: *Norges krig 1940–45*, bind III, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1950

Dahl, Arne Dagfin: *Nord-Norges Forsvar – fra vikingtiden til i dag*, F. Bruns Bokhandels Forlag, Trondheim 1948

Dahl, Hans Fredrik (red.): *Norsk krigsleksikon 1940–1945*, J. W. Cappelens Forlag A.S, Oslo 1995

Eriksen, Knut Einar og Einar Niemi: *Den finske fare: Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860–1940*, Universitetsforlaget 1981

Eriksen, Knut Einar og Terje Halvorsen: *Norge i krig, bind 8 – Frigjøring*, Aschehoug, Oslo 1987

Evang, Karl: «Bak fronten eller bak ryggen: Paul Hartmanns bok om London-regjeringen», i *Samtiden*, Oslo 4/1956

Fjeld, Odd T. (red): *Klar til strid – Kystartilleriet gjennom århundrene*, Kystartilleriets Offisersforening, Oslo 1999

Fjeld, Odd T.: «Sørøya 1945 – en øy i stridssonen», i *Norsk Militært Tidsskrift*, Oslo 4/2008

Fjørtoft, Kjell: *De som tapte krigen*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1995

Fjørtoft, Kjell: *Dramaet på Arnøy*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1981

Fjørtoft, Kjell: *Vi fikk vår frihet – Finnmark høsten 1944*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1984

Foxvog, Donald R. og Robert I. Alotta: *The Last Voyage of the SS Henry Bacon*, Paragon House, St. Paul, Minnesota 2001

Gamst, Thorbein: *Finnmark under hakekorset: Festung Finnmark*, Agdin Forlag, Arendal 1984

Gebhart, James F.: «The Petsamo-Kirkenes Operation: Soviet Breakthrough and Pursuit in the Arctic, October 1944», Leavenworth Papers Number 17, Combat Studies Institute, Leavenworth 1989

Gildea, Robert: *France since 1945*, Oxford University Press, Oxford 2002 (2. utgave, 1. utgave kom i 1996)

Grannes, Einar: «Operation *Jupiter*: a Norwegian perspective», i Salmon, Patrick (red.); *Britian and Norway in the Second World War*, Her Majesty's Stationery Office, London 1995

Greve, Tim: *Norge i krig, bind 3 – Verdenskrig*, Aschehoug, Oslo 1985

Hafsten, Bjørn; Ulf Larsstuvold; Bjørn Olsen and Sten Stenersen: *Flyalarm – luftkrigen over Norge 1939–1945*, Sem og Stenersen AS, Oslo 2005 (2. utgave, 1. utgave kom i 1991):

Haga, Arnfinn: *Vi fløy Catalina*, J. W. Cappelens Forlag, Oslo 1983

Hartmann, Paul: *Bak fronten: Fra Oslo og London 1939–1945*, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo 1955

Hauglid, Anders Ole; Knut Erik Jensen og Harry Westrheim: *Til befolkningen! Brannhøsten 1944 – gjenreisningen etterpå*, Universitetsforlaget, Tromsø-Oslo-Bergen-Stavanger 1985

Helskog, Anna: *Det er bombevær i natt... Fire år i Festung Kirkenes*, Beallječohkka Innovation, Kirkenes 2004

Henriksen, Harald: *Murmansk-konvoiene – mennesker i et arktisk krigsdrama*, Orion Forlag, Oslo 2004

Hobson, Rolf og Tom Kristiansen: *Norsk Forsvarshistorie, bind 3: 1905-1940 – Total krig, nøytralitet og politisk splittelse*, Eide Forlag 2001

Holtmark, Sven G.: «Nord-Norge, Sovjetunionen og norske trusseloppfatninger 1918-1940», i Fredrik Fagertun, Jan Eivind Myhre og Teemu Ryymin red.: *Det farefulle nord – Trusler og trusseloppfatninger knyttet til Nord-Norge gjennom tusen år*, Skriftserie fra Institutt for historie, Universitetet i Tromsø Nr 1, Tromsø 2001

Isby, David: *The Luftwaffe and the War at Sea 1939-1945*, Chatham Publishing, London 2005

Iversen, Klaus: *Krise, utslettelse og nytt liv: Hammerfest etter 1914*, Hammerfest kommune, Hammerfest 1989

Jacobsen, Alf, R.: *Til siste slutt – skjebnedrama i krigens avsluttende fase*, Aschehoug, Oslo 2004

Jackson, Carlton: *Who Will Take Our Children?: The British Evacuation Program of World War II*, McFarland, Jefferson 2008

Jentoft, Morten: *De som dro østover: Kola-nordmennenes historie*, Gyldendal Norsk Forlag AS 2001

Jenssen, Oddvar: *Det organiserte forsvar i Nord-Norge og Distriktskommando Nord-Norge 100 år*, Forsvaret i Nord-Norge, Harstad 1997

Kemp, Paul: *Convoy! – Drama in Arctic Waters*, Castle Books, Edison New Jersey 2004 (Førsteopplag av Arms and Armour, London 1993)

Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke hva den engang var*, Universitetsforlaget, Oslo 2000

Kristiansen, Tom: *Tysk trussel mot Norge? Forsvarsledelse, trusselvurderinger og militære tiltak før 1940*, Fagbokforlaget, Bergen 2008

Lavery, Brian: *Churchill's Navy – the ships, men and organisation 1939-1945*, Conway Maritime, London 2006

Moland, Arnfinn: *Sabotasje i Norge under 2. verdenskrig*, Norges Hjemmefrontmuseum, Oslo 1987

Morrison, Samuel Eliot: *The Atlantic battle won: May 1943 – May 1945*, Castle Books, Edison New Jersey 2001

Müller, Rolf-Dieter; Horst Boog: *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg Bd. 10 Der Zusammenbruch des Deutschen Reiches 1945 Halbd. 1. Die militärische Niederwerfung der Wehrmacht*, Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2008:

Nielsen; Reidar: *Brennende Vinter*, G. Hagens Forlag, Hammerfest 1998:

Nielsen; Reidar: *Folket i hulene*, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1976

Richards, Brooks: «Britain and Norwegian resistance: clandestine sea transport», i Salmon, Patrick: *Britain and Norway in the Second World War*, Her Majesty's Stationery Office, London 1995

Riste, Olav: «*Londonregjeringa*» – *Norge i krigsalliansen 1940–1945, bind I 1940–1942: Prøvetid*, Det Norske Samlaget, Oslo 1973

Riste, Olav: «*Londonregjeringa*» – *Norge i krigsalliansen 1940–1945, bind II 1942–1945: Vegen heim*, Det Norske Samlaget, Oslo 1973

Riste, Olav: *Norge i krig, bind 7 – Utefront*, Aschehoug, Oslo 1987

Ruegg, Bob: *Convoys to Russia*, World Ship Society, Kendal, England 1993

Sanders, Paul: *The British Channel Islands under German occupation, 1940-1945*, Jersey Heritage Trust, 2005

Sandvik, Harald: *Frigjøringen av Finnmark 1944–1945*, Forsvarets Krigshistoriske Avdeling, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1975

Sivertsen, Svein Carl (red.): *Måløyraidet 27. desember 1941: En analyse*, Norsk Tidsskrift for Sjøvesens skriftserie – Nummer 6, Hundvåg 1999

Staerck, Chris og Paul Sinnott: *Luftwaffe – The Allied Intelligence Files*, Brassey's Inc., Washington D.C. 2002

Steigan, Pål (red.): *CAPLEX: Leksikon – Atlas – Tabellverk*, J. W. Cappelens Forlag AS, Oslo 1997

Steenstrup, Bjørn: *Hvem er Hvem 1973*, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo 1973

Sverdrup, Jakob: *Inn i storpolitikken 1940–1949*, bind 4 i *Norsk utenrikspolitisk historie*, Universitetsforlaget, Oslo 1996

Tammes, Rolf: «*Svalbard og stormaktene: Fra ingenmannsland til kald krig, 1870-1953*», Institutt for forsvarsstudier, 7/1991

Voksø, Per (red.): *Krigens dagbok – Norge 1940-1945*, Forlaget Det Beste, Oslo 1994

Williamson, Gordon: *Gebirgsjäger: German Mountain Trooper 1939–1945*, Osprey Publishing Ltd., Oxford 2003

Willmott, H. P.: «Operation Jupiter and possible landings in Norway», i Salmon, Patrick (red.); *Britain and Norway in the Second World War*, Her Majesty's Stationery Office, London 1995

Woodman, Richard: *The Arctic Convoys 1941-1945*, John Murray (Publishers) Ltd., London 1994

de Zeng IV, Henry L. og Douglas G. Stankey, med Eddie J. Creek: *Bomber units of the Luftwaffe 1933–1945, a reference source, volume 1*, Midland – an imprint of Ian Allan Publishing, Hinckley 2007

Statistisk årbok 2009, Statistisk sentralbyrå: Tabell 47